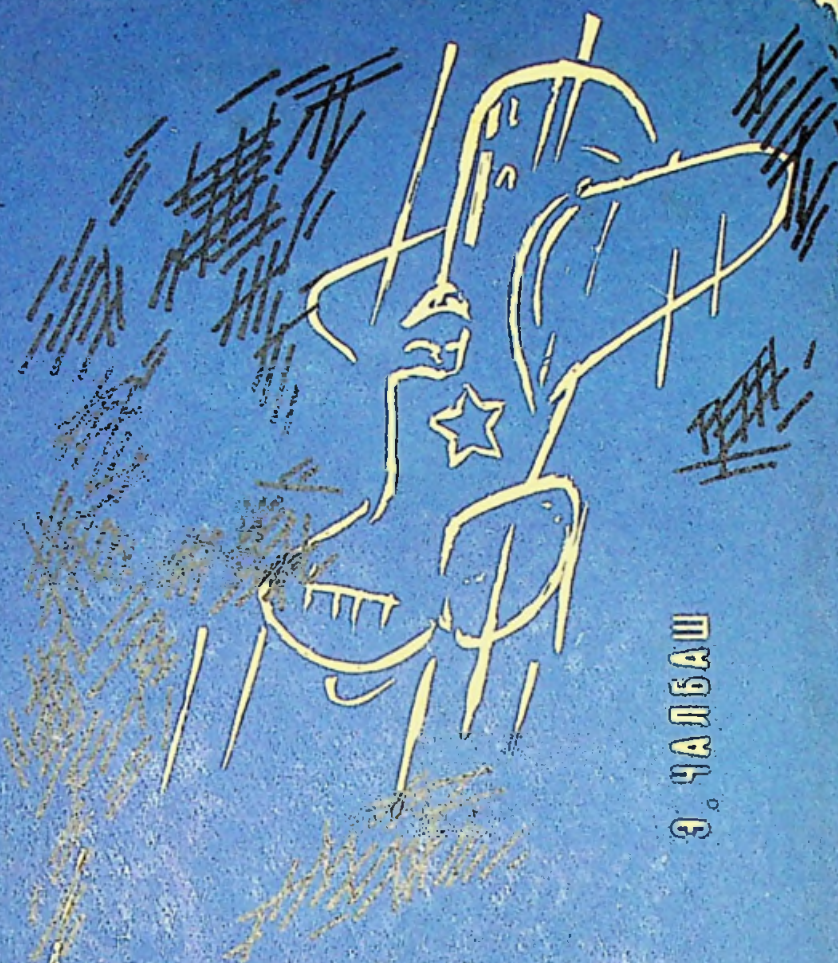

Э. ЧАЛБАШ

ЙИГИРМИ
ЭКИ ЙЫЛ
КОКТЕ

Дорогой тов. Серкес Анд!

В знак благодарности
за Ваше внимание и содействие
в издании моей книги —

„22 года в плену“,

примите, как почтовый
дту книгу.

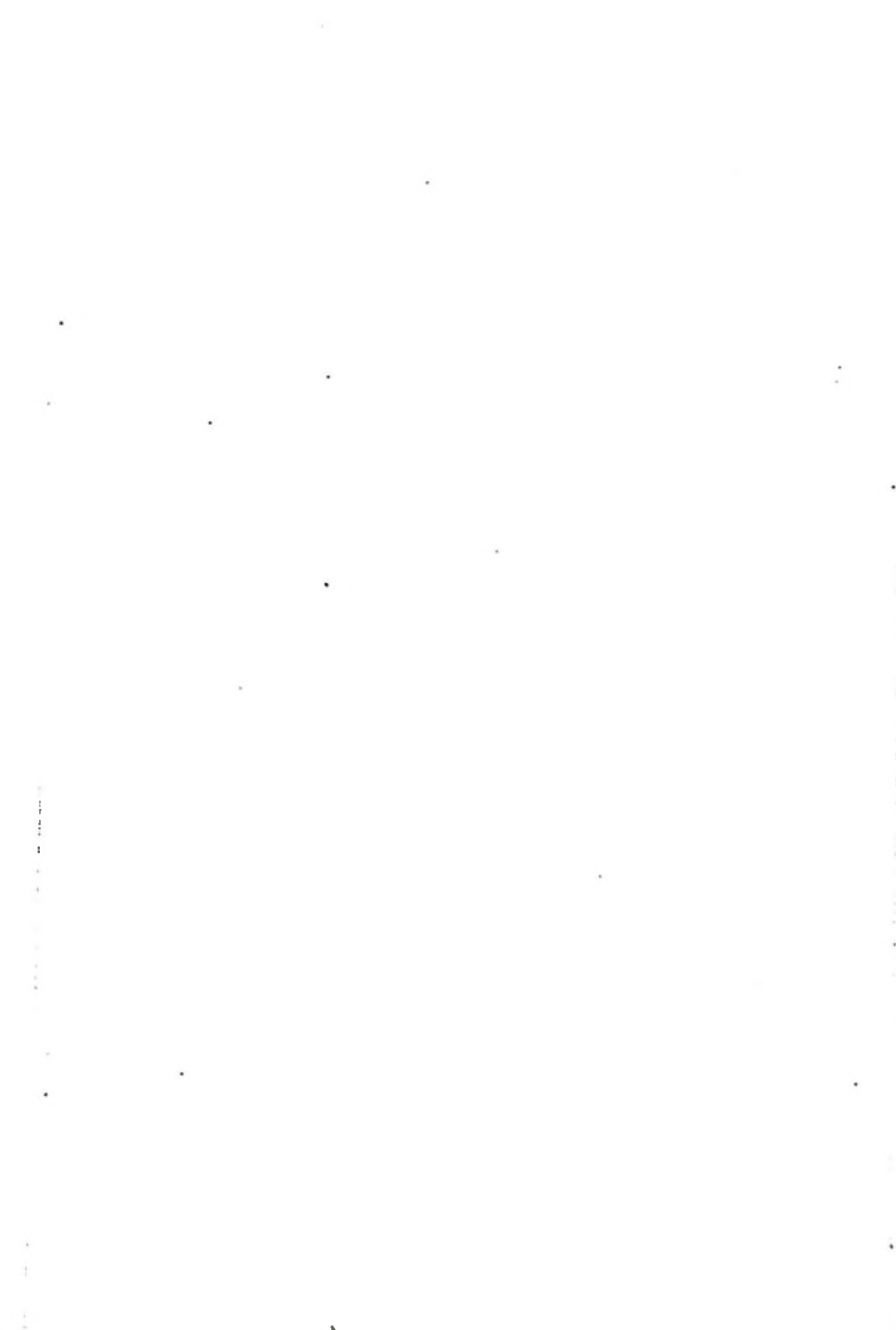
С уважением к Вам

Голковник авиации

Александр Сибачин

15 апреля 1971.

г. Киев.

**ГЪАФУР ГЪУЛЯМ АДЫНА
ЭДЕБИЯТ ВЕ САНАТ
НЕШРИЯТЫ
ТАШКЕНТ 1971**

ЭМИР УСЕИН ЧАЛБАШ

Арбий авиация полковниги

ЙИГИРМИ ЭКИ ЙЫЛ КОКТЕ

Арбий лётчикнинъ хатырлавлары

Китапны ишлеген ве неширге
азырлагъан **СЕНТ-ХАЛИЛЬ СЕЙДАМЕТ**

С
Ч—18

Чалбаш, Э. У.

Йигирми эки йыл кокте. Т.,
Гъафур Гъулям адына әдебият ве
санат нешрияты, 1971.

160 бет.

Чалбаш, Э. У. Двадцать два года в небе.

Мемуары.

С(Крым-тат.)
Ч—18

7—3—3

Бир кьач йыл эвельси, Ташкентте олгьанда, языджыларымызнен олгьан субетимиз вакъытында, белли языджымыз Шамиль Алядин манъа: дженкявер ёлунгъызыны хатырлап бир китапчыкъ язынъыз — деп теклиф эткен эди.

Бу теклиф менни пек чокъ тюшондирди. Чюнки, мен омюримде, ресми кягъытлар, рапортлар, докладлардан башкъа нч бир кере очерк, яки икяе язмагъа ынтылмагъан эдим.

Улу Ватан дженки вакъналары не озюмнинъ кечкен дженкявер ёлунны эдебий тильде, тасвирлеп язмакъ ичюн, татар тилининъ кьанделерини, язы усулларыны билъмек керек. Совет Ордусы сафларында буюк бир муддет булунгъанымдан себеп, мен бундан махрум олдым. Бунъа бакъмадан, мен кьолума кьалем алып, хатиримде кьалгъан вакъналарны, джепк эпизодларыны язмагъа кириштим.

Мен не тарихчымы не де языджым. Онынъ ичюн мен бу китапта Улу Ватан дженкининъ, шанлы арбий авиациямызынынъ тарихыны язмакъ вазифесини оз огюме кьоймадым. Мен ялынъыз, озюмнинъ хызмет эткен полкта, озюмнинъ иштирак эткен вакъналарым, достларым — сия аркъадашларымынынъ кьараманлыкълары акъкъында къайдлар япмагъа тырыштым. Эгер мен йигирми йыл эвельси, вакъты келп — яш неспальге агъаларынынъ, бабаларынынъ дженкявер ёлуны язып косьтермек керек олыр деп тюшонген олсач, айры къайдлар япып ташлар эдим. Эльбетте, пек чокъ вакъналар акъылымдан чыкты.

Меним хатырлавларым эсасында язылгъан бу китап-
нынъ дегерини ве эмнетини барсын окъуйджылар озъле-
ри муакеме этсинлер.

Мавъа бу китапны татар тилинде язып, дюньягъа
кетирмеге буюк ярдымы тийген, къарт журналистимиз —
Сент Халиль агъа Сейдаметовгъа ве дигер аркъадаш-
ларгъа тешеккурини ве урьметини бильдирем.

Киев, 1969 с.

ЭМИР УСЕЙН ЧАЛБАШ.

БИРИНДЖИ КЪЫСЫМ

ЕЛНЫНЪ БАШЫ

Коймиз, Чатыр-Дагъ этегинде, джапкъа къаршы ташлы-чакъыллы бир ерде. Сол тарафта — Бабугъан яйласы, сагда — Темирчи къаялары, огде — мавы Къара денъиз... Койнинъ огюз араба кече биледжек тар ёлчыкълары — айланмалы, ташлы сокъачыкълары, диварлары таштан къалангъан, бири-биринен янаша-янаша уюлышып тургъан къуш юваларына бенъзер эвчиклер аля козюм алдында.

Къырлар артындан къызарып, сабырнен котерилип чыкъкъан кунеш, ышыгъыны койнинъ байырларына сепе, оны сары, алтын теллеринен сарып ала эди. Пенджерелер ялтырай. Тенеке тёпели эвлерден исе мавы, кок ренкте був котериле эди. Денъизден эскен салкъын ельчик мискин къокъулар кетире, кокюс керип, нефес алгъанда, джигерлеринъ къабара, темиз ава гонъюллерни охшай.

Дере ичинде ве ялыгъа кеткен кенъ, таш ёлы этрафында бойдан-бой тютюн тарлалары, багълар, багъчалар.

Койде иш чокъ ола. Саба танъындан акъшам къаранлыкъ чёккенге къадар тарлалар ичинден чыкъмай эдик. Кузьде лескернен ер къазамыз, багъларны, багъчаларны пытаймыз. Бааръде, парниклерде тютюн фидеси осьтюре, аль этильген топракъларда оларны отурта, сонъ, чапалай, суvara, асраймыз. Тютюнлер осип етишкен сонъ, къырамыз, тарпилерге, селелерге толдырып, койге — аранларгъа кетирип тёкемиз, теменлерге тизе, сырыкъларгъа багълап, сергилерде къурутамыз. Бу ишлернинъ эписи къолнен япыла эди. Бойле агъыр ишлерге биз балалыкътан алыша — чалыша эдик.

Коймизининъ ашасында, дереден, озенчик кече эди.

Баарь айларында озенчикнинъ сувы шувулдап акъа, язнынъ ортасына къадар сувы эксильмей эди. Язда, чилле сыджагында, озенге тюше, таш-къаяларнен сувнынъ огюни кесип, голь япа эдик.

Денъизге бармакъ, далгъалар устюнде къол керип ялдамакъ, альбетте, даа яхшы, эм зевкълы. Лякин, буны япмакъ эр вакъыт мумкюн олмай эди. Терлеп-пишип чалышамыз. Кимерде бир аналарымыздан сорап денъизге кете эдик. Аналар чокъ вакъыткъа къадар сес чыкъармай туралар. Бунынъ себеби белли. Къоркъалар, раатсыз олар. Ана юреги, эбет.

— Я барып да денъизде батсанъыз?

— Раатсыз олманъыз. Бир шей олмаз...

Чокъ вакъыт ялварамыз. Сонъ юреклери йымшай...

— Айды, сакът олунъыз!— деп бизге наснат этип йиберелер. Биз къуванып тозлу ёлгъа тюшемиз. Денъизге, ялыгъа кетемиз. Узакъ дегиль. Алты километр анда, алты арткъа. Балабан шей! Ёрулмакъ бильмеймиз. Ялын-аякъ, тоз патлатып кетемиз. Алель-аджеле союнып, озюмизни денъизге атамыз. Дельфинлер киби де чомамыз, де къакъылып, сувдан башымызны котеремиз. Чокъ вакъытлар къум устюнде, кунешке къаршы кейфленип ятамыз. Тенимиз къызара, сонъ къарара.

Акъшам эвге топлангъанда, софра башында чипчелер киби, тизилемиз. Эпимиз бир чанакътан ашаймыз. Агъач къашыкъларны ойле бир ишлетемизки, коръмелисинъ! Балабан чанакънынъ шу саат бошагъаны дуолмай къала.

Акъшам клубкъа чапамыз... Кунъдюзлери челик, ашыкъ ойнаймыз. Он учъ-он дёрт яшында къадар балалыкъ, яшылыкъ деври мына шай кече эди.

Къыр тёлесине, я да юксек дам эв устюнден сазагъан учурамыз. Дёрт кошели газетаны, я да кягъытны индже, эренделенген тахтачыкъкъа. я да къамышкъа хамырнен япыштырамыз, онъа чулдан бир къуйрыкъ такъамыз, оны узун къынап йипнен багълап, елли авада кокке атып учурамыз. Ель оны юксек кокке алып чыкъа, чулдан къуйрыкъ йылан киби бургъаланып, ойнакълай.

Мавы кокте ойнакълап-ойнакълап учкъан бу сазагъангъа биз бакъып-бакъып тоймай, ондан буюк зевкъ ала эдик. Бойле бир планер япып, онынъ устюне джанлы махлюкъ къойсанъ, оны учуртсанъ, насыл олур экен деген фикир хаялгъа келе эди.

Койнинъ устюнден вакъыт-вакъыт самолётлар учып кеткенини коре эдик. Лякин, бу самолётларнынъ дёрт-беш юз метрлик юксекликте учкъан ёлу сезильмей къала эди. Олар балкъурт киби инълеп, сонъ гурульдеп, бир месафеден, белли бир ерде тургъан киби корюле эдилер. Биз, балалар, оларны сейир этип далгъанда, узакътан анамнынъ:

— Эмир, балам! Эвге кель!— деген сеси ишитилир эди.

Мен тарсыкъам. Сазагъанны бир парча вакъыт даа учурмакъ истейим амма, не япмалы? Кетмек керек. О, меним анам. О мени севе. Дюнъяда ондан да къыйметли менден ким, не бар? Мен анамнынъ сёзюнден ич чыкъмайым.

— Барам, анам, барам!

Йипни тартып-тартып сазагъанны ерге тюшюрем. Ашыкъкъанда, кимерде, сазагъанымнынъ йипи тереклернинъ пытакъларына илишип къала эди. Эвге чапып келем. Къуванам. Сазагъаным бугунъ яхшы учты. Мен даа яхшысыны япарым. Оны мен, узакъларгъа-узакъларгъа, юксек мавы кокке учурырым. Айттыммы, илле япарым.

Къышта чана тая, зевкълана эдик. Байыр тёпесинден кочъкен чаналарымыз кеткен сайын вызлана, та ёлнынъ четиндеки таш къалавларгъа келип даяна эдилер. Кимерде юварланамыз, устюмиз-башымыз къаргъа булгъалана. Тизлеримиз, тирсеклеримиз сыдырыла. Лякин, кене де таямыз. Кеч олгъанда эвге къайтамыз. Анам кедернен козьлериме бакъа. Дуям ки, о нелердир айтмакъ истей.

— Ах, балам, балам! Не вакъыт сен балабан олурсынъ да, бизге ярдымынъ тиер,— дей.

Мен огюме къоюлгъан ашны ашай, анама тешеккюр айтам, еримден секирип-туруп кетмеге азырланам:

— О вакъыт да келир, анам,— дейим де босагъадан атлайым. Анам аягъымдан башыма къадар артымыздан бакъып къала.

Бир сефер эмджемнинъ огълу Сеит Халильнен, планер модели яптыкъ. Сеит Халиль менден бир къач яш буюк эди. О, планер моделини Алуштада, балалар эвинде олгъанда корьген. Койге кельгенде, самолётка ошагъан модельни насыл япылгъаныны косьтерген эди. Онынъ ярдымынен мен бойле бир планер модели яптым. Койнинъ юкъары башына, юксек дам тёпесине чыкъып, оны авагъа учураджакъ олдыкъ. Лякин, не къадар тырышсакъ да, бунъа нанъ оламадыкъ. Биз оны бар къуветимизнен кок-

ке фырлатып атсакъ да, о авджынынъ аткъан боденеси киби тарс этип ерге тыше эди. Буны четтен сейир этип тургъан къомшумыз Къурт Умер агъа:

— Балалар! Бу сизинъ кягъыттан япылгъан сазагъанынъызгъа ошамай. Сизинъ планер авадан агъыр япылгъан, о уча бильмез. Даа сонъ:— Бойле иште акъылдан, авесликтен гъайры, бильги — окъув да керек. Чокъ къувет сарф этмек керек. Сиз даа яшсынъыз, вакъыты келир, бельки озюнъиз де онынъ устуне минип учарсынъыз.

Къурт Умер агъа койимизде сайгъылы-итибарлы адамлардан бириси. Элинден кельмеген шейи ёкъ. Уста адам.

Къурт Умер агъанынъ: «окъув-бильги керек» деген сёзлери мени туюндирди. Кель-келе мен кой мектебини битирген сонъ, Алуштагъа кетип еди йылыкъ мектепке кирип, окъувны девам эттирмек истедим. Лякин даа яш олгъанымдан мектепке алмадылар. Не япмалы? Къайтып койге кельдим. Эки йыл даа колхозда чалыштым. Багълар ичинден, тютюн тарлаларындан чыкъмадым. Эки йылдан сонъ комсомол ячейкасы мени кене де Алуштагъа еди йылыкъ мектепке ёллады.

Мектепте берильген аш етерликсиз, эвден кельген ярдым исе аз эди.

Бу себептен мектепке окъумагъа кельген бир чокъ яшлар, аш хатири ичюн, окъувны ташлап, санаторияларгъа чалышмагъа кетмеге меджбур ола эдилер. Бир сефер достларымдан бири:

— Эмир! Айды биз де санаториягъа барайыкъ, ашханеге кирип чалышайыкъ,— деди.

— Я окъув меселеси насыл олур?— дедим. Достым менден эки — учъ яш буюк эди. О:

— Зарар ёкъ, яшайыш тюзельсе, окъувны да тюзетирмиз,— деди.

Кунълерден биринде сыныфта математика оджамыз — Маматгазин тахтада ракъамлар язгъанда, ач тавукъ туюшюнде тары корер дегенлери киби, козюм огюнде чешит лезетли ашлар пейда олдулар. Бу вакъыт козьлериме къаранлыкъ туюшти. Шу куню достумнен мектептен къачтыкъ. «Металлист» санаториясына бардыкъ. Бизни ашханеге ишчи оларакъ алдылар. Башта тойгъандже, яхшы этип ашаттылар. Сонъ ишке кириштик. Ишимиз исе, къартоп артламакъ, сув ташымакъ, агъач кесмектен ибарет эди. Чокъ гъайретнен чалыштыкъ. Ашны исе тойгъанджек ашар эдик.

Арасы бир кѡач кунъ кечкен сонъ, мектебимизнинъ окъув мудири кельди. О, мени ашханеде кѡартоп темизлеп отургъан алда раст кетирди:

— Эмир! Сен мында не япасынъ? Санъа айып дегильми? Тур, шимдичик мектепке,— деп мени тазирледи. Мен чукюндир киби кѡызардым. Кѡайтып мектепке кельдим. Окъувны девам эттирмеге башладым. Окъув мудирининъ о вакъыт манъа япкъан тазирини, мен аля бугунъ, ялынъыз тешеккюрнен хатырлайым. Илък япкъан янълыш адымымны шу адам тюзеткен эди.

Еди йыллыкъ мектепни аля ишаретлернен битирдим. Бундан сонъ, окъувгъа авеслигим даа зияде артты. Лякин, кѡайда кетип окъумакъ, насыл зенаат алмакъ кереклигини, мен даа кереги киби кѡатты чезип оламаз эдим.

Эмджемнинъ огълу: «Акъмесджидде авто-ёл техникумы бар, истесенъ, анда кирип окъуманъа ярдым этейим»— деди. Ойле де олды. Мен техникумгъа кирдим. Не ичюндир, мен оны бегенмедим. Анда авто ишлеринден зияде таш ёл япыджылыгъынен огърашыла эди. Техникумы быракъып, чыкъып кеттим. Сонъ, демир ёл ФЗУ-сына кирдим. Бир кѡач кунъ кечкен сонъ, оны да ташлап кеттим. Кунълерден биринде поездгъа миндим, Акъяргъа барып тюштим. Геми япыджылыгъы заводы янындаки ФЗУ-гъа кирдим. Мында ишлер бам-башкъа эди. Денъизде чешит катерлерни, арбий гемилерни корьгенде гонълум котерильди. Пек кѡувандым. Мында буюк джанлылыкъ бар эди. Эр шей арекетте. Шеэр устюнде, мавы кокте самолётлар токътамадан учалар. Мына, манъа кереги де бу эди. Мектепте бизни моторларнен, чешит механизмлернен таныш эттилер. Бир кѡач вакъыттан сонъ, электрик-моторист зенаатыны эльде эттим. Мени арбий гемилерге электрик устасы оларакъ чалышмагъа ёлладылар амма, юрегим кене де тынчланмады. Эр шейни бильмек, чешит системдеки кѡуветли моторларны озъ кѡолумнен кочюрмек, ида-ре этмек истейим. Иш чокъ ве меракълы.

ИЛЬК ПАРАД

Акъяр меним коюзумни ачты, бакъыш даиреми кенишлетти. Кеткен сайын джиддийлештим. Энди шофер олмакъ авеслиги догъды. Гемилерде электрик олып, бир кѡач вакъыт чалышкъан сонъ, заводнынъ кадрлар болюгине

ариза бердим. Мени иштен бошамаларыны риджа эттим. Башта иштен бошатмакъ истемеселер де, сонъ-сонъуна разы олдылар.

Акъмесджид автомобиль мектебине келип кирдим. Мында, манъа окъумасы къолай кельди. Чюнки мен, энди моторларны, механизмлерни баягъы огренген эдим. Элим-де базы бир амелият теджрибеси де бар эди.

Аз вакъыт ичинде машинаны менимсегениме ве оны, ич бир хусурсыз айдагъаныма тааджиплендилер. Озюм де бунъа пек къуwandым.

1935 сенеси ноябрьде, Акъмесджидке Советлер Бирлигининъ маршалы, намлы полководец Семён Михайлович Будённый кельди. Кърымнынъ безз гвардияджылардан азат этильгенине он беш йыл толувы мунасебетинен арбий парад отъкерильди. Бизим мектепнинъ курсантлары да бу парадкъа иштирак эттилер. Бу, меним ичюн ильк парад эди.

Минберде Будённый, Кърым партия ве укюмет ёлбашчылары: область партия комитетининъ секретары — Семёнов Б. А., Кърым Меркезий иджра комитетининъ реиси — Ильяс Тархан, Халкъ Комиссарлар Советининъ реиси — Абдураим Самединов ве дигерлери бар эдилер.

Минбер янындан тарс-тарс этип, къатты адымларнен кечкенде, маршалнынъ юзюне, онынъ арбий урбасына, кокюсиндеки орденлерине бакътым. Бизлер де, бойле арбий адамлар олып, къараман ишлер япармызмы экен! — деген фикирлер, эльбетте, башымызгъа кельмей къалмады. Буюклеримизнинъ къараман ишлери, мен акъранда олгъан, юреги атеш киби янгъан, ватанперверлик дуйгъусынен тербиеленген яшлар ичюн орьнек эди.

Техникумны битирдим... Куньлерден биринде мени комсомол комитетине чагъырдылар.

— Эмир! Биз сени Керчьке «Азовстрой» тешкилятына ёллаймыз, сен бунъа насыл бакъасынъ, разылыкъ берсинъми? — деп сорады секретарь. Мен итираз этмедим. — Керек олса, кетерим, — деп разылыкъ бердим. Анда кетмезден эвель эки куньге койимизге бармагъа рухсет бердилер. Койге кельдим, анама, бабама, энди шофер олып чыкъкъанымны айттым. Къуwandылар.

— Керчьке кетем. Анда шофер олып чалышаджагъым Бакъайыкъ, ишлер насыл кетер. Эгер, чаресини тапсам, лётчик олмакъ ичюн окъумагъа ниетим бар — дедим. Анам-

нынъ козьлери яшланды. Меним къатты къараргъа кельгенимни анъламакъ ичюн, анам:

— Огълум! Сенсиз бизге яшамасы зор оладжакъ. Биз, бир-эки йыл кечкен сонъ, сенинъ, бельки бизге ярдымынъ токъуныр, деп умют эткен эдик...

— Кедерленменъиз. Бир аз даа сабыр этинъиз. Мен сизни унутмам. Элъбетте, сизге ярдым этерим,— дегенде, анамнен бабам бир-бирлерине бакътылар.

— Айды огълум, огъурлы ёллар олсун. Бизни унутма, биз де сени унутмамыз. Элимизден кельген ярдымны япармыз,— деди бабам.

Эки кунъден сонъ, сагълыкълашып, эвден чыкътым. Поездгъа минип, саба эрте Керчъке келип тюштим. «Азовстрой» деген тешкилятны барып таптым. Кадрлар болюгининъ мудир мени гаражгъа ёллады. Гараж мудир мени механик менимнен субет эттилер.

Къара боялы, токълал бурунлы, къапалы, енгиль «М-1» машинасыны косътерип:

— Мына бу машинаны айдайджакъсынъ,— деди гараж мудир.

Мен машинаны козьден кечирдим, бутюн къысымларыны тешкерген сонъ, оны ювдым, ягълалдым. Темиз пачавранен гузель этип сюртип чыкътым. Буны корьген механик:

— Аферин яшкъа. Машинаны пек севе, ондан яхшы шофер олур,— деп сёйлеген гараж мудирине. Бу макътав меним башымны айландырмады. Эки йыл машина дюменини къолумдан тюшюрмедим. Бир къач айлар, о вакъыт къурула яткъан янъы заводнынъ директорыны ташыдым. Эки йыл ичинде башыма чокъ шейлер кельди. Чокъ шейлер корьдим...

НАМЛЫ ЛЁТЧИК КОККИНАКИНЕН КОРЮШЮВ

1937 сенеси, мемлекетимизде янъы Конституция муджиби, ильк умумий сайлавлар откерильген эди. Бу вакъыт, Керчъ сайлав округындан, Советлер Бирлигининъ Юкъары Советине депутат оларакъ шимди Советлер Бирлигининъ Эки Дефа Къараманы, намлы лётчик-сынавджы Владимир Коккинакининъ кандидатурасыны косътерген эдилер.

Кунълерден биринде директорымыз мени кабинетине чагъырды:

— Эмир,— деди о,— бугунь бизге намлы лётчик Коккинаки келеджек. О, бизим машинамызнен Керчьни доланып бакъмакъ, сайлавджылар топлашувларында булунмакъ истей.— Мен, о вакъытларда бу намлы лётчикнинъ ким олгъаныны, не киби къараманлыкълар косътергенини ишиткен ве газеталардан окъуп бильген эдим.

Тайин этильген саатте, биз директорнен берабер Шеэр партия комитетине бардыкъ. Секретарнынъ кабинетинден узун бойлу, къара чырайлы, татаргъа ошап кельген бир адам чыкъты. Онынъ устюнде арбий урбасы, аягъында йылтыравукъ чызмалары, кокюсинде орденлери бар эди. Бизим къаршымызда тым-тик тургъан бу арбий адам Владимир Коккинаки эди. О, машинагъа минди, меним янымда отурды. Биз ярым саат ичинде шеэрнинъ пек чокъ ерлерини корип чыкътыкъ. Мен бутюн дикъкъатымнен машинаны ич бир къусурсыз айдамагъа тырыштым.

— Сен, яш йигит, машинаны яхшы айдайсынъ, сенден яхшы лётчик олур эди. Лётчик олмакъ истейсинъми?— деп манъа лаф къошты. Озюм дуймай, мен бир кереден:

— Бутюн вакъыт хаялланам,— деп айтып йибердим.

— Я, шай олгъанда, санъа не кедер эте?— деп сорады. Мен не айтаджагъымны бильмедим. О, лафыны девам эттиререк:

— Мында, Керчьде аэроклуб бар, анда кирип окъумакъ мумкюн,— деп арткъа, директорымызгъа айланып бакъты.

— Сиз бу йигитке ярдым этинъиз. Барсын о, бош вакъытларында клубкъа къатнасын, учмагъа огренсин,— деди.

Коккинакинен олгъан бу корюшювден сонъ, мен тамамынен лётчик олмакъ пешине тюштим. Кокте учкъан самолётлардан козь алмай эдим. Сокъакъта бир лётчик корьсем, онынъ артындан тюше-тюш этип кете эдим...

АЭРОКЛУБДА

Керчь аэроклубына курсантлар къабул этильгенини ишиттим. Экинджи куню вакъыт тапып, шеэр комсомол комитетине бардым.

— Лётчик олмакъ истейим, манъа аэроклубкъа кирмеге ярдым этинъиз,— деп риджа эттим.

Елланманы къолума туттырдылар. Озюм айдагъан ма-

шинагъа отурып, шеърден узакъ, Къамыш-Бурун тарафта булунгъан аэроclubкъа ёнедим. Меним элимде олгъан къагъытларымы тешкерген сонъ, медицина комиссиясына ёлладылар. Экимлерден бири омузымы таптап:

— Аферин! Сагълыгъынъ пек яхшы. Шикъетинъ бармы?— деп сорады.

— Ёкъ. Ич бир ерим агъырмай. Козълерим, гедже мияв къушнынъ козълери киби парылдайлар,— дегенде, экимлер шакъылдап кулюштилер.

Бойлеликнен 1938 сенеси Керчь аэроclubынынъ курсанта олдым. Меним ичюн мавы кокке уджу-буджагъы олмагъан ёл ачылды. Чокъкъа бармадан мен къанатларымы керерим, учарым, лётчик олурым. Бунъа меним уютим бар, инамым къатты эди.

Бутюн къышта ралелер артында отурдыкъ. Чертежларнен самолётларнынъ къурулышыны — бинълернен кучюк-кучюк къысымларыны, моторларыны ве оларнынъ хасиетлерини, насыл чалышкъаныны огрене, эким олмакъ ичюн инсан беденини, джеседини огренген студентлер киби, биз де самолётларнынъ бутюн инджеликлеринен таныш олмакъ — огренмеге тырыша эдик. Кимерде, джанамыз сыкъыла, беземиз. Буны сезген оджамыз — инструктор Перевозчиков, дерслернинъ джанлы кечмеси ичюн меракълы икяелер айта эди.

Бир сефер о шойле бир икяе айткъан эди:

— Былтыр мен Москвада олгъанда «Авада учув ве авиация» музейини сейир эттим,— деп башлады.— Анда рессам Савицкийнинъ япкъан бир картинасыны корьдим. Бу картинада рессам Кракутни деген бир койлюнинъ ава шарынен япкъан ильк учушыны тасвир эткен. Бу картинада косътерильген вакъиа, керчектен де олгъан бир алдыр. Мында шойле бир манзара косътериле:

Язда, сыджакъ кунълерден биринде, койлюлер кильсе янында топлангъанлар, недир, бир шейге дикъкъатнен бакъалар. Кимдир, бириси къоркъунен четке къача. Пек чокъ адамлар исе, къалпакъларыны чыкъарып тёпеге, авагъа аталар, къуванышалар. Минберге ошагъан юксек сет устюнде труба корюне, ондан булгъаланып, къувырланып къара тютюн чыкъа. Кракутни бу къара тютюннен шарны-пусканы толдыргъан экен. Эр кес бойле зевкълы шейге къувана. Ялынъыз атлы бир адам элинде къамчысынен анда — мында чаптырыла, халкъны къувалай. Ат секире, арт аякълары устюне къалкъа, кишней. Кой бала-

чыкълары кѳораларгѳа, эвлернинѳ тѳепесине мингенлер, тереклерге тырмашкѳанлар, сейир этелер.

Кокте, чуллардан, безден япылгѳан шар — пуска устюнде бир адамнынѳ учкѳаны корюле. Ель оны салласа керек ки, о, йиплерге япыша. Мына бу адам Кракутни деген койлю эди. Онынѳ акѳыллы козѳлери тынч-сакин, юзю пек айдын корюле. Бу учкѳан шар кѳаргѳаларны кѳоркѳуткѳан, олар, зий-чув этрафкѳа даркѳашкѳанлар. Картинанынѳ тѳюбуне шойле язылгѳан:

«1731 сенеси, Рязанѳда Кракутнининѳ сыджакѳ ава толдырылгѳан аэростатнен дюньяда илк учушы».

Бу сатырларнынѳ янында тарихтан алынып шу сатырлар язылгѳан:

«1731 сенеси Рязанѳда Кракутни деген бир койлю, ба-лабан бир топ ясагѳан, оны тютюинен толдыргѳан, йип-лерге багѳлап, онѳа бешик киби бир сепет такѳкѳан, онынѳ ичине отурып авагѳа котерильген амма, сонѳ киль-сенинѳ тѳепесинс-кѳуббесине урунып, йыкѳыла язгѳан, ля-кин, яхшы ки, о чанѳ кѳакѳкѳан йиплерге илишкен, йыкѳыл-магѳан, сагѳ кѳалгѳан...» Дюнья тарихында, илкиде, шарнен учкѳан бу мешур адам, эр альде, «сагѳ кѳалгѳан».

Арасы элли эки йыл кечкен сонѳ, 1783 сенеси, бизге белли олгѳанына коре, Францияда, Этѳен ве Жозеф Мон-гольфѳе адында эки агѳа-кѳардаш Кракутни киби, тамам ойле бир шар ясагѳанлар, оны кѳызгѳан, сыджакѳ аванен толдургѳанлар. «Кѳара, сасыкѳ тютюннен» толдурылгѳан бу шар авагѳа котерильген. Бу адамларнынѳ озѳлери шар-гѳа япышып, котерильмеге ынтылмасалар да, оларнынѳ текрарлап япкѳан бу теджрибелерининѳ эмиети ве кѳый-мети сонѳундан пек буюк ола.

Тарих илим академиясы бу теджрибени протоколнен тасдыкѳ эткен.

Эльбетте, кѳуванчнынѳ сынѳыры олмай. Он алтынды кѳрал Людовик, бу адамларнынѳ япкѳан теджрибеси на-мына алтын медаллер яптыра, устюне: «йылдызларгѳа шай кетелер» деген сѳзлерни яздыра. Эки афтадан сонѳ, Монгольфѳе берадерлерни Парижге чагѳыртып кетирелер. Олар мында озѳ теджрибелерини текрарлайлар. Лякин, баштакиси киби, олар, кене де, озѳлери шарнен учагѳа джесарет эталмагѳанлар. Шаргѳа багѳлангѳан сепетке бир хораз... ѳкѳ, ялынѳыз хораз дегиль, бир кѳой ве папий кѳойгѳанлар... «Шай этип йылдызларгѳа кетелер...»

Бизлер кулюштик. Кимдир бириси шакѳа этти:

— Бу хораз, коктен ку-ку-ре-ку!— деп багъырса, юкъ-лагъанлар уяныр.

Инструктор сёзюне девам этти:

— Мында кульмеге шей ёкъ,— деди. Эм де ери дегиль. Монгольфе берадерлер рус койлюси Кракутнининъ эр кестен эвель япкъан кефнийни бир тамам текрарладылар деп айтмакъ олмаз, чюнки бу хусуста ич бир малюмат ёкъ. Бунъа бакъмадан, Монгольфе берадерлер де буюк тарихий бир иш яптылар.

Кракутни джесюр, акъыллы бир адам олгъан. Япкъан иджады нетиджесинде о сагъ къалгъан, эляк олмагъан. О, франсызлар киби, башта шарнен авагъа айванларны дегиль де, озю котерильген, эм эляк олмайып, сагъ-селямет къалгъан. Онынъ ады тарихта эбедий къалды. Онынъ, озь вакътына коре, олгъан бильгиси, теджрибеси — онъа фемакярлыккъа, джесюрликке ёл ачмагъа имкян берди.

Тарихта, Кракутни, яхшы ки, кильсенинъ къуббесине илишип къалды да, о себептен сагъ къалды, бу тесадуфий бир алдыр деп язалар. Бельки де шайдыр. Эр альде, о вакъыт руханийлер бу иште «аллагъа къаршы кетюв» ве бу «джин-шейтан ишидир» — деп, бу адамны сыкъыштыргъанлар, излегенлер. Оны тири оларакъ топракъкъа комп, къыйнамагъа, ёкъ этмеге истегенлер.

Монгольфе берадерлер ава шарларыны Францияда иджат эттилер. Оларнынъ теджрибесине бакъып, Америка, Италия, Австрияда бойле, авада учкъан аппаратлар япмакъны тюшюнгенлер ве бойле шарлар япкъанлар. Лякин оны насыл учурмакъ, насыл идаре эттирмек вазифесини, чокъ вакъытка къадар, ич бир адам чезип оламагъан. Чюнки, бу иджатчыларнынъ физикадан малюматлары ве бильгилери пек аз эди.

Инструктор икяесини эп девам эттип:

— Мына сизлер,— деди о,— тезден земане самолётларына минип, кокке — семагъа котериледжексинъиз, лётчиклер олып чыкъаджакъсынъыз. Аджеба, сиз бунынъ не киби буюк, къуванчлы бир бахт олгъаныны анълап оласызмы?

Учмакъ, бу къолай шей дегиль. Бинъ йылларнен инсанлар бу хусуста хаяллапгъанлар. Тек хаялнен, тюшюмекнен къалмагъанлар. Юкъарыда айтып кечкенимиз киби, ынтылышлар чокъ олгъан. Бойле ынтылулар япылгъан, теджрибелер, эр заман селяметликнен битмеген. Чокъ вакъыт къазалар олгъан, нетиджесиз биткен. Чюнки, ин-

санлар о вакъыт кереги киби: не керек олгъан бильгилерге, не де техникагъа малик дегиль эдилер.

Рус падишасы Биринджи Пётр, учув ишлерине буюк дикъкъат берген: «Бизлер дегиль де, торунларымызнынъ торунлары къушлар киби учаджакълар» деген. Бундан сонъ, чокътан-чокъ иджатлар япылды. Учув аппаратлары мейдангъа кетирильди. Советлер мемлекети — авиация ватаны сайыла.

Рус авиациясынынъ намы аталары олгъан — Ломоносовны, Менделеевны, Жуковскийни, Циолковскийни, Чаплыгинни, — бутюн дюнья биле. Оларны шан-шереф, буюк урьметнен анълалар.

Авиация саасында бильген хазинемизни зенгинлештирген, бакъыш даиремизни кенишлендирген инструкторымыз — оджамыз Перевозчиковнынъ адыны мен аля бугунъ буюк сайгъынен анъам.

* * *

Къышта, учуджылыкъ ишининъ назарият дерслерини битирип, бааръде учувны огренмеге башладыкъ.

Биринджиде У-2 деген самолётларнен таныш олдыкъ. Бу эки ерли кучюк бир самолёт олып, бир еринде — курсант, дигер еринде — инструктор отура. Биринджи вакъытларда насылдыр бир эеджан къаплап алды. Сонъ, алыштым...

Кунълерден биринде... Сонъки дакъкъалар. Эеджан артты. Дюмен артына ерлештим... Моторнынъ башындаки винт къуветли суръатнен айланды. Самолёт шамата-гудюрди къопарып, йигирми беш-отуз метр чапкъан сонъ, яваштан ерден котерильди, авагъа асылды, огге, эп огге, о мердивенден басамакъ-басамакъ чыкъкъан киби, юксеке, кокке котерильди, уфукъкъа догъру учты. Мен авада озюмни яхшы дуям, этрафыма бакъынам, ерге козь этем: таш ёлны, эвчиклерни, дерелерни, чешит ёлакъларны корем. Тёпеден ер пек дюльбер корюле. Инструктор ерге энмекни ёмир эте... Озю де ихтият дюменден къолуны алмай... Учущ мейданына къондыкъ. Мен янъыдан дюньягъа кельгендай олдым. Инструктор: «Авада озюнъни джоймадынъ» деп, макътагъан киби олды. Юрегим котерильди...

Боyle учулар пек чокъ керелер текрарланды. Энди озъ башыма, инструкторсыз учмакъны сабырсызлыкънен

беклейим. Менимнен окъугъан курсантлар энди озъ башларына учып башладылар. Лякин не ичюндир, манъа озъ башыма учмагъа изин бермейлер, не ичюн, себеби недедир? Буны мен анълап оламайым. Бу ал меним юрегимни кемире берди.

Ниает, бир кунъ команда берильди. Учув мейданындамыз. Мында бир къач У-2 самолёты тура. Мен, манъа косътерильген самолётнынъ бирисине якъынлаштым. Инструкторымыз кельмезден эвель, кабинагъа кирип, ерлештим. Юрегим ура, раатсызланам.

Менден авлакъча бир самолёт даа тура. Онынъ дюмени артында меним якъын достым Иваненко Саша. Онынъ кунештен къызаргъан юзюни, беляз тишлерини корем.

Узакътан, кениш адымларнен, инструктор Перевозчиковнынъ кельгенини корьдим.

О манъа якъынлашты ве менден:

— Курсант Чалбаш! Учмагъа азырсынъызмы?— деп сорады.

— Мен:— Инструктор аркъадаш! Учмагъа азырым! Манъа вазифе берменъизни риджа этем,— дедим.

Инструктор Перевозчиков серт, чокъ лаф этмеге севмеген бир адам эди. Онынъ хаста адам киби чырайы сары, бетинде ёргъунлыкъ дуюла эди. Лякин онынъ къатиетликнен, озюне джелъп этиджи акъыллы козьлери, чабик аркетлери сени бир бакъышта тамамынен озюне табий эттире, сыджакъ дуйгъуларнен къыздыра эди.

Мен, Перевозчиковнынъ кечмишини ишиткен эдим. О, империалист ве граждан дженклерининъ атешинден кечкен, элли яшларында бир адам эди. Ава урушларында сагъ омузындан ве сол аягъындан яралангъан. Лякин, чокъ вакъыт тедавий олгъан сонъ, сырадан чыкъмайып, кене де авиациягъа келип тюшкен. Авроклубда инструктор олып чалышмагъа, яшлардан лётчиклер окъутып чыкъармагъа башлагъан.

О къарыкъ, тыныкъ сесинен, лякин, къатты, айдын сёзлеринен манъа:

— Курсант Чалбаш! Вазифени динъленъиз! Учущ дёрт юз метр юксекликте, бу тегеректе отъкериледжек докъсан градус кошеден айланып, учъ нокътагъа къонмакъ керек. Анълашыламы?— деди.

Мен вазифени текрарладым. Сагъ къолумны котерип, старт берген адамдан учмагъа мусааде этмесини риджа эттим.

Старт япылды. Яваштан моторнынъ ишлевини чабык-лештирдим. Ерден кочьтим. Самолёт 25—30 метр чапкъан сонъ, шу анъ къуйругъы котерильди. Мен оны нормаль вазиятке кьойдым. Ерден кьопкъаны киби, машинаны кене де явашлыкътен юксекликке котерильмек дереджеге, севиеге догърулттым. Авада айланмаларны яхшы яптым. Самолётнынъ сурьаты тайин олунгъан нормадан чыкъмады. Лякин, самолётны кьондыргъанда, насылдыр бир сарсынты дуйдым. Инструкторнынъ чырайы тюрленди.

— Учувдан мемнион дегилим, адам акъыллы, не бакъыт учмагъа башлайджакъсынъ?— деп сертейген киби олды. Мен насыл джевап береджегими бильмедим.

Бир бакъышта назариятны, учувнынъ къаиде ве хусусиетлерини яхшы билем. Ерден, вызнен учып авагъа яхшы котерилем. Элимде самолётнынъ дюменини де къави тутам. Амма, ашагъы энип, ерге кьонып — токъ-тайджакъта, меним самолётым эчки киби секире, къалтырай.

Тюшюне-тюшюне бунынъ себебини тапкъан киби олдым. Лякин, кестирип айтмагъа, янълышлыгъымы танымагъа джесарет эталмадым. Куню келир, мен илле оны озюм тюзельтирим, самолётны йымшыкъ отуртырым, деп озь-озюмнинъ гонълюмни алдым. Арасы баягъы вакъыт даа кечти. Лякин яхшы нетиджеге мувафыкъ оламадым. Энди мектепте меним акъкъымда чешит лафлар кете башлады.

— Чалбашны клубдан чыкъараджакъ экенлер. Ве даа башкъа шейлер. Бу лафлар меним зытыма тийип башладылар. Курсантлар учмагъа огренювни, теджрибелерини девам эттирелер, амма мени, старткъа, нарядкъа ёллайлар.

Самолётнынъ насыл отуртылгъаныны, ерге насыл кьондырылгъаныны бакъсын да, огренсин!— дейлер. Бир къач керелер мен старт янында олдым. Куньлерден бир кунъ «Т» ишарети (токътав ишарети) янында олгъанда, манъа клубнынъ учув къысмынынъ начальниги Першин якъынлашты, достча муляйим сёзлернен:

— Эмир, санъа не олды? Мен сени, бу сонъ куньлерде «Т» ишарети янында корем. Не ичюн сен учмайсынъ?— деди.

— Манъа учмагъа мусааде этмейлер,— дедим. Себебини айтмадым, о да сорамады. Янымдан кечип кетти.

Учувны битирген сонъ, талиль башлады. Кимнинъ на-

сыл учкъаныны, насыл янълышылыкълар япылгъаныны, не киби эксикликлер олгъаныны бирер-бирер айтып, музакере эттилер. Мен мугъайып, четте тура эдим. Инструктор Перевозчиков башыны манъа чевирип:

— Эмир, ярын сен, начальникнен берабер учаджакъ-сынъ!— деди.

Мен шу анъ раатсызландым. Мадамки, начальникнинъ озю менимнен учмакъ истей, эбет, мында бир шей бар. Мени клубдан чыкъараджакътырлар,— деген фикир юрегиме санчылды.

Экинджи куню адети узре, эпимиз учув мейданында топландыкъ. Алчаракъ бойлу, тегерек, сарышын бетли, кесментик, къыркъ-къыркъ беш яшларында корюльген бир адам манъа якъын кельди. Оны мен биле эдим. О клубда учув къысмынынъ начальниги Першин эди. О манъа хытап этип:

— Курсант Чалбаш! Учмагъа азырсынъмы?— деп сорады.

— Азырым, начальник аркъадаш!— деп. гурь сесимнен джевап бердим.

Першиннинъ меним акъкъымда не тюшюнгенини мен бильмей эдим. Самолётны ерге отуртаджакъта — не ичюн янълышылыкъкъа ёл бергенимни мен, озюм анълап башласам да, онъа бу хусуста ич бир шей айтмагъан эдим. Лякин, шимди сырасы кельгенде, бунынъ неден себеп олгъаныны анълатмагъа меджбур олдым. Першин мени дикъкъатнен динълеген сонъ:

— Сен буны эвельден айтмакъ керек эдинъ,— деди.

Бир бакъышта, мында ойле джиддий лаф котериле-джек киби шей ёкъ эди. Меселе шундан ибарет эди: белли-дир ки, мен чокъ вакъыт шофер олып чалышкъанымдан, машинаны идаре этюв къаиделерине алышып къалгъан эдим. Машинаны токътатаджакъ месафени тайин этмек ичюн моторнынъ капоты устюнден эп огге бакъасынъ. Лякин самолётта бойле дегиль. Авиация къаиделери муджиби, учып, ерге къонмагъа кеткенде, озь бакъышынынъ 25—30 градус кошесинден солгъа чевирмек, 50—60 метр огге бакъмакъ керек. Яни, самолёт огге кеткенде, этрафкъа бакъмакъ керек. Мына, мен буны анъласам да, амелиятта ич де япып оламай эдим. Амма мен самолётны ерге къонмагъа алып кеткенде, юксекликни моторнынъ устюнден бакъып, тайин этмеге тырыша эдим. Бу себептен самолёт ерге догъру къонып оламай эди.

... Самолёткѡа отурып, авагѡа котерильдик. Мен, Першиннинъ кузѡгюден меним козѡлериме бакѡкѡаныны корем. Бир кѡач вакѡыт авада учтыкѡ. О, манѡа самолётны кѡондырмагѡа алып кетмек эмирини берди. Самолётны ерге эндирдим, кѡарарлаштырылгѡан юксекликтен — бакѡышымны не тарафкѡа чевиреджегимни тѡшюнгенде, Першин аппараттан:

— Кѡайда бакѡасынѡ?!— деп кѡычырды. Мен шу анѡ бакѡышымны солгѡа чевиреджек олдым, озюм дуймадан, насылдыр, адет олгѡаны киби, кене де кѡанат устюнден огге бакѡаджакѡ олдым. Першин кене де бакѡырды:

— Кѡайда бакѡасынѡ?!—

Вазиятти тѡзельттим. Самолётны нормаль бир алда, ерге отурттым.

Бир кѡач кере, шай этип, самолётны старт мейданлыгѡында чаптырып, копчеклерини ерден кѡопарып, авагѡа котерильдик, кене де кѡайтып ерге келип кѡондыкѡ. Ишлер тѡзелип башлады. О манѡа ялынѡыз бир сефер:— Кѡайда бакѡасынѡ? Унутма!— деп хатырлады.

Першин кабинадан чыкѡты. Манѡа:

— Сен чыкѡма, отур!— деп эмир этти. Мен еримден турмадым.

Курсантлар кѡум толу бир чувал котерип, кабинада, инструктор отургѡан ерге ерлештирдилер. Мен меселени анѡладым. Демек, энди мен озѡ башыма учаджакѡым. Эм кѡувандым, эм ѡеджанландым.

Першин манѡа сонѡ кере тенбий япты:

— Бакѡышны унутма!— деди де, озю кенаргѡа чекильди. Мен моторны кочюрдим, самолёт чапты, ерден кѡопты, авагѡа котерильдим. Самолёт мени яхшы динѡлей, сѡзюмден чыкѡмай. Авада озюмни пек яхшы дуям. Ашагѡы, ерге бакѡам, беяз ѡвчиклерни, кѡаверенки ѡлларны, ешил чѡллерни, дагѡларны корем. Кѡуванам. Авада тек биз эки-миз: мен ве самолёт. Не буюк бакѡ!

Даа кѡач йыллар ѡвельси, тѡтюн тарлалары ичинден чыкѡмагѡан, кѡырлар тѡпесинден сазагѡан учурткѡан меним киби фукѡаре бир татар баласы, энди, озѡ башына самолётны айдайджакѡ, булутлар устюнден учаджакѡ... Инанаджакѡым кельмей!

Бойле бир дакѡикѡаларда, меним киби эр бир лѡтчик шай тѡшюнедир. Кѡуветим артты. Озюме инанувым, ишанчым кѡаттылашты. Энди аэродромгѡа кѡайтмакѡ

вакъыты кельди. Дёрдинджи айланышны япам, ерге ал-
чакълашам.

Догъру бакъмакъ, ялынъыз догъру бакъмакъ, догъру
эсапламакъ керек, деген фикир акъылымдан чыкъмай. Бу-
тюн дикъкъатымнен, бутюн ирадемнен самолётны учув
мейданына кетирип, учъ нокъта устуне отуртмагъа тыры-
шам. Самолёт эне, копчеклери йымшакълыкънен ерге токъу-
на ве огге тайып кете, сонъ, бирден къадалып къала.
Токътай. Шай этип, имтиан туттым. Лётчик олдым.

Энди командиримизини манъа, муамелеси бир тамам
денъишти. Манъа дикъкъаты артты. Чюнки, меним учув-
гъа олгъан арзум — истегим пек буюк эди. Буны о, озю
де анълады.

Керчъ Осовиахим лётчиклер мектебинде вакъыт пек
чабик кечти. Бир чокъ курсантларнен берабер, оны мен
аля ишаретинен битирдим. Лякин, бу даа ялынъыз
биринджи басамакъ сайыла эди. Энъ буюк истек ве
арзум — арбий лётчик олмакъ эди. Тек озъ вазифесини
биялген адий бир лётчик дегиль де, къудретли учув техни-
касынынъ сынъыры олмагъан имкянларындан кениш фай-
даланмагъа биялген, земане илим ве феннинъ эр кунъ
берип тургъан учув техникасыны огренмеге тырышкъан
бир лётчик олмакъ, социалист япыджылыгъында актив иш-
тирак этмек истей эдим. Коммунист партиясынынъ сафла-
рына кирип, онынъ лаякъкылы бир азасы олмакъ, партия
ве девлет иши ичюн курешмек, мына бу меним омюрим-
нинъ эсасы эди.

Биз окъугъан йылларда совет авиациясынынъ тари-
хында намлы вакъиалар олып кечти. О вакъыт Арктика-
да, къазагъа огърап, бузлар арасында къысылып къалгъан
«Челюскин» гемисини ве онынъ ёлджыларыны — илим
адамларыны къуртарувда бизим авиациямыз — лётчик-
лер буюк къараманлыкълар косьтерген эдилер. Оларнынъ
намы бутюн дюньягъа кеткен эди. Айтувлу лётчиклери-
мизини мисали — бизни енъи курешлерге чагъыра эди.

КЪАЧЫ АРБИЯ ЛЁТЧИКЛЕР МЕКТЕБИНДЕ

Совет арбий авиациясынынъ тарихында Къачы учу-
джылар мектеби айры бир ер тута. Намлы лётчиклеримиз-
нинъ пек чокълары анджакъ бу мектептен окъуп чыкъты-
лар. Адындан белли олгъанына коре, Къачы лётчиклер

мектеби Улу Ватан дженкине кьадар, Акъяр районында, этрафы кьулан чёллер, багъчаларнен сарылгъан Къачы озени янында эди.

Кунешли баарь сабасы, яшым йигирмиде олгъанда, Къачы мектебининъ босагъасына аякъ бастым. Омюримде бу вакъиа эбедий оларакъ къалды.

Ильк куньден башлап, пек чокъ достларым олдулар. Буларнынъ арасында, халкъымызнынъ ифтихары, меним достым, шимди Советлер Бирлигининъ Эки кере Къараманы Амет-Хан Султан да бар эди. Биз онынънен тесадуфен, мектеп азбарында, таныш олгъан эдик. О, алчаракъ бойлу, кенъ омузлы, юксек манълайлы, къара козьлеринен кескин бакъышы олгъан атик бир йигит эди.

— Таныш олайыкъ!— деп кьолуны узатты.— Мен Алупкада догъдым. Яшым он докъузда. Эвли дегилим, бекарым,— деп шакъылдап кульди. Сонъ,— я, сен кьайдан кельдинъ?— деп сорады.

Мен, Шума койинде догъгъанымны, бир йылдан зияде шофер олып чалышкъанымны, Керчь аэроклубыны битирген сонъ, мында окъумагъа ёллагъанларыны айттым. Сонъ сыкъ-сыкъ корюштик. Бош дакъикъаларда денъизге ювунмагъа берабер кьатнадыкъ...

Ешилъ махат гёшельген къырмызы, сары, беяз чичеклернен безенген чёллер ичинден кечип, денъизге чыкъамыз. Амет, алель-аджеле союна, озюни денъизге ата, узун, къуветли кьолларыны джайып, далгъалар устюнден секире-секире та узакъкъа ялдап кете. Мен де онынъ артындан къалмайым. Салкъын сув вуджудымызны тазерте эди.

Окъув башламаздан эвель умумий топлашув олды. Мавы комбинезонлы, мавы пилоткалы, нарын яшлар, клубкъа, залгъа кирдик.

Минберге лётчиклер мектебининъ начальниги Иванов чыкъты. О, узун бойлу, кенъ кевдели, мавы козьлю, сарышын бир адам эди. Дикъкъатлы, кескин козьлеринен бизге бакъып, сёзюни башлады:

— Сиз, энди арбий адамлар сайыласынъыз,— деди о.— Эндиден сонъ эр бир арекетинъиз арбий ишке табий олунмакъ керекдир. Низам... Низам...

Иванов, бизге Къачы мектебининъ тарихы, вазифелеримиз акъкъында, ве сёз сырасы кельгенде, бизим арамызда, намлы полководец — Фрунзенинъ огълу — Тимур да олгъапыны айтты. О вакъыт эр кес бир-бирине, огге, арткъа, этрафкъа бакъып, Тимурны кьыдырдылар.

Бираз вакъыттан сонъ Тимурны эпимиз коръдик. О, нарын, эсмери юзлю, йымшакъ табиятлы, ачыкъ гонъюлли бир яш эди. Юзюнде эр даим тебессюм. Эр кеснен селям-лаша, эр кеске муляйим бакъышнен бакъа. Языкъ ки, бу йигит 1942 сенеси Сталинград устюнде немсе фашистлеринен урушкъанда къараманджа эляк олды. О, бир чокъ фашист ассларыны урып, ерге тюшюрди. Къараманджа урушты. Укуметимиз онъа Советлер Бирлигининъ Къараманы унваныны берди.

Биз Къачыда окъугъанда халкъара вазнет пек кергинлешкен бир вакъыт эди.

Гитлерджилер Европанынъ бир чокъ девлетлерини урып-йыкъкъан эдилер. Фин беяз гвардияджылары Ленинград шеэрини уджюм япмакъ ичюн чешит фитнелерге къапылып, баш котермеге джесарет эттилер. Вазнет бизден, къыскъа бир вакъыт ичинде, мемлекетимизнинъ ава сынъырларыны къорчалайджакъ киби истребитель-лётчиклер олмамызны талап эте эди.

Къачы мектебининъ мавы кокюнде, Акъяр, Къара денъиз ялылары устюнде самолётлар танъдан акъшам кеч олгъангъа къадар уча эдилер. Тренировка, алышкъанлыкъ токътатадан девам эте. Амет-Ханнен биз бир учув группасында эдик. Инструкторымыз, оджамыз Александров эди. О серт табиятлы олса да, озъ ишине пек садыкъ бир адам. Бизден пек чокъ шей талап эте, даима тенбиелей. О гъайретини, къуветини ич де аджымай эди. Амет-Ханны ве мени севе эди. Чюнки биз онынъ сёзюнден чыкъмай, не эмир этсе оны иджра этмеге тырыша эдик. Онынъ талап эткен демир низамыны биз ерли ве керекли сая эдик.

Арамызда низамны бозгъан, къатты тербиеге даяналмагъан яшлар да ёкъ дегиль эдилер. Бойле курсантларгъа Александров:— ашыкъманъыз, сабыр этинъиз, окъувгъа тюшюндже-фикирнен янашынъыз!— дер эди.

Онынъ макъсады — терен, этрафлы эmekнен огърашмакъ, челик ирадели Амет-Хан киби лётчиклерден акъыйкый асслар етиштирмек эди. О:

— Эгер, курсант мектепте тайин олунгъан тербие ве низамгъа даянса, сонъундан онъа ич бир шей кучълюк этмез. О, эр тюрлю агъырлыкъкъа даяна билир. Меним сертлигим залымлыкъ дегильдир. Залымлыкъ— дженктир. О пек къатты оладжакътыр, о кимсенинъ хатириини саймаз. Дженк — ираделик, акъайлыкъ, къувет талап эте,— деп къайта-къайта текрарлар эди.

Амет-Хан инструкторнынъ огютлерини, косътеришлерини акълы ве догъру сайып, озъ учув ишине пек дикъкъатнен янаша эди. Мен Аметтен бир сефер:

— Бу адам бизни даа чокъ чекиштирип, башымызны кутеджекми? Энди, учмакъ ичюн не керек олгъаныны, эр шейни билемиз. Я, пилотажнынъ кыйын-муреккеп шекиллерине не вакъыт кечеджекмиз?— дегенде, Амет:

— Сабыр эт, достым. Сабырнынъ туюбу сары алтындыр — эр мейванынъ озъ мевсими бар,— деп мени тынчландырыр эди.

— Сабыр этмеге вакъыт ёкъ,— дедим,— я, барып да дженк чыкъса... Биз исе къанатларыны джайып учмагъа бильмеген чипчелер киби, пысып къаладжакъмызмы?

Бир кере тренировка учушына чыкъкъанда, мен Александрнынъ козю огюнден гъайып олып кеттим. Авада, озъ башыма, инструкторнынъ мусаадеси олмадан, бири-бири артындан терен виражлар, иммельман, реверсман деген учмаларны япып, самолётны «бочка» киби асты-устюне айландырып башладым. Ерден буны коръген Александр пек ачувланса керек. Чюнки мен самолётны мейданда къондыргъан сонъ, мени янына чагъырды ве:

— Чалбаш, мен сенден буны беклемеген эдим!— деп мени тазирледи. Лякин, дуям ки, о, мени сёгсе де, манъа йымшакъ, достча бакъа.

Александров къоркъу бильмез, атик, джесюр лётчиклерни пек севе эди, оларгъа бакъып гъурурлана эди. Бу, меним авада косътерген джанбазлыгъым ичюн о, мени начальникке чакъмакъ, рапорт язып бермек борджлы эди. Лякин, не ичюндир, Александров буны япмады. Менден къатты оларакъ шуны талап этти:

— Эгер, бир даа бойле джанбазлыкъ япарсынъ, сонъ менден не ярдым, не яхшылыкъ. Сен бойле арекетлерге не дегенлерини билесинъми? Бунъа лихачество дейлер. Бойле иш ичюн санъа он сутка арест бермек де аз,— деди ве сонъ йымшакъ бир сеснен:— Шай олса да, Чалбаш, сенинъ машалланъ бар. Лякин, сен, не десенъ де, бунъа лихачество — дейлер,— деп къатты оларакъ кестирип айтты. Мен озюмни туталмадым. Сабырсызлыкънен:

— Инструктор аркъадаш! Сиз мени багъышлангъыз! Инструкцияны бозгъаным ичюн, мен озюмни къабаатлы таныйым. Лякин, бунъа лихачество дегенинъизге мен разы дегилим,— дедим. Александров тикленип козюме бакъты:

— Разы дегилим дейсинъизми? Я не? Устав муджиби арекет демек истейсинъизми? Ёкъ, сиз янълышасынъыз!

Эльбетте, инструкторнен дава этмек зор. Онынъ акълы олгъаныны, меним уставдан тыш иш коръгенимни мен анъладым. Александров сагъ къолуны омузыма къойды, кене де агъаджа, йымшакъ-сыджакъ сёзлернен:

— Сенден яхшы лётчик олып чыкъар. Сенде истидат бар, лякин, сенде, учувнынъ дюльберлиги, ильхамы ёкъ. Учуджылыкъ иши — бу терен бир зенааттыр. Бу зенааткъа санип олмакъ ичюн, пек чокъ чалышмакъ, пек чокъ эмек тёмек, тер тёмек керектир,— деди.

— Берген огютинъиз, япкъан насиатынъыз ичюн, сизге тешеккур этем,— дедим. Мен онынъ янындан айрылгъанда, къайдандыр Амет-Хан пейда олды. О четтен бизим субетимизни коръген.

— Инструкторнен чокъ тасырдаштынъыз, лафынъыз не акъкъында эди, шу?— деп сорады.

— Не акъкъында олур, беллейсинъ. Кене де манъа акъыл огрете. Бир даа, авада бойле джанбазлыкъ япма!— дей.

— Сен оны быракъ. Бугунъ акъшам, клубда оюн оладжакъ. Истесенъ, барайыкъ. Фокстрот ойнармыз.

— Фокстрот ойнамагъа бильмейим. Хайтарма чалсалар, ойнарым,— деп шакъа эттим.

Акъшам лётчиклер клубына бардыкъ. Духовой оркестр чалды. Экишер-экишер олып, эр кес, ойнамагъа башлады. Биз де Аметнен берабер ойнадыкъ, амма мен, эксери вакъыт, абайламай, Аметнинъ аягъына баса бердим. Амет-Хан:

— Олян, аякъларымны эздинъ. Сакът олып ойнаса шуны! Ашыкъма, секирме!— деп, мени тенбилей берди.

Амет-Ханнен биз футбол, волейбол оюнларына да къошула эдик. Онынънен бир командада ойнай, дерслеримизни бирликте япа, имтианларгъа берабер азырлана эдик.

Къачы арбий ава мектебини битирдик. Бир чокъ курсантлар арасында мени, Амет-Ханны мектепни аля ишаретлеринен битиргенимизни приказда къайд эттилер.

Янъы арбий урбалар, янъы ялтыравукъ мешин чызмалар кийдик. Эпимизге кучюк лейтенант унваны бердилер. Бизлерни, энди къанун муджиби арбий хызметке чагъырылгъан адамлар сайдылар.

— Къайда, насыл арбий болюклерге ёллар экенлер, деген тюшюндже, бизни бир къач кунълер раатсызлады.

Агъыз-агъыздан ишиткениме коре, мени Къачы учуджылар мектебинде инструктор оларакъ къалдыраджакъ экенлер. Бунъа мен пек раатсызландым. Мен Къачыда къалмакъ, инструктор олмакъ истемей эдим. Арбий ава болюклерине кетип, авада учмакъ, сынъырларымызны къорчаламакъ истей эдим.

Шимди генерал унваны ташыгъан, о вакъыт бизим эскадрилья командири Жуковгъа бир къач кере риджанен мураджаатта булундым.

— Мен йигирми эки яшыма кельдим, Кърымдан башкъа, даа ич бир тарафларгъа чыкъкъаным ёкъ. Сизге риджа этем, мени башкъа ерлерге, дигер арбий болюклерге ёлланыз!— деп ялваргъанда, командир:

— Риджанъызы козь огюне алырмыз,— деп джевап бере эди.

Команда берильди. Мектепни битирген, энди лётчик адыны алгъан яшлар сырагъа тизильдилер. Орталыкъ чым-чырт. Атта чибин учкъаны биле ишитиле. Штаб начальниги, Мудафаа халкъ комиссары Тимошенконынъ приказыны окъумагъа башлады.

... Прокопенко, Абрасимов, Гришин, Костин, Чалбаш — Къачы арбий учуджылар мектебинде инструктор вазифесине тайин олуналар...

Бу сёзлерни ишиткенде юрегим къалтырады. Демек, ишиткен агъыз лафларым керчек олды. Приказда, Амет-Хан Султанн, Белорусие арбий округуна ёлламакъ — деп язылгъан эди. Мен онъа сукъландым. Эриф дюнья кореджек, дедим. Амма, мен къалам.

Не япмалы? Дава этмеге акъкъынъ ёкъ. Сен, энди арбий адам сайыласынъ. Приказ, приказ оларакъ къала. Оны музакере этмейлер. Джаным агъырды.

Мектеп азбары тынчланды. Яш лётчиклер арбий округларгъа ёлланылды. Биз о вакъыт Амет-Ханнен сагълыкълаштыкъ. Дёрт йыл бир-биримизни корьмедик. Онынъ, дженк вакътында косътерген къараманлыкъларыны мен ялынъыз газеталардан ве информацийон бюронынъ берген хаберлеринден биле эдим. Онъа сукълана, къувана, ифтихар эте эдим. Дженк биткен сонъ корюштик. Бу хусуста, китапнынъ сонъунда айтырмыз.

Инструкторлыкъ вазифесине кириштик. Керчек, яшлыгъыма барып, янълышкъан вакъытларым да олды. Учуш тренировкалары япкъанда, авада жанбазлыкъны текрарлап башладым. Самолётны ерге, энъкъастан янълыш отур-

та эдим. Бойле япсам, бельким тездже бир де бир арбий округкъа ёлларлар деп тюшюне эдим. Лякин, куньлерден биринде, эскадрильянынъ командири Жуков мени чагъырып:

— Бу фокусларынынъ быракъ! Сенинъ айнеджилигинъни биз билемиз,— деп тазирледи. Тезден мектепке янъы курсантлар келеджегини, олардан арбий лётчиклер етиштирмек кереклигини, бу ишнинъ пек месуль ве баш вазифе сайылгъаныны айтты. Чокъкъа бармадан, бир чокъ шеэрлерден, аэроклублардан олар келип башлады. Учув ишлери къызгъынлашты.

Бу аджеми, теджрибесиз яшлардан, озъ ишини мукемелъ билген арбий лётчиклер етиштирювнинъ не къадар алидженап, не къадар къуванчлы бир иш олгъаныны, мен арасы чокъ вакъыт кечмеден анъладым. Бундан мен ахлякый къанаатленюв, севинч ала башладым. Дигер тарафтан, яшларгъа учув ишлерини огрете-огрете, мен, озюм де, бир лётчик — инструктор оларакъ теджрибеми арттырдым. Учув зенаатым кет-кете кенишледи, мукеммелешти. Учмагъа яхшы билюв, дженкнинъ агъыр куньлеринде огюме чыкъты, манъа онынъ буюк ярдымы олды.

Бир аз вакъыттан сонъ манъа эки куньлик отпускаи бердилер.

Янъы арбий урбаларнен, кучюк лейтенант сыфатында, койимизге кельдим. Анам, бабам, огълан ве къыз къардашларымнен, балалыкътаки достларымнен корюштим. Бу къуванчлы бир байрамгъа ошады. Къомшулар «хош кельди» айтмагъа кельдилер.— Гульсюм енгге, козюнъ айдын!— дедилер...

Анам, къуванчындан олса керек, пештималынен козь яшларыны силе бере. Достларым исе, аягъымдан-башыма къадар манъа бакъалар. Мен оларнынъ сукълангъанларыны, бельки де, куньлегенлерини дуям. Оларнынъ ичинде къомшумыз Сервер Бекиров де бар. Балалыкъта, берабер, джемаат туварларыны бакъа эдик. Дагъгъа барып, сыртымызгъа агъач юкленип, кетире эдик. Сеит Джелиль Османов да кельди. Биз онынънен пек якъын дост эдик. Бир чанакътан аш ашай, бир къалайдан сув ичер, не тапсакъ, болюшир эдик. Алушта еди йыллыкъ мектебини берабер битирдик. О:

— Сени танымакъ мумкюн дегиль, сен балабан военный бир адам олгъансынъ — деп кедерли-кедерли козюме бакъты ве мени къучакълады.

«Хош кельди» айтмагъа кельгенлер арасында дигер кой аркъадашларымдан бири Сервер, «духовник» де бар эди. О пек шакъаджы, зийрек акъыллы бир яш. Дженк йыллари анълагъаныма коре, Сервер ве Сеит Джелиль, немсе фашистлеринен олгъан урушларда, озълерини яхшы косътергенлер.

Диеджегим, бир къач вакъыттан, энди софра донатылды. Софрадаки ашлар яшайышнынъ тюзельгенини анълата эди. Бу арада, балалыкъта сазагъан учургъанда: «Бильги, окъув керек»— деп манъа огют берген къомшумыз Къурт Умер агъа селям берип ичериге кирди. Манъа «хош кельди» айтты. Мен аякъкъа туруп, онъа урьмет-сайгъынен, командирге рапорт берген киби:

— Къурт Умер агъа! Окъувны битирдим. Мен энди лётчик-инструктор олдым. Мени арбий мектепке инструктор вазифесине тайин эттилер!— дедим.

— Корем, кадяй, корем. Аферин! Машалла! Хайырлайым сени,— деди.

Эпимиз софра башына отурдыкъ.

Эки кунъден сонъ, тувгъанларымнен, койнен сагълыкълаштым. Анам огъурлы ёллар, сакътылыкъ, сагълыкъ, селяметлик тиледи. Козълеринден яшлар акъты.

Зейнур ве Рейхан, аптелерим, Сейдали ве Сервер къардашларым мени та Агъыз къыргъа къадар озгъарып чыкътылар. Мен бир къач керелер артыма, койимизге айланып бакътым. О вакъыт, бир йылдан сонъ, афатлы дженк чыкъар да, чокъ йыларгъа къадар мен тувгъанларымны, достларымны, койимни корип оламам деген фикир меним асыл акъылыма биле кельгени ёкъ эди...

Балалыгъым, яшлыгъым мына бойле келип-кечти. Тувгъанларым, койдешлерим ве койим артымдан бакъып къалдылар. Мен, кеттим...

* * *

Къачы мектебине кельгенде, энди янъы яшлар группысы топлашкъан эди. Эскадрилья командири Жуков:

— Мына, бу яшлардан акъыкый арбий лётчиклер етиштиреджексинъ,— деди.

Эр биринен таныш олдым. Дикъкъатнен оларнынъ козюне бакътым. Тюшюнджеге далдым. Аджеба, бу йигитлерни насыл такъдир беклей? Оларнынъ келеджеги насыл оладжакъ?

Ишке кириштим. Иш чокъ эди. Эм ерде, эм де авада программаны кечмек керек. О яшлардан ватанымызны къорчалав ичюн, энъ атик, энъ джесюр лётчиклер етиштирмек керек. Бу пек буюк месулиетлик ве чыдамлылыкъ талап эткен иш эди.

Куньлер, афталар, айлар келип-кеттилер.

Яшлар — арбий лётчиклер олып чыкътылар. Арбий округларгъа ёлландылар... Мына шай, девир-деви́р янъы лётчиклер эп мавы кокке котериле бердилер. Лякин, юрек дую ки, недир, бир шей етишмей. Арбий учув ишлери тар бир черчиведе алынып барыла. Ич бир тюрлю янъылыкълар ёкъ. Амма биз учувнынъ кыйын, меракълы тарафларыны кыйдырамыз.

КЪОРКЪМАГЪА НЕ БАРИ

Бир сефер мектепнинъ ёлбашчыларындан гизли оларакъ, биз инструктор Василий Зайцевнен, самолётларымызгъа минип авагъа котерильдик, Акъмесджит тарафкъа ёл туттыкъ. Макъсадымыз... шеэр устюнде «арбий ава урушы» япмакъ. Озь башымызгъа, изин олмадан, программадан тыш, бойле арекетке бизим акъкъымыз ёкъ эди. Биз, буны бильсек де, эр альде, дегенимизден кыйайтмадыкъ.

Бу саба эрте олды.

Зайцев бир тарафкъа, мен дигер тарафкъа учып, бир-биримизден айрылыштыкъ. Бундан сонъ, баш-башкъа, козь-козьге келип, бир-биримизге къаршы учушмагъа башладыкъ. О, меним самолётымнынъ кыйуругъына сокъулмакъ, мен исе, онынъ самолётынынъ артына кечмек истейим. Учушкъа о къадар далдыкъ, о къадар кыйзыштыкъ ки, кыйда олгъанымызны унуттыкъ. Бойле этип, баягъы вакъыт эки самолёт авада «дженк» этти.

Бир вакъыттан сонъ, Зайцев кериге, Къачыгъа, учып кетти. Мен исе, самолётымны Алушта тарафкъа дёндирип, Чатыр-Дагъдан кечип, койимиз устюнде бир къач кере доландым. Чешит манёвралар яптым, гудюрди-шамата котердим. Бильмейим, койдешлерим бунъа дикъкъат эттилерми, ёкъмы?

Къачыгъа учып кельдим.

Сонъ, сонъ кереги тербиевий къанунларнынъ нетиджеси чекильди.

Не де олса, иш бараджагына барды. О вакыт бизге ираде-сербестлик берилип, бойле учушлар программа муджиби япылып, авада дженклешюв, геджелер сайын «кёрджа» учув огретильген олса, дженкнинъ ильк куньлеринде бизге фашист лётчиклеринен урушмасы кьолай олур эди. Лякин, не ичюндир о вакыт бу япылмай эди. Бундан файдаланып, немсе лётчиклери дженкнинъ башында бизге буюк зарарлар кетирдилер. Биз бу янълышылыгымызны бир къач айдан сонъ, тюзеттик.

Лагерьде амелий учушлар — тренировкалар къызгъынлыкънен башлады.

Куньлерден биринде, саба, эр кес озъ ишинен огърашкъанда, тревога чапъы къакъылды. Лётчиклер — курсантлар шу анъ эмир беклеп, озъ самолётлары янында къатып къалдылар.

Командир:

— Бугунъ, саба, Акъяр кокюнде, эджнебий бир самолёт пейда олгъан... Эмир этем: эр кес, арбий азырлыкъта турмакъ керек.

БАТАН ДЖЕНКИ БАШЛАДЫ

1941. Июнь 22. Танъ вакъты. Бу кунъ тарих саифелеринден ич бир вакъыт силянмез.

Немсе фашистлеринен дешетли, къанлы дженк башлады. О вакъыт, бу дженкнинъ дёрт йыл девам этеджегини, миллионларнен джан гъайып оладжагъыны, юз бинълернен шеэрлер, койлер йыкъынтылыккъа огърайджагъыны кимсе бильмез эди.

Барышыкъ эмекнен огърашып, адалетли джемиет къургъан совет халкъы дженк акъкъында тюшюнмей эди. Гитлер Германиясы къыскъа бир вакъыт ичинде Авропанынъ бир чокъ кичкене девлетлерини къолайлыкънен басып алды. Бундан сонъ, озюнинъ земане дженк техникасынен сиялангъан, энди буюк дженк теджрибесине малик олгъан, эки юзге якъын дивизиясыны, бизим сынъырларымызгъа йылыштырды ве джанаварджа уджюме кечти.

Митингден сонъ эскадрилья командирлери — инструкторлар, учуш майданында сыранен тургъан самолётларны козьден кечирдилер. Булар — И-16 деген янъы арбий самолётлар. Бойле самолётлар бизде даа аз эди. Олар авагъа котерильмеге, урушкъа киришмеге азыр эдилер. Тревога илян этильди. Биз самолётларымызгъа чаптыкъ. Учеручер олып авагъа котерильдик ве Акъяр тарафкъа айландыкъ. Шеэрнинъ устюнде аэростатлар. Бизим вазифемиз: Акъярны фашист самолётларындан къорчаламакъ.

Агъыр, кергин вазият учъ-дёрт кунъ девам этти. Бу вакъыт ичинде шахсен мен, Акъярнынъ мавы кокюне, алты бинъ метр юксеклигине котерильдим. Лякин, душман самолётлары кунъдюз корюльмей эдилер. Бойле буюк

юксекликте учмагъа биз даа алышмагъан эдик. Кислород етмей эди. Намлы лётчик Валерий Чкалов исе, кокте, 7500 метрге къадар тёпеге котериле эди. Чюнки бу сагълам вуджудлы адам, чокъ тренировкалар якъан, энъ буюк юксекликте учмагъа алышкъан эди...

Дженк башында немселернинъ суръатнен учкъан самолётлары бизден зияде эди. Олар кокин къара булут киби къаплап, шеэрлеримиз устюне бинълернен бомба ташлай эдилер. Биз, суръатнен учкъан самолётлар япмагъа, даа янъыдан киришкен эдик. Бизге биринджи кунълери уджюмге дегиль де, къорчалавгъа кечмек керек олды.

Душман эп илерилей, янъы-янъы районларны, областларны ала. Бу бизни пек раатсызландыра, ачувымызны, душмангъа нефретимизни арттыра эди. Биз, мектепте къалдырылгъан бир группа лётчиклер, бизни джебеге ёлламалары ичюн рапорт артындан рапорт язып беремиз. Лякин, бунъа кимсе эмнет бермей.

Вахъты келир, кетерсиз! Шимди, яхшы лётчиклер азырлап чыкъарув ишини чабиклештирмек керек!— дейлер.

Кель-келе, Къачы арбий лётчиклер мектебини аркъагъа, дженктен узакъ ерге, авуштырмакъ эмири кельди.

Къачы мектеби еринден кочъти.

Саба эрте, самолётлар учер-учер олып отряд сырасынен кокке котерильдилер. Бизим ильк токътайджакъ аэродром Чугуев шеэринде эди. Учуш башта яхшы кетсе де, сонъундан меним самолётым, яваш-яваш эп артта къалып башлады. Мотор къызды, чалышып оламай. Не япмалы? Самолётны ерге отуртмакъ керек. Башкъа чаре ёкъ. Къоркъу менде омады. Лякин, отряддан артта къалгъаныма, къулан чель ичинде бир озюм къонмагъа меджбур олгъаныма янам, раатсызланам, эм де, эеджанланам.

Украина чёллеринде ашлыкълар алтын киби сараргъан. Энди ормакъ маали кельген эди. Ер тегизми, ёкъмы, яхшы корюльмей. Эр альде, самолётны эндирдим. О бир кереден секириклеп чалкъагъа тюшти, бир тарафына янтайды, сонъ къапакъланды. Чокъкъа бармадан самолётнынъ янына, узакътан, чувулдашып чельде чалышкъан къадын-къызлар чапып кельдилер. Олар, къол бирлигинен самолётны айландырып, копчеклери устюне къойдылар, мени кабинадан тартып чыкъардылар...

Кой советинден, чель ортасында къалгъан самолётны къорчаламаларыны риджа этип, озюм Чугуевге кеттим.

Яры ёлны джаяв юрдим, яры ёлны исе, тесадуфи раст кельген машинанен кетип, шу ерде олгъан башкъа бир арбий лётчиклер мектебининъ команданлыгъына башыма кельген бесляны бильдирдим.

Техниклер чагъырылды. Самолётны тамир этип, аэродромгъа алынып келинмеси эмир этильди. Лякин, арасы эки-учъ кунъ кечсе де, иш еринден къыбырдамады. Самолётым шеърден узакъта, колхоз чёлюнде ята.

Радиодан исе, эр саба, джебэлерден яман хабер келе. Душман, бизим аскерлернинъ къатты уджюми астында буюк гъайыпларгъа огърамасына бакъмадан, эп илерилей. Учюнджи куню мектеп башлыгъы мени озюне чагъырды.

— Самолётнынъ тамири чокъ вакъыт аладжакъкъа ошай. Онынъ ичюн, мен сизни, мында, бу мектепте, къалдырмагъа къарар бердим. Сен, лётчик-инструктор олмакънен, озъ ишинъни мында да девам эттире билирсинъ,— деди.

Мен разы олмадым:

— Мен Къачы мектебининъ адамларына алыштым. Анда эсапта турам. Анда меним курсантларым бар, манъа оларны окъутып чыкъармакъ керек,— дедим.

— Сен, ёкъса шимди дженк вакъыты олгъаныны анъламайсынъмы?! Санъа не фаркъы бар?! Къачы мектебиндеми? Ёкъса Чугуев мектебиндеми?— дедилер...

Истер-истемез, мен разы олмагъа меджбур олдым. Вакъыт кече. Лякин, манъа группа тешкиль этип бермек меселеси де чезильмей тура.

НАМЛЫ ЛЁТЧИК ИВАН КОЖЕДУБНЕН КОРЮШЮВ

Чугуев аэродромында, токътамадан тренировкалы учувлар кете эди. Бир чокъ лётчиклер ава урушлары япалар. Четтен сейир этип тургъанда, эки самолётнынъ кокте, бири-биринен япкъан урушлары меним пек дикъкъатымны джелъп этти. Уруш биткен сонъ, олар аэродромгъа келип къондылар. Мен оларгъа якъынлаштым. Йигирми яшларында, сарышын, кок козьлю, ал янакълы сержанткъа чеврилип:

— Кене де кокке котериледжесинъми?— деп сорадым.

— Эбет.— Я не ичюн сорайсынъыз?— деди. Мен:

— Сержант аркъадаш, эгер мумкюн олса, мен де сизнен берабер учмакъ истейим — дедим. О, манъа:

— Я сиз, лейтенант аркъадаш, афу этинъыз,— ким ола-сынъыз? Мен не ичюн дир, сизни ильк корем,— деди.

— Мен, Къачы мектебинден кельген, самолётыны чёль ортасында къалдырмагъа меджбур олгъан лётчик-инструктор олам,— дедим.

— Шай олса, чабик олунъыз, отурынъыз!— деп разылыкъ берди. Мен алель-аджеле парашютны аркъама астым, самолётнынъ арт кабинасында отурдым. Сержант моторны кочюрди, суръатнен чапты, сонъ, фырылдап авагъа котерильди. Самолёт ёлуна отурды. Къаршыдан бунъа бенъзер бир самолёт учып кельди. Олар, экиси бир-биринен чатышты. Ава урушы башлады. Сержант де юкъарыгъа чыкъа, де ашагъа тюше, де чалкъасына янтая, де йыкъылгъан киби ола. Лякин, «душманнынъ» якъасыны бошамай, онынъ пешинден къалмай. «Душман» да бир чокъ айнеджилик, илеяллыкъ косътере. Сержант «душманны» урып йыкъмагъа тырыша, атешни токътатмай. Машалла... мына бунъа акъикъий учуш, дерлер. Яхшы манёврлар япа.

Мени, полкта яхшы лётчиклерден бири сая эдилер. Лякин, бу яш лётчикнинъ учушы, керчектен де макътамагъа лаякъ. Ич бир тюрлю янълышылыкъкъа ёл бермей. Авада тешеббюсни даима озъ къолунда тутта эди.

Ава урушыны битирген сонъ, ерге келип кондыкъ. Сержант менден:— Къана, лейтенант аркъадаш, меним учувым акъкъында не айта билирсинъыз? Алгъан теэссура-тынъыз насылдыр?— деп сорады. Мен:— Алгъан теэссура-тарлым пек буюк. Аферин!— дедим.

Сержант исе:— Сизде учув теджрибеси чокъ олса керек, эгер, янълышылыкълар япкъан олсам, косътеринъыз. Джаным агъырмаз,— деп муляйимликнен сёйледі.

— Самолётны насыл идаре этмек, насыл учмакъ кереклигини, мен, бельки сизден яхшы биледирим, лякин, языкъ ки, менде даа авада урушув теджрибеси ёкъ. Бизлер — инструкторлар — одажалар сайыламыз. Даа курешкен лётчиклер дегильмиз. Сизнинъ авада корьсеткен дже-сюрлигинъизден пек мемнун къалдым,— дедим.

— Биз, бир къач лётчик, якъын кунълерде фронткъа кетеджекмиз,— деди о.— Вакъыттан файдаланып, тренировка япмагъа, ава урушлары отъкермеге тырышамыз...

Мен сержантнынъ къолуны сыкъып, ондан айрылдым. Къызгъын-къызгъын, нелер акъкъындадыр, субет этип отургъан лётчиклернинъ янына кельдим. Оларнынъ базылары энди, меним ким олгъанымны ве Чугуевге насыл ке-

лип тюшкеними ишитип, бильген эдилер. Олардан къара чырайлы, орта бойлу бириси:

— Лейтенант! Чугуевнинъ авасыны бегенесиэми? Къачыдан фаркъы бармы?— деп сорады. Мен бу суальнинъ манасыны шу анъ аъладым.

— Эбет, базы бир фаркъы бар. Бунъа шараит, шимдики вазнет ярдым этсе керек,— дедим.

Лётчиклерден бириси пармагъынен сержантны ве онынъ янындаки лётчиклерни косътерип:

— Шараит, шимдилик, мынавы лётчиклерге ярдым эте,— деди. Олар бахтлылар. Тезден фронткъа кетеджеклер. Биз исе, кене де, мында кечкен дерслерни текрарлай береджекмиз,— деп сёзюни кедернен битирди.

Мен ондан, авада учув усталыгъыны косътерген сержант ким олгъаныны сорадым. О манъа:

— Бу пек джесюр, эм де киргин бир йигит. Сержант рутбеси ташый амма, о, бизим энъ яхшы инструкторларымыздан бириси сайыла. Иван Кожедуб!— деди.

Акъикъатен, Иван Кожедубнынъ джесюр, киргин, акъылы бир лётчик олгъаныны мен ильк кере коръгенде анъладым. Лякин, сонъундан, бу йигит мемлекетимизининъ энъ мешур, энъ севимли бир лётчиги олып чыкъар, дюньягъа намы кетер деп, о вакъыт кимсенинъ акъылына кельмеген эди.

Мына, манъа, дженкиннинъ ильк кунълеринде бу къараман лётчикнен таныш олмакъ, атта онынъ самолётына минип, берабер учмакъ сырасы кельген эди.

Иван Никитич Кожедуб, 1920 сенесси, фукъаре койлю къорантасында догъды. Ишчи-яшлар мектебини ве химия технология техникумыны битирди. Аэроклубда учуджылыкъны огренди. 1940 сенеси орду сафларына чагъырылды. Улу Ватан дженкини адий бир лётчик оларакъ башлады, дженкиннинъ сонъунда исе, авиация полк командирининъ муавинине къадар осьти.

Дженк вакътында юз йигирми кере немселернен ава урушларында иштирак этти. Шахсен, озю душманнынъ 62 самолётыны урып тюшюрди. Арбий вазифелерини нумюневий суретте иджра этип, буюк къараманлыкълар косътергени ичюн Иван Кожедубкъа, Советлер Бирлигининъ Учъ кере Къараманы унваны берильди. Коксюнде учъ дане Алтын Йылдыз ташый. Кожедуб, дженктнен сонъ Жуковский адындаки арбий авиация академиясыны битирди.

Мен, Чугуев авиация мектебинде бир кѳач кунъ даа эгленген сонъ, поезднен бизим Кѳачы мектеби ерлешкен Н. аэродромына келип тюштим.

Вазнет кунъ-кунъден кергинлеше, агъырлаша эди. Душман эр кунъ, огге илерилей эди. Биз, гедже-кунъдюз окъуваны девам эттиремиз, арбий лѳтчиклер азырлавны чабиклештиремиз.

Азырлап етиштирген лѳтчиклеримизни арбий округларгъа, догърудан-догъру джебѳлерге ёллай эдик. Джебѳге кетмек, душманнен козь-козьнен корюшмек, кѳаршы-кѳаршыгъа чапышмакъ истеги бизлерни де ташламай.

Лякин, бизим рапортларымызгъа:

— Сабыр этинъиз! Ашыкъмангъыз, вакъыты келир — эпимиз кетермиз, — деп джевап бере эдилер.

ИЛЬК КЪАРЫЛГЪАЧЛАР

Дженкнинъ ильк айларында бу самолѳтнынъ бизге кетирген ярдымы ве файдасы буюк олгъан эди. Лѳтчиклеримиз, бу ИЛ-16 самолѳтына тешекюр эте, оны пек се-ве эдилер. Эгер онынъ сурьаты бир аз даа буюкче ве силасы къуветли олса эди, фашистлернинъ макътавлы «мессершмидтлери», «хейнкеллери», бизим устюмизде о къадар устюнлик косьтералмаз эдилер.

Мангъа берильген эски бир самолѳткъа «рулѳжная машина» дей эдилер. Бу самолѳт кѳырыкъ кѳанатлы кѳушны анъдыра эди. О, автомашина киби, ялынъыз ёлда — ерде юре биле эди. Авагъа котерилип оламай. Сабыр этмек керек олды. Бир-эки афта къадар бу самолѳтнен чекиштим. Базы вакъыт, анъ олмагъанда, ерден бир метр кѳопарылып, учайым — деп хаялансам да, ич нетиджеси чыкъмады.

Шай олса да, бу самолѳтнен курсантларны окъуту-ишини девам эттирдим.

Мына бу самолѳтта, меним группамда окъуп чыкъкъан Валентин Фѳдоров, дженкни Берлинде битирди. Онгъа косьтерген федакярлыгъы ичюн Советлер Бирлигининъ Къараманы унваны берильди.

Гудков Иван меним талелем эди. Мектепни битирген сонъ, бир кѳач вакъыт менимнен берабер инструктор олып чалышты. Бир сефер аэродром устюнде фашист самолѳтлары пейда олдылар. Гудков шу анъ авагъа котерилип,

душман устуне атылды. Къувет мусавий дегиль эди. Биз аз эдик. Душман самолётлары чокъ эди. Гудков Ю-88 немсе бомбардировщиgини коръди. Оны къуваламагъа башлады. Вызнен онынъ огюни кести ве озъ самолётыннынъ буруныннен немсе самолётынны къакъты. Нстиджеде, немсе самолёты къара тютюн чыкъарып, ерге авдарылды. Къалгъан душман самолётлары къачмагъа меджбур олдылар. Бундан сонъ, Гудковны фронткъа ёлладылар. Джесюрликнен курешти. Чокъкъа бармадан онъа Советлер Бирлигининъ Къараманы унваны берильди. Бойле къараманларнынъ ады-эсабы ёкъ...

1941 сенесининъ ноябринде, немсе-фашист ордулары энди Москвагъа къадар кельген эдилер. Севимли пайтахтымыз буюк телюке астында къалгъан эди. Гитлер:— ноябрь 7-де Къызыл Мейданлыкъта парад отъкерирмиз, узакътан биз дурбиннен Москваны корермиз,— деп макътанчакълыкънен бутюн дюньягъа бильдирген эди. Москваны душмангъа бермек олурмы? Хайыр! Бу ич олмаз! Бутюн халкъымыз аякъкъа турды. Силя ташымагъа ярагъанлар, силягъа япыштылар. Мемлекетнинъ бутюн кошелеринде гонъюллилерден полклар, дивизиялар тешкиль олунды. Москва этрафында алкъа-алкъа окоплар-эндеклер, траншеялар къазылды.

— Москваны душмангъа беремиз!

— Москва тубюнде, немсе ордулары озълерине мезар тапарлар!

— Эр кес Москваны къорчалавгъа!

Иште, о вакъыт бутюн совет адамлары бойле дуйгъу-нен яшай эдилер.

Москвадан эмир кельди:

— Эписи арбий самолётларны — Москваны къорчалавгъа!

Байрам арфесинде, мектеп командири, бутюн лётчиклер, механиклер, техниклер эркъаныны топлады. Митинг олды. Сёзге чыкъкъанлар:

— Джанымызны берирмиз, Москваны беремиз!— деп ант эттилер.

Мектеп лётчиклеринден, инструкторлардан, энди учагъа огренген курсантлардан арбий авиация полкы тешкиль олунды. Полк командири, мектепнинъ начальниги Воротников тайин олунды. О:

— Муддет учъ кунъ. Бу учъ кунъ ичинде самолётларны азырланъыз! Сияларны козьден кечиринъыз! Фронткъа кетмек ичюн бир тамам азыр турынъыз!— деген эмирни берди.

Биз учъ кунъ, учъ гедже азырландыкъ. Тренировка учушларыны токътатмадыкъ.

Вакъыт кельди. Авасы пек сувукъ эди. Аяз. Орта-лыкъны къар кпаплагъан. Дерсинъ, табият эр ерни безз чаршафларнен орыткен. Ич бир ерде къара бир нокъта корюльмей.

Танъда, белли саатте, турдыкъ. Аяз бетимизни чим-чей. Кокте, йылдызлар даа парылдайлар.

Алель-аджеле, ашалгъан саба емегинден сонъ, аэродром тарафкъа ёнельдик. Мейдан чёльнинъ кенарында, къарагъач тереклери тюбюнде, энди, самолётнынъ моторлары гюдюрдемекте эдилер. Биз кельгенге къадар техниклер оларны козьден кечирген-тешкергенлер.

Самолётлар янында сырагъа тизильдик. Команда бек-ледик. Эвелиси:

— Учуджылар эркъаны, отряднынъ командирине келинъыз!— деген команда, бугунъ:

— Лётчиклер эркъаны, полк командирине келинъыз!— деген команданен денъишти.

Мектеп вакътында олгъаны киби, курсантлар дегиль де, бугунъ лётчик-инструкторларнынъ озьлери учаджакълар. Тренировкалар, дерслер энди битти. Биз, курсантларымыздан айрылып, узакъларгъа, душманнен къапылы урушлар кеткен ерлерге — джебэге кетеджекмиз...

Ноябрь 11-де 627-нджи истребитель-авиация полкынынъ командири Воротников:

— Самолётларгъа!— деген команданы берди. Бу, чокътан бекленильген команданы, биз, эпимиз буюк гъурур ве къуванчнен къаршылап алдыкъ. Вакътынен, граждан дженкинде, бабаларымызынынъ ишиткен:

— Атларгъа!— командасы киби, бу команда да бизим юреклеримизде эбедий из къалдырды.

Эпимиз самолётларгъа чаптыкъ. Техниклер парашютларымызны аркъамызгъа асмагъа ярдым эттилер. Каби-наларгъа кирдик. Сонъ, самолётлар бири-бирининъ артындан авагъа котерильдилер. Учамыз. Къатты, аязлы кыышта козьлюклерге айрыджа дикъкъат бермек кереклигини, эвельден билемиз. Лякин, меним козьлюгим, аман-аман, башыма балабан къаза кетире язды.

Нефес алгъанда, агъызымдан чыккъъан був козъюгимни терлетти. Мен джамны сильсем де, бузлап башлады. Мен, юксекке котерильсем, буз ирир белледим. Лякин, аксине, джамлар бузнен къапланды. Мен сырадан чыкмайып, къарар эсабы учам. Н. аэродрома якъынлаштыкъ.

Самолётлар ашагъы эне, къонмагъа кетелер. Мен де къонмакъ ичюн самолётымны догърултсам да, козълеримни туман басты, ич бир шейни коралмайым. Бир къолумнен дюменни тутам, дигеринен козъюгимден бузны къырам. Самолётны ерге отуртмакъ ичюн чокъ чекишсем де, чаре тапалмайым. Не япмалы? Бензин де битмек узре. Авада бойле даа не къадар кезинип турмакъ мумкюн? Не олса-олсун, деп самолётны къарарнен ерге къонмагъа алып кеттим. Самолёт энди. Копчеклери ерге тийгени киби, тайгъалап огге чапып кетти. Сонъ, тарс этип токътады. Четтен, меним бу алымны козетип тургъан достларым, мени «эляк олур» — деп беллегенлер. Чюнки, меним самолётым, аман-аман аэродромда тургъан бир бомбардировщикнинъ устюне къона язгъан. Арамызда 4-5 сантиметр месафе къалгъан. Бахтым бар экен! Яхшы ки, самолётлар бир-бирине токъунмадылар. Мен сагъ къалдым. Эгер бомбардировщикке токъунгъан олса, ихтимал, балабан бир патлав чыкъар эди. О вакъыт, самолётлар, ве эм де озюм... Козъюгимнинъ джамы бузамасы — мына меним башыма бойле фелякет кетире язды.

Аркъадашларым манъа чапып кельдилер. Къувандылар. Къучакъладылар.

Бундан сонъ, козъюгимнинъ бузамасына, ич бир дефа даа ёл бермедим. Бойле аллар башкъа лётчиклернинъ де башына келе тургъан. Лякин, янъы самолётлар япылып чыккъъан сонъ, кабинасы орътюле, аязлы еллерден зарар кельмей, козъюклер бузламай эдилер.

ДУШМАННЕН ИЛЬК ТОКЪУШУВ

Янъы аэродромгъа келип тюшкенимиз киби, шараит бусь-бутюн денъишти. Эр шей тамамынен дженкке табий. Башталары, авалары сувукъ олгъанындан, кокте, душман самолётлары корюльмей эдилер. Онынъ ичюн, ильк кунълери, бизге буюк юксекликте учмакъ керек олмады. Бизим полкнынъ огюне дженкявер вазифелер къойылды:

— Алчакътан учып, душман аскерлери устуне пулемётлардан кършун сепмек... Онынъ джанлы кърветлерини, техникасыны ёкъ этмек.

1942 сенеси январь 2-де, Тула орталыкълары кокюнде ильк кере уруш олды. Бу уруш, кокте немсе самолётларына кършы дегильде, ердеки душман кърветлерини ве техникасыны ёкъ этювнен багълы эди. Ердеки аскерлеримиз бизим ярдымымызгъа мухтадж эдилер.

Башта биринджи звено кокке котерильди. Невбет — экинджи звенода. Мен экинджидем. Беклеймиз. Эджанланамыз. Лякин, учь самолёттан ич бириси кърыйтып кельмеди. Не олды? Бензин биттими? Ёкъса, душман зенит атешине огърадылармы? Эр альде, биринджи учуш хайырлы олмады. Сонъундан алынган хаберлерге коре, эки самолёт Тула шеэрининъ аэродромында къронмагъа меджбур олгъанлар. Учюнджиси?

Невбет меним звенома кельди. Биз де кокке котерильдик. Мен огден, экиси янашадан учалар. Учь юз метрден зияде юксекке чыкъмакъ мумкюн дегиль. Чюнки, анда булутлар бар. Булутлардан себеп, ашагъыда душманны кърыйдырып тапмакъ пек кучь. Москва — Варшава ёлунда, бир душманнынъ насыл районларда топлангъаныны эсеп алдыкъ. Шу анъ, даа зияде алчанып, пулемётлардан атеш ачтыкъ. Душман да бизге зенит топларындан, пулемётлардан кършылыкъ берди. Бир кърч кере фашистлер устуне доланып, пулемётлардан кършунны атып битирген сонъ, кериге кърыйттыкъ. Немселернинъ тар-мар олып, анда-мында дагъылгъаныны, янгъын чыкып, патлавлар олгъаныны биз пек ачыкъ коръдик. Бизге кършы атылган кършунлар ве снарядларнынъ бизге чокъ зарарлары тиймеди.

Аман-эсен аэродромгъа учып кельдик. Лякин, бизим самолётларны танымакъ мумкюн дегиль эди. Фузеляжы ве кърнатлары дельме-тешик олган. Эсас-моторлар чалыша. Учувымыз мувафакъиетли кечти. Лякин, биринджи звенода учкан эскадрильянынъ командири Вороновнынъ аляк олмасы бизни кедерлендирди.

Бизим аэродромда разведчиклер эскадрильясындан къралган бир Р-5 самолёты бар эди. Бу, яваш учкан, къралын кевдели, кърара къруртка бенъзер бир самолёт эди. Александров деген бир юваш табиятлы, кесментик бир

лётчик бу самолётнен разведкагъа учып кете эди. Ич бир шейден сакъынмай, къоркъмай, куньдюз олсун, акъшам олсун, уча эди. Къайтып кельгенде, биз оны тикенли чалылар ичинден сыптырылып чыкъкъан, кольмеги йыртылгъан адамгъа ошата эдик. Къуршун ве снаряд парчалары онынъ дельмелемеген ерини къалдырмай эди. Техниклер оны ямап етиштиралмай, о кенеде разведкагъа ёлланыла эди. Самолёт учып кеткен сайын биз оны бир даа къайтып кельмез беллей эдик. Лякин, о эр вакъыт, аман-эсен учып келе, бизге пек дегерли малюматлар кетире эди.

Полк командири — подполковник Аркадий Никифорович Воротников кениш тасили олгъан, уста, теджрибели лётчиклерден бириси эди. О, чокъ йыллар арбий хызметини Къачы мектебинде кечирди, озъ ишини пек яхшы биле эди. Юваш табиятлы. Лякин, къатты талаплы, низамлы бир командир эди. Онынъ къолу астындан пек чокъ яхшы лётчиклер чыкъты. О, бутюн бильгисини, теджрибесини лётчиклер азырламагъа берди. Оларнынъ чокъулары Советлер Бирлигининъ Къараманы унванына ляйкъ олдулар.

Дженк вакътында бизим бабамыз киби олды. Лётчиклер акъкъында къайгъыра, оларны севе, ава урушларында берабер шахсен иштирак эте ве джесюрлик косьтере эди.

Полкымызнынъ комиссары Ферieri, сыджакъ къанлы, йымшакъ табиятлы, муляйим, бою пек узун, арыкъча, ири, тегерек козьлю бир адам эди. Учущкъа азырлангъанда энъ агъыр, энъ къыйын дакъыкъаларда о бизнен берабер ола, бизим гонълюмизни ала, рухымызны котере, енъишке чагъыра эди.

Штабнынъ начальниги, майор Мерзелихин, энди башысачы агъаргъан, лякин, сагълам вуджудлы, эсли бир адам эди. О эр заман, ашыкъып-ашыкъып лаф эте, ашыкъып-ашыкъып да юре эди. Элинден дефтерини, къарындашыны ташламаз эди. Вазият насыл олса-олсун, дефтерине илле бир шейлер къайд этеджек. О, лётчиклернинъ досты, кенъешчиси эди.

Биз эп алчакътан-алчакътан уча, душман аскерлерини, техникасыны штурмлаймыз. Бу пек пытракълы, хавфлы иш. Биз немеслер устюне пулемётлардан къуршун сепемиз. Олар исе, ерде олгъан бутюн сияларындан бизге атеш ачалар. Аэродромгъа учып кельгенде, самолётларымызнынъ фюзеляжыда, къанатларыда тельче-тельче ола эди. Дженк — бу бир фаджиа. Шеърлер йыкъыла, койлер яна,

копюрлер патлатыла, демир ёллар бозула, инсан къаны арыкъ киби акъа. Лякин, онда ойле дакъыкъалар ола ки, сен къанынъны дегиль, керек олса, яшайышынъны, джанынъны биле аджымайсынъ. Анъ, видждан шай талап эте. Шай керек. Эгер сен сагъ къалгъанларнынъ бахтлы яшамаларыны истесенъ, эгер, сен джанаварларны озъ къобасына айдап, ёкъ этмек истесенъ — курешмек, къан текмек, джан бермек керексинъ.

1942 сенеси, январь 5-те, Малоярославец аэродрома кочътик.

Авалар йымшамай. Къыш агъыр. Аязлы сувукълар девам эте. Тапталгъан, тюзельген аэродромлар ёкъ. Самолётларгъа копчеклер ерине лыжалар асмакъ керек олды. Янъы аэродромгъа биз лыжалы самолётларнен учтыкъ.

Мен, самолётымны алчалтып, ерге къонаджакъта, ерден кимдир бириси, къолунен, дагъ тарафыны косътерип, нелердир айтмакъ истеди. Мен башымы дагъ тарафкъа чевирдим, эки немсе самолётыны коръдим. Бир аз кечкен сонъ, манъа элинен ишарет этип, самолётларны косътерген адамнынъ аэродромгъа энъ башта къонгъан полк командирини Воротников олгъаныны эследим. О, немсе самолётларыны корип, аэродром немселерининъ къолунда олмасын деп, зан эткен. Албу исе, немселер къачып кеткенде, озъ самолётларыны алмагъа етиштиралмагъанлар. Биз, о самолётларны бир аз тамирден сонъ, сырагъа къойдыкъ, къанатларындан фашист ишаретлерини сильдик, онынъ ерине беш кошели къызыл йылдыз япып, озъ самолётларынен озълерининъ башларына къуршун ве бомба ягъдырдыкъ.

САМОЛЁТНЫ ОТУРТМАГЪА МЕДЖБУР ОЛДЫМ

Авасы ачыкъ-айдын, лякин, пек сувукъ. Нефес алгъанда агъыздан чыкъкъан був — тютюн киби бурумлана. Раатланмагъа вакъыт ёкъ. Команда берильди. Эпимиз полк командирининъ землянкасына топландыкъ. О, бизге вазиетни анълатты. Алчакътан дегиль де, энди юксекке котерилип, душман самолётларынен урушмакъ керек оладжагъыны бильдире.

Штаб начальниги мени янына чагъырды.

— Чалбаш аркъадаш! Невбет сенинъ. Башта сенинъ звенонъ учаджакъ,— деди.

Мен азырландым. Команда. Мен ве эки аркъадашым самолётларымызгъа чаптыкъ. Биз авагъа котерильдик. Не олды, бильмейим, бирден моторнынъ чалышувы бозулды. Сол тарафымдаки самолёт огге учып кетти, сагъдаки самолётнынъ учушы да зайыфлады. Бир-биримизнен лаф этмек ичюн (о вакъыт радио ёкъ эди) мен къанатларымны салладым, къаршылыкълы джевап алмадым. Къайда олгъанымызны бильмеймиз. Адаштыкъ. Эр ерни къар къаплагъан. Алты юз метр юксекликте учамыз. Бензин битмек узре. Ерден атеш ачылмай. Авада душман самолётлары корюльмей. Бизге меджбурий оларакъ, ерге къонмакъ керек. Лякин къайда? Бензин битти. Моторнынъ чалышувы токътады. Не япмалы? Ерте бир мейданлыкъ корьдим. Самолётны эндирдим. О, тайгъалап огге чапты, сонъ, токъталды. Яхшы ки, лыжалар бар эди. Эгер самолёт копчеклери устюнде олгъан олса, илле къазагъа огърар эдим. Чюнки, мейданлыкъ тюз дегиль эди. Кабинадан чыкътым, парашютымны аркъамдан алдым.

Орталыкъ чым-чырт. Кимсе корюльмей. Узакътан къар обасы корьдим. Бу, къарнен ортыюльген пичен черени олса керек. Барып, къар обасынынъ талдасына отурдым, адджыкы ельден озюмни къорчалайым, дейим. Илериси не оладжакъ экен деп тюшюнем. Мен шимди къаерде булунам. Бу бизим территориямы, ёкъса, немселеринъкими, билалмайым... Узакътан арекет эткен бир къач нокътаны эследим. Олар, мангъа тараф келелер. Къар ичине де чомалар, де атылып чыкъалар. Яваш-яваш кельген сайын буюклешелер. Якъынлаштылар. Эллеринде нелердир бар. Таякъмы, ёкъса, тюфекми? Анълап оламайым. Немселер олса, ишлер фена. Эсир тюшмек, бу озюмни догърудан догъругъа олюмге махкюм этмек демек. Пыштавымны чыкъарып, къолума алдым. Уджюмге азырландым. Сагъ ола экеч — теслим олмам! Башымдан келип-кечмеген фикирлер къалмады. Бир даа не корейим: балабан тонларгъа чырмалгъан он учъ — он дёрт яшларында учъ бала. Тынчландым. Оларнынъ къолунда тюфек дегиль де, узун сопалар. Олар мени эслемедилер. Мен де сесимни чыкъармадым. Бакъайым, балалар не япар экенлер? — дейим. Балалар самолёткъа якъын бардылар. Ерге бакъындылар. Меним излеримни корьдилер, дава этмеге башладылар. Узунджа бойлу бириси:

— Айттым да мен сизге! Бу бизим самолёттыр — деп, кычырганыны ишиттим.

Дигери нсе:

— Я сен оны къайдан бильдинъ?

— Къанатлары астында беш кошелл кызыл йылдызны корьмейсизми?

— Сен ишиттинъми, фашистлер де самолётларнынъ къанатларына къара хач ерине, бизим кызыл йылдызны ясап уча экенлер. Алдатып я къуршун сепе, я да бомба ташлай экенлер.

Балаларнынъ бойле, буюклер киби лакъырды эткенлерине тааджиplenдим.

Балалар раатсызландылар. Этрафкъа бакътылар.

— Лётчик къайда экен?— деген сёзлерни ишиттим.

— Бельки о, яралангъандыр?

— Излерини коресинъизми?

Мен къарнен къаплы пичен черени тюбюнден чыкъып, балаларгъа якъынлашайым дегенде, олар къоркъып, къачмагъа башладылар. Мен:

— Токътанъыз, балалар, къоркъманъыз! Мен совет лётчигим,— деп багъырсам да, балалар манъа якъын кельмеге сакъыналар. Мен тютюн ичмесем де, эр вакъыт янымда папирос ташый эдим. Шимди де джебимде папирос олгъаны акълыма кельди.

— Балалар, келинъиз, сизге папирос берейим,— деп оларгъа папирос кутусыны корьсеттим. Балалар кельдилер. Мен олардан:— Не ичюн бойле къоркъасынъыз?— деп сорагъанда, олардан бириси, манъа шойле деди. Шпионлыкъ макъсадынен, темиз русча бильген бир немсе лётчигининъ бойле, меним киби, дагънынъ этегинде, чёл ортасында къонгъаныны, балалардан сорап, чешит малюматлар алгъаныны, бундан сонъ, немселер келип койни якъкъанларыны айтты. Балалар менден къачып, якъын койге бараракъ, мени туттураджакъ олгъанлар. Менимнен лаф эткен сонъ, олар тынчландылар.

Самолёт чёл ичинде къалды. Мен балаларнен якъын койге кельдим. Эки кунъ эвельси, немселер бу койни атешке туташтыргъанлар. Къартлар, къадын-кызылар, балалар, анда-мында дагъылышып кеткенлер. Пек чокълары землянкаларда сакълангъанлар. Балалар мени бойле землянкалардан бирине алып кельдилер. Он-он беш адам, къартлар, къадындар оджакъ башында отуралар. Бузлагъан къартопларны кульге комип, пишире эдилер. Койден нем-

селернинъ къувулгъанларына къуванып лакъырды этелер. Менден:

— Я сиз, мында насыл олып тюштинъиз?— деп со-
райлар. Мен:

— Адаштым, бензиним битти,— дедим. Оджакъкъа
агъач къойгъан къарт ачувнен:

— Я, картапъ ёкъмы? Бу ерлерни дженк этмезден
эвель, огренмек керек эдинъ!— деди.

Мен индемедим. Онынъ не демек истегенини мен анъ-
ладым. Немселернинъ беш-алты ай ичинде та Москвагъа
къадар кельгенлерине, шеэрлерни, койлерни якъып-йыкъ-
къанларына, юз бинълернен халкънынъ эвсиз-баркъсыз
къалгъанына къабаат кимде? Не ичюн бойле олып чыкъ-
ты? Бу суаллерге, менден джевап беклей эдилер. Мен олар-
гъа, о вакъыт не айта билир эдим?

Бир аз вакъыт эсмлянкада эглендим. Къартлар мени
къартопнен сыйладылар. Мен оларгъа тешеккюримни биль-
дирип, чыкъып кеттим. Он дёрт яшында бир бала, мени
атлы чананен район меркезине — Крапиногъа алып кельди.

Ёллар четинде — парчалангъан танклар, автомашина-
лар, топалар яталар. Телефон столбалары йыктылгъан,
къомшу шеэрлернен багъ кесильген. Вазиятим агъыр эди.
Агъыр тюшюнджелернен кеткенде, къаршыдан бир лётчик-
нинъ кельгенини коръдим. Бекленильмеген раст келиш!
О менимнен учкъан Николай Сидоров эди.

— Эмир, сагъсынъмы?— деп бойнума сарылды.

— Шукурь, сагъым,— дедим.

Николайнынъ да бензини биткен, адашкъан, о да ерге
къонмагъа меджбур олгъан.

Эки афтадан сонъ полкымызны къыдырып таптыкъ.

Затен, эки афта эвельси бизим бутюн самолётларнынъ
полктан учып кетмесининъ макъсады, немселернинъ аркъа-
сында арекет этмекте олгъан, генерал Беловнынъ атлы
корпусынынъ къайда олгъаныны тапмакъ ве онъа мум-
кюн олгъан ярдымны япмакъ эди. Сонъундан анълагъа-
нымызгъа коре, полктан учып кеткен он секиз самолёттан
ич бириси озъ аэродрома къайтып кельмеген. Оларда
адашкъанлар, ёлны джойгъанлар. Бензин биткен. Къайда
раст кельсе, къарарнен, анда къонмагъа меджбур олгъан-
лар. Яхшы ки, тек бир самолёт къазагъа огърагъан. Ерге
къонгъанда, кутюкке урулгъан, моторыны бозгъан. Лётчик
сагъ къалгъан. Дженк башларында бойле аллар чокъ ола
эди.

Эки кунъ ичинде, бутюн самолётларны, кене де, бир ерге топладыкъ. Керек олгъан тамирни яптыкъ ве арбий сырагъа кирдик.

Манъа кене де учмакъ невбети кельди. Эки самолёт авагъа котерильдик. Вазифе: ердеки аскерлеримизни авадан — немсе уджюминден къорчаламакъ.

Арасы чокъ кечмеден, узакътан, къара кевделл Ю-88 — фашист бомбардирининъ учып кельмекте олгъаныны корьдим. Артъмдан учкъан лётчик Гончаровгъа къанатларны саллап, ишарет эттим: «Немсе бомбардирине якъын келейик де, оны урып тюшюрейик» — дедим. Гончаров: «Анъладым» — деди. Манъа якъын кельди.

Немсе бизни узакътан корьсе керек, арткъа чевирилип, бизден узакълашмагъа башлады. Онынъ учув сурьаты 340—380 километр, амма бизим ИЛ-16 самолёты — 280-300 километрден зияде учып оламай. Бундан да башкъа, самолёткъа копчеклер ерине, лыжа къойылмасы, сурьатны даа зияде эксильте, эм агъырлаштыра. Немсенинъ артына етмек ичюн, биз сурьатны арттырмагъа тырышсакъ да, нетидже чыкъмады. Мен, узакътан пулемёттан атеш ачтым. Къуршунларнынъ ялтырап учкъанлары корюльген киби олса да, онъа барып тиймесе керек, фашист, эп къача эди. Пулемётнынъ гашетинден къолумны алмайым. Козълеп-козълеп атеш ачмагъа азырланам. Гашетке бастым, лякин, пулемёт чалышмай. Не олды? Себебини анълап оламайым. Къуршун биттими? «Юнкерс» бомбаларыны ташлап оламады, биз оны къувдыкъ. Бу пек яхшы. Лякин, оны урып тюшюрмек керек эди. Чокъ языкъ ки, биз бунъа наиль оламадыкъ.

Аэродромгъа къайтып кельдик.

Чокъкъа бармадан мени командирге чагъырдылар. Мен кельдим. Командир ачуwлы, чырайы сытыкъ эди. Козюме тикленип бакъты, стол устюнде тургъан пулемёт стволыны косьтерип:

— Бу сенинъ ишинъми? — деп сорады. Башта, мен сёз не акъкъында қеткенини анълап оламадым.

— Багъышланъыз, командир аркъадаш! Суалинъизнинъ манасыны анълап оламайым, — дедим. О, ачуwланып:

— «Анълап оламайым» экен. Анъламакъ керексинъ. Сиз пулемётнен иш корьмеге бильмейсинъиз! Корьдинъизми? Пулемётнынъ стволыны якъкъансынъыз! Душманнынъ сенден узакъта, насыл бир месафеде олгъаныны догъру тайин этип оламадынъ. Къуршунларны ата бердинъ.

Лякин, олар анда-мында сепильди, макъсадкѣ барып тиймедилер. Чюнки, сен гашетке басып, чокъ заман атмай туттынъ. Пулемѣтнынъ стволы — къавалы янды, бунынъ ичюн чалышмакътан ред этти. Сизинъ, урып тюшюрмек истеген «юнкерс» бундан айдаланып, къуйругъыны коте-рип, сизден къачып къуртылды. Энди анъладынымъ?!

— Анъладым,— дедим. Командирнинъ тазири манъа пек токъунды. Япкъан янълышлыгъыма бинъ кере пешман олдым.

Эбет, узакъ месафеден атеш ачмакъ олмай. Мутлакъа якъынлашмакъ, бундан сонъ, атмакъ керек. Къавийлик, маневралыгъы джеэтинден И-16 самолѣтлары немселернинъ «мессерлер»инден пек устюн эди. И-16 самолѣты огден — манълайынен урмакъ ичюн, пек уйгъун ве келишликли эди. Немселер исе бундан къоркъа эдилер, олар урушны янбаштан, къабыргъадан япмагъа тырыша эдилер. Бунынъ ичюн, бизлер, фашист самолѣтларына якъынлаша берсек, оларны манълайдан, огден урмагъа тырыша эдик. Бу чокъ вакъыт бизге мувафакъиет кетире эди.

«Эшечик» деп назнен айтылгъан, бу, токъал бурун, уфачыкъ — И-16, дженк башында бизге, буюк мувафакъиетлер кетирди.

ИЛЫК УРУЛЫП ТЮШЮРИЛГЕН САМОЛѢТ

Пек сувукъ. Лякин, авасы ачыкъ. Тынч. Лейтенант Кочегаровнен, биз районымыз устюнде учамыз. Душманынъ учып кельмек ихтималы олгъан тарафтан козюмизни алмаймыз.

Узакътан эки «юнкерс» корюльди. Башта олар, къартал киби, уфакъ корюльселер де, сонъ-сонъунда, буюдилер. Олар, кунешке къаршы учып келелер. Бизни эслемейлер. Якъын кельдилер.

Олар астан, биз тёпеден учамыз. Биэде энди теджрибе бар. Атеш ачмагъа ашыкъмаймыз. Барсын, якъын кельсинлер. Самолѣтымнынъ къанатларыны силькидим. Огден учкъан Кочегаров буны эсledi ве манъа якъын чевирильди. Месафе якъын эди. Биз пулемѣтлардан атеш ачтыкъ. «Юнкерслер», бизлерни корип, арткъа чевирилип дагъ тарафкъа къацаджакъта, мен бир даа гашетке бастым. Пулемѣттан къуршун, бурчакъ киби сепильди. Немселер къайд эттиклерини нокъталаргъа бомбаларыны ташлап етиштирал-

мадылар. Арткъа дѣндилер. Козьден ёкъ олдылар деген-джек, учь бомбардир даа пейда олды. Олар бизни корьдилер. Гашетке басып, пулемѣттан къуршун септим. Олар да къачтылар. Бомбаларыны бизим аскерлер не арбий нокъ-талар устуне ташламагъа имкян бермедик. Авада булунов муддетимиз биткен сонъ, биз озь аэродромымызгъа учып кельдик. Самолѣтларымызны срге отурткъанымыз киби, лѣтчиклер, механиклер чапып кельдилер.

— Ишлер насыл? Къач дане самолѣт урып тюшюр-динъиз? Суаллери бири-бири артындан ягъдылар.

Джевап бермеге утанамыз...

Кимдир, лѣтчиклерден бириси:

— Айда, буруныгъызы асманъыз! Бу сефер олмаса, келеджекте олур,— деди.

Биз, землянкаларгъа кирдик. Арасы чокъ кечмеден, полк комиссары Фернери сюрип кельди.

— Лейтенант Чалбаш! Н. районы устунде, бир саат эвельси, сизден кимлер учты?— деп сорады.

Мен индемедим. О, бир даа сорады. Мен кене де джевап бермедим.

Душмангъа озь бомбаларыны бизим аскерлер устуне ташламагъа имкян бермесек де, бир самолѣт биле урып тюшюрмегенимизден себеп, озюмизни пек къолайсыз алда дуя эдик.

Комиссар кене текрарлады:

— Н. районы устунде учып, «юнкерслерни» ким къувалады?

Меннен берабер учкъан Кочегаров сабыр эталмады.

— Биз!— деп багъырды.

Сержантнен лаф эткен комиссарнынъ юзю кульди. О, эр вакъыттаки киби, йымшакълыкънен:

— Кене де, бош къолнен къайтып кельдинъизми?— деди. Мен де даяналмай:

— Комиссар аркъадаш! Бильмейим, насыл шай олып чыкъты? «Юнкерслерни» къуваладыкъ, оларгъа якъын ме-сафеден пулемѣт атеши ачсакъ да, ич бир шей чыкъмады,— дедим.

Комиссар къуванчиен:

— Чыкъты, достларым, чыкъты! Сизлерни хайыр-лайым. Шимди штабдан:

— Сизинъ лѣтчиклернинъ къувалагъан бомбардирлер-ден бириси, къара тютюнге богъулып, бизим территория-мызгъа келип тюшти— деп хабер эттилер.

Биз кѳувандыкѳ. Полкымызда бу, илк урулып тюшюрильген Ю-88 душман самолѳты эди. Оны да, урып тюшюрген мен олдым. Энди башымны котердим. Башлангыч бар!

ДУШМАН ИСТРЕБИТЕЛЬ САМОЛѳТЫНЕН РАСТ КЕЛИШ

1942 сенесининѳ февраль башларында меним звеном небетий дженкявер учуш япты. Огде — Иван Гонченко, арттан — мен ве Николай Киселев учамыз.

Авасы айдын, ич бир ерде булут ѳкѳ. Бизим аскерлеримиз ерде, душманнен кѳатты урушлар алып баралар. Биз — кокте.

Дѳрт бинѳ метр юксекликтемиз. Бир кѳач дакѳыкѳадан душман бомбардирининѳ учып кельгенини корѳдик. Сурьатнен огге атылып чыкѳтым. Самолѳтнынѳ кѳанатларыны саллап, огде кеткен Иван Гонченкогѳа душман самолѳтын корѳгенимни билъдирдим. Гонченко, манѳа юмуругѳыны саллап:

— Сырадан чыкѳма! — деген эмирни берди. Мен, учувыны явашлаттым, сырадан чыкѳмадым. Лякин, душмандан козюмни алмайым. Раатсызланам. Чюнки, душман самолѳты ѳп бизим аскерлер олгѳан ернинѳ устюне якѳынлаша. Не ичюндир Гонченко да атеш ачмай.

Бизни, ѳльбетте, ерден озюмизинкилер корелер. Не ичюн атеш ачмайлар? — деп ачувланадырлар. Сабырым чыдамады. Сырадан чыкѳтым. «Юнкерске» таба созулдым. О урушкѳа киришмеден, айланып, арткѳа учмагѳа башлады. Фронт сызыгѳыны кечип, гѳайып олып кетти. Мен самолѳтымны айландырып, озѳ звенома кѳошулмакѳ истеп юксекликке котерильгенде, устюмде индже бурунлы, сары кѳурсакѳлы, кѳара хачлы душман самолѳты олгѳаныны ѳледим. Душман, тѳпеден манѳа атеш ачты, мен чешит манѳвралар япып, онынѳ панджасындан кѳуртулмакѳ, устьке чыкѳмакѳ, оны атешке тутмакѳ истедим, лякин о атешни кескинлештирди. Кѳуршунлар, сызгѳырып-сызгѳырып самолѳтымнынѳ кевдесине сапланалар. Душманнынѳ атешни астындан чыкѳмагѳа тырыштым. Аягѳымны сагѳ пидальге бастым. Эгер ярым сание кечиккен олса, ѳджельсиз гѳайып олур ѳдим. Сагѳ аягѳымны узатмагѳа етиштирмеден, кѳуршун сол кѳанаткѳа тийди, самолѳт солгѳа янтайды, йыкѳылмагѳа башлады. Янымдан, «мессершмидт» фырлап

кечти, меним устие атылып чыкты. Лякин, мен озюмпи джоймадым.

Фашист лётчиги, меним йыктыла яткванымны корип, иши битти беллеп, самолётыны озьлерине таба чевирди.

Самолётым сол тарафына янтайды. Мен, самолётны ташлап, ерге секиреджек олдым. Лякин, башыма шойле фикирлер кельди:

— Я, мен парашютнен къайда тюшер экеним? Я, барып да фашистлер къолуна тюшсем? Не япмалы? Ёкъ. Сол тарафына янтайгъан самолётым, мени эп ашагъы, ерге алып кете. Вазиятти дакъикъа дегиль де, саниелер чезе. Не де олса, ерге эки юз метр къадар месафе къалгъанда, мен самолётнымны сагъ къанаты устие догърулттым, лякин къайда учаджагъымы къарарлаштырып оламадым.

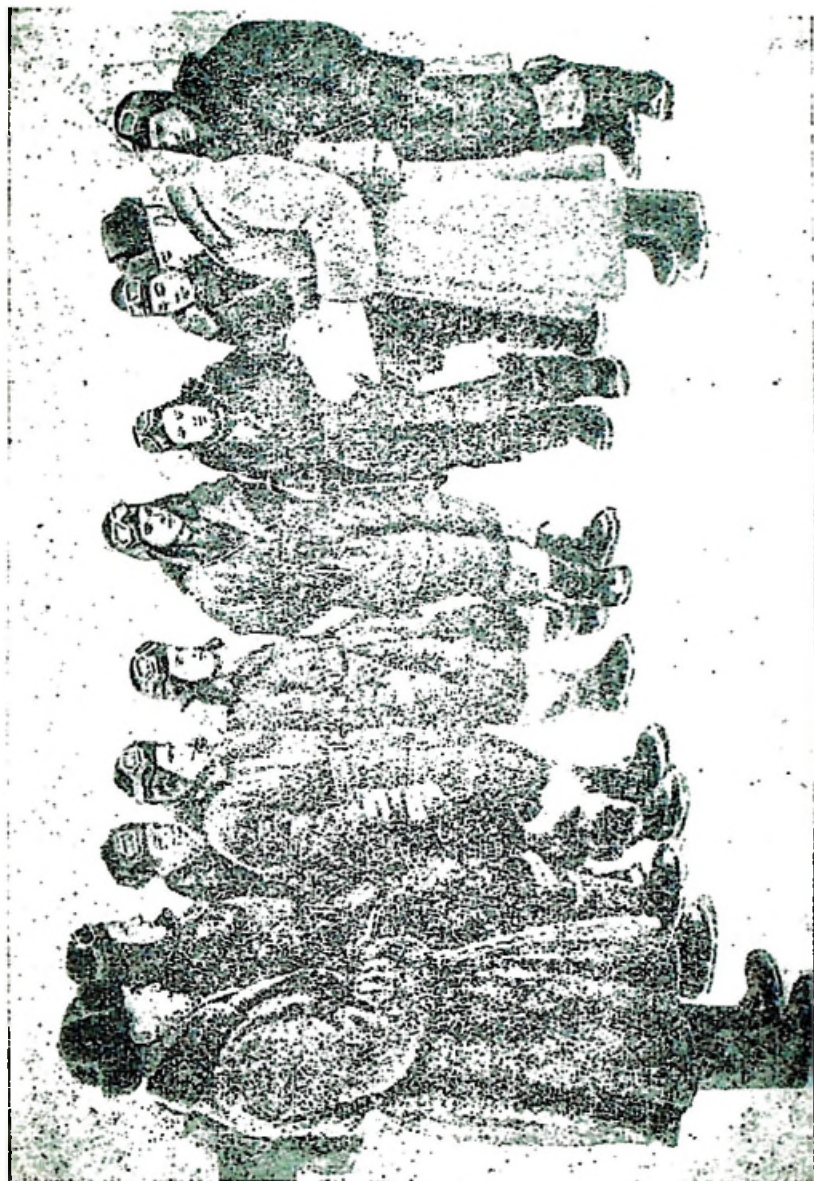
Кечкен куньлерде белли нокътамыз, юксек бир къыр сайыла эди, шимди о да корюльмей. Кунешке бакъып, аскерлеримизинъ къайда олмакъ мумкюнлигини къарарлаштыраджакъ олдым. О да белли олмады. Кёр адам кибим. Бензиним бар экеним, деп бакъсам, бензин даа бар. Мотор да яхшы чалыша. Юксекликке котериле башладым. Эеджанлы, раатсыз, саниелерим кечти. Адуево аэродромына учмагъа къарар бердим. Анда барсам, самолётны ташлап, парашютнен тюшерим — дейим, озь-озюме. Энди беш юз метр юксекликке котерильдим. Сагътлыкънен самолётнымны сагъ тарафтан айландырдым. Аэродромнынъ меркез бир ерини, козьде тутып, парашютнен энеджек олдым. Самолётны отуртмакъ, затен акъылыма биле кельмей, бу мумкюн дегиль. Лякин, самолётны ташламагъа да языкъсынам... Бу тюшонджени де ред эттим. Н. аэродромы устюнден учып кеттим. Мындан озь полкымыз тургъан аэродромгъа алтмыш километр къалгъан эди.

Сагъ тарафкъа янтайып, учып кеткенде, ёлда эки токъал бурунлы истребительге раст кельдим. Олар мени эки тарафымдан керпеденнен къыскъан киби къыстылар.

— Ана санъа бир беля даа! Я булар кимлер. Олар шимди мени юлкъарлар дегенджек, мени чекиштиргенде, къанатларында беш кошели къызыл йылдызларны корьдим, гонъюлим котерильди. Олар, менимнен селямлаштылар:

— Эй заваллы, санъа не олды? — деген киби башларыны салладылар. Мен оларгъа:

— Къулакъ асманъыз! Бундан да бетери ола, — деген киби башымны салладым, омузларымы къыстым. Анъла-

Н. аэродромында. 1942 сенесі. Қышта. Штаб начальнигі насыла районларда учақъ керекшініні вѣ
ажепкяпер вазифени ағылаата.

макъ керек ки, бу лафлар шартлы әди. Я, бу самолётлар къайдан келип чыктылар? Сонъундан анълагъанымна коре, олар Москваны къорчалавда иштирак эткен, янъы чыкъкъан МИГ-1 истребителлери экен. Бу истребителлер, о вакъыт мудафаа комиссариятынынъ резервинде булуна әдилер.

Зар-зорнен озъ аэродромымызгъа учып кельдим. Къонмакъ ичюн, уйгъун бир ер араштыргъанда, ерден ИЛ-16 самолёты котерилип, манъа якъын кельди. Лётчик къолунен ишарет этип:

— Быракъ самолётны! Ерге сычра!— деп әмир этти.

Полк командасы меним насыл бир агъыр вазиятте олгъанымны анълагъан. Звенодан айрылып, озъ башыма душман бомбардирининъ артындан къувалагъанымны, шимди бойле бир дубарагъа огърагъанымны ишиткен. Самолётнынъ бир къанаты къырыкъ олып, сагъ тарафына янтайып бир къанатнен учкъаныны ерден корелер. Әджаннен манъа бакъалар, менден козьлерини алмайлар. Мен ишарет этип, оларгъа:

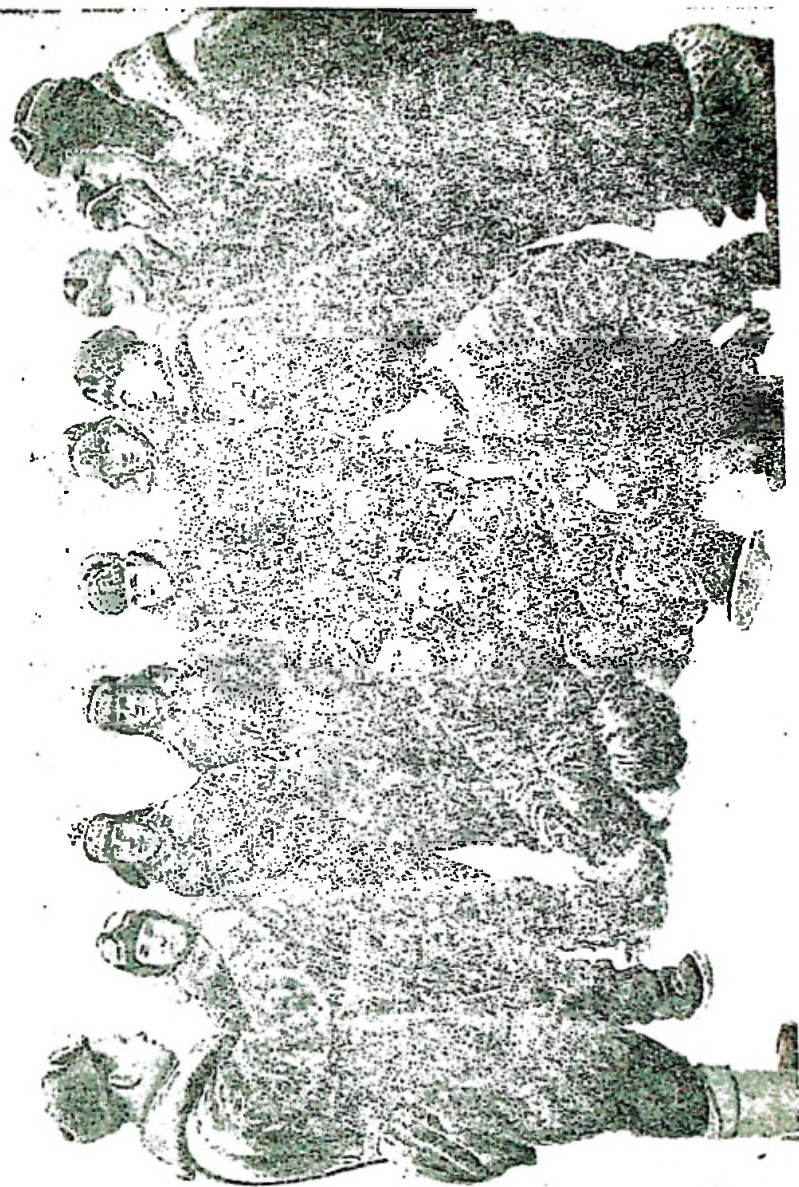
— Сизни анъладым!— дедим.

Самолётны ташлап, парашютнен әнгеге къарар бердим. Эгер әлимини дюменден алсам, самолёт таш киби, ерге тюшеджегини билем. Манъа, ялынъыз кабинанынъ къапычыгъыны ачмакъ къалар. Эр альде, языкъ. Насыл әтер де, тельчеленгенине бакъмадан, мени душман панджасы астындан чекип, мында, аэродромгъа алып кельген садыкъ достымны, шимди ташларым! Екъ! Буны япмагъа меним къолум бармай.

Барып да самолёт гъайып олса, мен сагъ къалсам, демек, атсыз-арабасызлар сырасына тюшеджегим... Ойлеми? Хайыр! Бу, чыкъыш ёлу дегиль! Затен, коъркъмагъа не бар я? Мен, әнди әвде сайылам. Бензин даа биткени ёкъ. Бельки, чаресини тапып, самолётны ерге отуртмакъ мумкюн олуру? Тюшюнмек керек...

Кене де ИЛ-16 самолёты пейда олды. О, манъа юмругъыны саллап:

— Ташла самолётны! Ерге!— деп косьтере. Мен оны динълемек истемедим. Не олса-олсун — самолётны ерге отуртмагъа тырышайым — дедим. Сурьатны әксильтмейим, сакътлыкънен алчакъландым, ерге токъунаджакъта газны кестим, мотор тынды. Самолёт сол тарафкъа янтайып, йыкыла язгъанда, мен оны сагъ къабургъасы устюне чевире билдим. Самолётнынъ къурсагъы къар обасына

Н. 1942 сепеси. Сиясий хадим айтчикларни джоблардан алынган янъы хабарларнен таныш ате.

токъунгъаны киби, тайгъалап-секириклеп, огге чапып, тарс этип токъталды.

Авасы пек сувукъ, аяз олмасына бакъмадан, бетимден тер тамчылары акъты.

— Шукюр!— дедим, лякин пек ёрулгъанымны шимди анъладым, кабинадан чыкъып оламайым. Еркеди лётчиклер самолётка чапып кельди ве мени самолёттан чыкъармагъа ярдым эттилер. Бир мешребе сувны иштианен къана-къана ичтим. Рухым котерильди. Янымда сесини чыкъармай тургъан командиримиз — Аркадий Иванович:

— Онъа шимди ич бир тюрю суаль бермек олмаз! Барсын, землянкада бир аз раатлансын,— деди.

Сыджакъ землянкада, узанып сет устуне созулдым. Шу саат агъыр юкъугъа далдым. Арасы баягъы вакъыт кечкен сонъ, башым уджунда топлангъан лётчиклернинъ сеслеринден уяндым. Кимдир бириси:

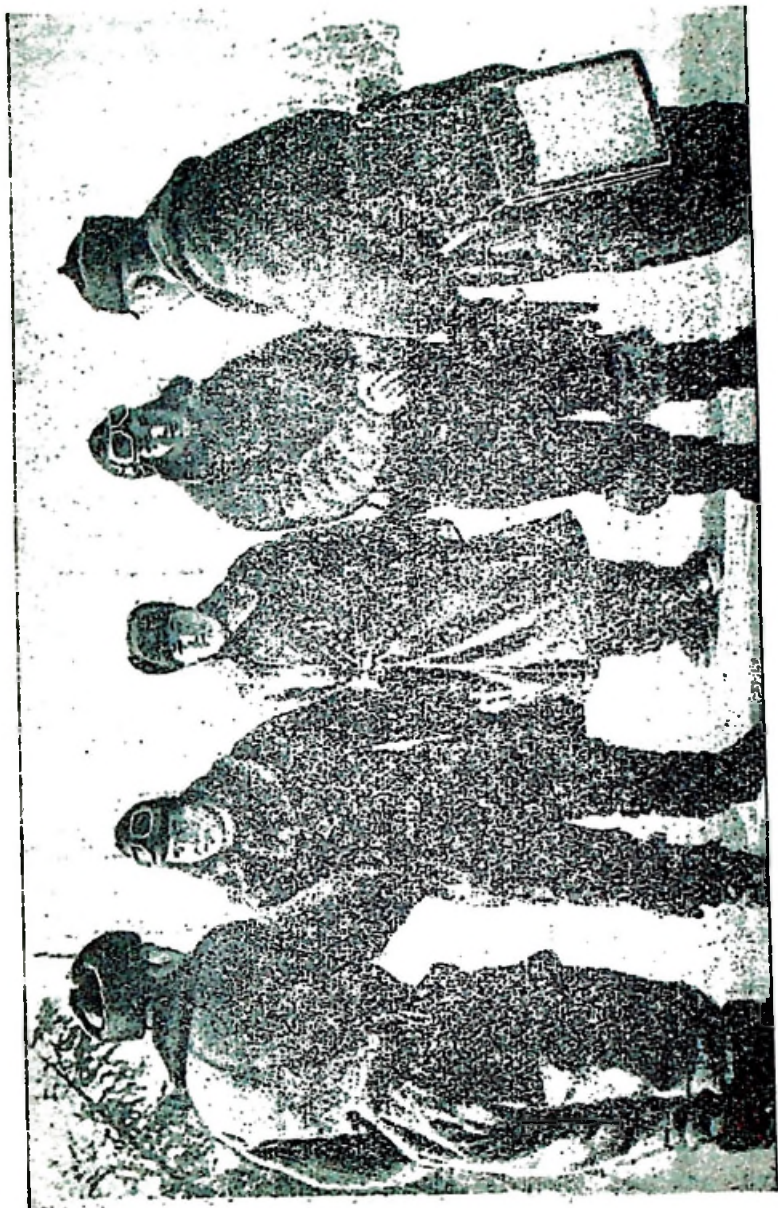
— Самолётынъ не алда олгъанындан хаберинъ бармы?— деди.

— Ёкъ. Я, даа не олды?— деп раатсызландым.

— Билесинъми, достым, сенинъ самолётынъ къыл устунде асылы тура экен...— деди, башкъа бир сес. Немсенинъ снаряды, дюменнинъ сол элероныны зарарлагъан, яхшы ки, о узюльмеген. Эгер узюльген олса, ишинъ къартоп эди,— деди. Сонъ, полк командири Аркадий Иванович чагъырды:— Озь джанынъны, эм де самолётны къртаргъанынъ ичюн, санъа тешеккюримни бильдирем,— деп, къолумны сыкъты. Лякин, бир даа бойле озь къоразлыкъ япма, группадан айрылма! Учкъанда, артынъа-огюнъе бакъ, сакът ол! Немсе явузларынынъ теджрибеси чокъ, буны унутма!— деп, огютледи. Командиримнинъ айткъан бу къыйметли сёзлерини, мен, дженкнинъ сонъуна къадар хатиримден чыкъармадым. Даа, бир къач керелер агъыр дубараларгъа огърасам да, агъыр вазиятнинъ ичинден эр вакъыт, аман-эсен чыкътым. ИЛ-16 дженкявер самолётыны къртарып, буюк къыйынлыкъларгъа бакъмадан, оны аэродромгъа алып кельгеним ичюн, мени Дженкявер Къызыл Байракъ орденинен мукафатладылар. Илк ордени мени пек рухландырды.

Шу куню самолёт тамир этильди, учмагъа азырланды. Акъшам устю:

Самолётларгъа!— деген команда бутюн полк эркяныны авагъа котерди. Биз, Н. аэродромына къелип къондыкъ.

Н. 1942 сепеси.

Солдан: полк командири Воронников Н. А. душман самолёттын уруп тыюшоргон ичюн Э. У. Чалбашны, комиссары — Фернери исе — Гончарконы хайырлайлар. Ортада: полк начальниги Мерзланхин.

Бизни илериде, даа чокъ кедерли ве къуванчлы кунълер беклей. Душман, даа пек къуветли. Онынъ техникасы пек чокъ.

Москва тубюнде тар-мар этильген фашист ордулары керн чекильмеге меджбур олсалар да, даа тиш къайрай, къатты къаршылыкъ косьтере эдилер.

Бизим вазифемиз кене де, эвелькиси киби, ерде агъыр урушлар алып баргъан аскерлеримизни, душманнынъ уджюминден къорчаламакъ.

1942 сенеси, март 23-те, бизге невбетий вазифе берильди. Биз, Иван Гонченконен берабер авагъа котерильдик. Авасы булутсыз, эр шей корюле. Можайск району устюнде долангъанда, мен аркъамыздан учып кельмекте олгъан бир самолётны эследим. Шу анъ самолётимнынъ къанатларынен Гонченкогъа ишарет эттим.

О, «анъладым» ишарети япты ве юксек котерильмеге башлады.

Бир аз вакъыт кечкен сонъ, Иван Гонченко мапгъа:

— Уджюм эт!— деп команда берди. Мен гашетни бастым, пулемёттан атеш ачтым. Немсе ичюн бу бекленильмеген бир уджюм эди. «Мессершмидт» йылан киби сагъгъа-солгъа бургъаланып, къамачавдан чыкъмагъа ынтылса да, биз оны эки тарафтан къыстыкъ.

Ачувымызынынъ сынъыры ёкъ эди. Хынзыр къацаджакъ олды. Лякин, мен сурьатны арттырып, онынъ огюни кестим. О да пулемёттан атеш ачты. Гонченко исе, даа юксекке котерилип, тёпеден урмагъа башлады.

Немсе лётчиги чешит къурназлыкъларнен арадан чыкъмакъ, озъ территориясына учмагъа тырыша. О, айланышлар япып, бизден юкъарыгъа котериледжекте, биз онгъа кене де къуршун ягъдырдыкъ. Самолёт агъыр суретте яраланса керек, къара тютюн ичине булгъаланып, дагъ ичине барып сапланды. Гонченко къолуны котерип:— Енъиш, енъиш!— деп багъырды.

Кимнинъ аткъан къуршуны оны якъты? Менимкими, ёкъса Гонченконынъкими? Затен, иш энди бунда дегиль эди. Бизге энъ кереги фашист самолётыны урып тюшюрмек эди. Биз бунгъа наиль олдыкъ. Къувана-къувана аэродромгъа учып кельдик. Эр кес бизни хайырлады.

Экинджи куню сабасында, Иван Гонченко У-2 самолётынен «мессернинъ» йыкъылгъан ерине учып барды.

Андан немсе лётчининиң весикъаларыны ве «радом» системиндеки пистолетини алып кетирди. Полк командири:

— Пистолетни Чалбашкъа беринъиз! Барсын, бу пистолет онъа, немсе самолётыны урып тишпоргенини хатырлаткъан бир нишан олсын!— деп эмир берди.

Бу пистолетни мен дженкнинъ сонъуна къадар ташыдым.

Шойле бир вакъианы даа хатырлайым.

Февраль 23, сиялы къуветлеримизиниң байрам куню эди. Шу кунни, немселерден интикъам алмакъ ичюн, айрыджа къайд этмек истедик.

Саба эрте авагъа эки кере котерильдик. Лякин, немсе самолётларына раст кельмедик. Мен, озь зепомнен, манъа авале олунгъан район устюнде долангъан сопъ, аэродромгъа учып кельдик. Кабинадан чыкъмадым. Чюнки мен, небетчи эдим. Бизим самолётлар дагъ этегинде, сыранен тура эдилер. Оларнынъ устьлери чильтер ве пытакъларнен ортыули.

Орталыкъ чым-чырт. Ялынъыз, арада-сырада, узакътан топ гюрюльтюси иштитиле эди. Самолётларнынъ бириси янында техник долана эди. Мен этрафкъа козь этип тургъан арада, апансыздан дагъ артындан, алчакътан учып, къара хачлы 26 дане немсе истребители аэродром устюнде пейда олды. Шамата-гурульти къопты. Олар пулемётлардан къуршун ягъдырдылар, уфачыкъ-уфачыкъ бомбачыкълар ташладылар. Лякин, не ичюндир, бомбачыкъларнынъ ич бириси патламады. Бойле бир бомба меним самолётым ортыульген чильтерге де асылып къалды. Бу себептен, мен самолётнынъ кабинасында чыкъып етиштирилмадым.

Бир аз вакъытдан немселер учып кеттилер. Терек артындан котерилип чыкъкъан техник башыны узатып:

— Эй, командир! Сагъсынъмы?— деп багъырды.

— Гъалиба, сагъ-селяметим, амма, мына бу шейчикни коресинъми?— деп, мен онъа, самолётымнынъ чильтерине илишип къалгъан бомбаны косътердим.

Янымызгъа сия ишлерининъ механиги кельди. Адыны, фамилиясыны унуттым. О, алчаракъ бойлу, тегерек юзлю, шенъ ве зевкълы бир яш эди. Балыкъны къуйругъындан туткъан киби, о, бу уфачыкъ бомбаларны алып алып кенаргъа атмагъа башлады. Лякин, бомбачыкълардан бирисини къуйругъындан саллап-саллап, беш-алты метр узакълыкъкъа атып етиштиралмады, бомба бирден

патлады. Механик йыктылды. Бомбанынъ демир парча-чыкълары онынъ памукълы чекменини тешип, кърсагъы-ны яралады. Беш-он дактикъадан, шенъ ве фedaкяр бу яш, джаныны кърбан этти.

АРБИЙ АЙНЕДЖИЛИКНЕН

Арбий авиация тилинде «бочка» ве «кадушка» деген сёзлер бар. Булар истребитель-самолётларда япылгъан анъ юксек пилотаж шекиллеринден сайыла.

Самолётнынъ авада, кърнатлары устюнден, солгъа, я да сагъгъа фучи киби юварланып, тыгъырып учаракъ, шекиллер япмасына, «бочка» дейлер. Эгер, самолёт «бочка» шекиллини япаджакъ олып, юварлангъанда, тенеске киби чалкъагъа ятса, онъа «кадушка» дейлер.

Бир кере мен, достым Саша Кочегаровнен берабер бизге авале олунгъан районгъа учып кеттик. Вазифемиз: ердеки аскерлеримизни ава уджюминден кърчаламакъ эди. Ёлда кеткенде, мен, душман бомбардирини коръдим ве шу анъ онынъ пешине тюшип, кърваламагъа башладым. Лякин, кърайдандыр, апансыздан, тёпемде ве артта эки «мессершмидт» даа пейда олды. Булардан бириси манъа якъын келерек, устюме атылды, атеш ачты. Кършунлар — сызгъыралар. Не япмалы! Меним кървалагъан бомбардирим менден узакълашты. Бу исе, янымда долана. О, мени урып йыкъмакъ истей. Кочегаров экинджи «мессернен» тушту.

Пулемёттан сепильген кършунлар манъа тиймесин деп, самолётымны сагъгъа-солгъа силькедим, газ берювни токътаттым ве айнеджилик усулыны къруланмагъа кърар бердим. Яни, душман ичюн бекленильмеген «кадушка» шекиллини яптым. Душман, меним ишим пытракълашты, энди йыкъыладыр беллеп, суръатыны эксильтти, менден узакълашмагъа башлады. Шу анъ, самолётымны нормаль вазиятке кетирип, гашетке бастым, душман самолётына кършунлар ёлладым. «Мессер» башта сагъгъа янтайды, сонъ, энип, кърара тютюнге булгъаланып, ерге барып сапланды.

— Шукюр! — дедим. Устюмден агъыр бир юк тюшти. Козълюклеримни котердим, комбинеzonымнынъ енъинен бетимден терни сюрттим. Даа юксекке котерильдим. Узакъ-

тан достым Кочегаровны корьдим. О мени беклей эди. Къанатларыны саллап, мени хайырлады.

Мен «мессерис» урушкъанда, Кочегаров дигер «мессерис» курешти, оны озь территориясына къачмагъа меджбур этти.

Бир вакъытларда, Можайск шеэр демир ёл станциясында душман аскерлерининъ ве техникасынынъ вагонларгъа юкленгени акъкъында хабер алдыкъ. Бизге станцияны бомбаламакъ вазифеси берильди.

Меним ёлбашчылыгъым алтында, Кочегаров ве Солдатов,— учь самолёт авагъа котерильдик. Чокъкъа бармадан, бизге къаршы 8 дане МЕ-110, душман самолётлары, уджюм этмеге башладылар. Къувет мусавий олмаса да, биз урушкъа кириштик. Душман бизни алкъагъа алды. Биз, невбетнен, айры-айры самолётларны козьде тутуп, атеш ачсакъ да, къувет оларда устюн эди.

МЕ-110 — ерли самолёт олып, эм буруны, эм де къуйругъы тарафтан атеш ачкъан, сурьатлы учкъан самолётлардан сайыла эди.

Бу чатышмада Кочегаровнынъ самолёты янды... ерге энди...

Биз озь аэродромымызгъа яныкъ ве ачувнен къайтып кельдик. Самолётларымызнынъ бир чокъ ерлерини душман къуршунлары тешип, яралагъан эди. Я Кочегаров сагъ къалды экенми?

Лётчик Гонченко У-2 самолётынен Кочегаровнынъ тюшкен ерине учуп барды. Душманнынъ къуршуны севгили достымызны бизден айырды. Эки къуршун коксюнден урып, аркъасына чыкъкъан.

Якъын достларымыздан Губернаторовнынъ омюри де пек аджыныкълы суретте узюльди. О, теджрибели лётчик эди. Чокъ керелер биз дженкявер урушларгъа оныгънен берабер иштирак эттик, душман самолётларыны экевлешип урып тюшюрдик.

1942 сенеси, мартта, Москва тюбюнде олгъан агъыр урушлар вакътында, о агъыр яраланды. Эки афта госпитальде ятты. Ярасы тедавий олгъан сонъ, кене де туугъан полкына къайтып кельди. Сонъ, даа учты, курешти.

Куньлерден биринде, авада джиддий уруш олды. Сонъ, душман самолётынынъ бириси атеш ве тютюн ичинде къалды... Лякин, Губернаторовнынъ самолёты да ерге таба дёнмеге башлады... Акърансыз куреште эляк олды.

Душманы якъыш месафеден урмакъ ичюн, бизим И-16 самолётымыз пек яхшы ве келишikli эди. Лякин, къышта, самолётларымызга копчеклер срине лыжалар такъмагъа меджбур олгъанымыздан, оларнынъ сурьаты экспле эди. Дигер тарафтан исе, пулемётларымыз да, даа кереги киби келишikli дегиль эдилер. Бу себептен, биз ава урушларында, чокъ вакъытлар агъыр вазиятте къала эдик. Душман исе, бизден устюн тура эди.

Агъыр дженк бизден янъы техника, янъы сила талап эте эди. Полкымызда «янъы сила пджат эткенлер» деген хабер джайрады, онынъ ады «реактив снаряд» экен, дедилер.

Бир кунъ акъшам устю командиримиз Аркадий Никифорович мени озюне чагъырды.

— Лейтенант аркъадаш! Сен «реактив снаряд» деген сила акъкъында не ишиттинъ?— деп сорады. Мен:— Адыны ишиттим,— командир аркъадаш, лякин, озюни корьмедим,— дедим. О:— Корьмеген олсанъ, корерсинъ. Ярын саба, душмангъа снарядларнен «мусафирликке» кетерсинъ,— деди. Полк командири, бу снарядларнынъ даа янъы чыкъкъаныны, пек намлы ве аз олгъаныны, оларны аткъанда сакът олмакъ кереклигини бильдирди.

Бу янъы сила сынамакъ теджрибеси манъа авале эткенлерине, мен къувансам да, бир аз раатсызландым. Я барып да беджералмасам, деген тюшюндже, бутюн гедже башымдан чыкъмады.

Саба эрте турып, аэродромгъа кельдим. Техниклер энди къанатларнынъ астына янъы снарядларны аскъанлар. Олар манъа снарядларны насыл атмакъ керек олгъаныны анылаттылар. Бу пек месулиетли ве джиддий иш.

Авасы учмакъ ичюн пек яхшы, булутсыз эди. Меним звеном еринден кочти, авагъа котерильдик. Учамыз. Бир къач вакъытдан бизим тарафкъа учъ дане Ю-88 душман самолётынынъ кельгенини корьдик. Олар бизим корьдилерми-корьмедилерми, бильмейим. Лякин, биз айнеджиликке урып, оларны корьмеген олып самолётларымызны четке айландырдыкъ.

Баягъы юксекке котерильдим. Кенардан «юнкерслерге» якъын кельдим. Душман самолётлары бизни эслемеселер керек, эп уча бердилер. Онъайтына кетирип, кнопкагъа бастым. Лякин, бир сание кечти, патлав олмады. Экинджи

кнопкагъа бастым... Кене де бир шей чыкъмады. «Юнкерс» кейфини бозмай уца. Не олгъаныны анълап оламай, кнопкаларгъа эки кере даа бассам да, нетидже чыкъмады. «Юнкерслер», учувларыны девам этип, озь территорияларына кечтилер.

Масхаралыкъ! Насыл олды да, снаряждлар патламады? Себеби неде?

Ачувландым. Команда бердим. Аэродромгъа къайтамыз. Артымдан учкъан лётчик манъа якъынлашты ве ненидир косътерип, бир шейлер айтты. Лякин анълап оламадым. Чюнки пек ачувлы эдим. Келип аэродромгъа къондыкъ. Техниклер, механиклер чапып, самолётларгъа кельдилер. Олар не ичюндир, башларыны саллап, эллеринен самолётнынъ къанатларыны косътердилер. Полкымызнынъ командири Аркадий Никифорович де етишип кельди.

Кабинадан чыкътым. Командиримиз манъа:

— Не ичюн сен инструкцияны боздын?— деп багъырды. Мен, онынъ не айтмакъ истегенини анълап оламадым.

— Командир аркъадаш! Снарядларны аттым, лякин ич бир шей чыкъмады,— дедим. О, меним агъыр вазиятте олгъанымны анъласа керек, сесини явашлатып:

— Эльбетте, чыкъмаз. Сен, къанатларнынъ тюрбюнде снаряждларгъа бакъ!— дегенде, мен тааджилендим, керчектен де, снаряждлар насыл асылгъан олсалар, шай да тура эдилер. Мен, кнопкаларгъа пармагъымнен баскъанда, снаряждлар къаиде муджиби атылдылар, белледим. Лякин олар, асла еринден къыбырдамагъанлар.

Техниклер снаряждларнынъ не ичюн атылмагъанынынъ себебини тешкердилер. Меселе электрик системасынынъ чалышмагъанында экен. Я, буны мен къайдан билейим. Яхшы ки, хайырлы олды. Я, барып да самолёт къонгъанда, сарсынты ве салланувдан себеп снаряждлар еринден кочъкен олса? Эльбетте, буюк къзагъа огърар эдик.

Полк командири снаряждларнынъ бирисини аэродромда сыналмасыны эмир этти. Мен самолётымны аэродромнынъ четине, дагъ этегине чектим. Эр кес траншеяларгъа кирип сакъланды. Мен кнопкагъа пармагъымны баскъаным киби, снаряжнынъ бириси увулдап, алевленип, еринден кочъти, самолёт сарсынды. Снаряд огде къоюлгъан нишанны урып якъты.

Бундан сонъ, биз, ава урушларында бир къач кере бу снаряждларны къууландыкъ. Олар бизге пек чокъ ярдым эттилер. Бир чокъ душман самолётларыны якъып, ерге

тюшюрдик. Душман лётчиклери сакът олмагъа, бизден къоркъмагъа башладылар. Лякин, не ичюндир, бизим полккъа бойле снарядарны пек аз бере эдилер. Сонъ-сонъундан, затен ич бир снаряд алмадыкъ. Сонъ анълагъанымызгъа коре бу снарядарны махсус эскадрилья болюклерине берильгенини анъладыкъ.

ПОЛКОВНИК ШЕВЦОВ

Невбетий учуштан къайтып кельдим, раатлана эдим. Чокъкъа бармадан, мени штабкъа чагъырттылар. Не олды экен? Мен, ашыкъып, штабкъа чаптым. Штабкъа кирер-кирмез:

— Сени командир чагъырды,— дедилер. Мен, полковникнинъ алдына кирдим ве:

— Сизинъ эмиринъиз муджиби, лейтенант Чалбаш кельди,— деп рапорт бердим.

Тапчан устюнде, кенъ омузлы, къара чырайлы эсли арбий адамны коръдим. Насыл рутбеде олгъаныны билип оламадым. Устюне тон кийген эди. Командиримиз Аркадий Никифорович манъа:

— Лейтенант аркъадаш! Мына бу командир аркъадашны койге алып кет де, анда бираз раатлансын!— деп эмир этти. Насыл рутбеде олгъаныны айтмады.

Мен бу арбий адамны автомашинанен койге алып кельдим. Озюм отургъан эвге кирдик. Эв сабинен анълашып, раатланмасы ичюн онъа гузель бир кроватьны косътердим. Бутюн ёл бою, индемейип, ич бир сёз айтмагъан бу адам:

— Риджа этем, меним ичюн ич де раатсыз олманъыз!— Мен де, сизлер киби, энди адий бир лётчик сайылам,— деди ве:

— Айда, таныш олайыкъ, мен Сабыкъ полк командири полковник Шевцов Фёдор Фёдоровичим,— деп манъа къолуны узатты. Мен исе:

— Лейтенант Эмир Усеин Чалбаш!— деп, арбий нizamда джевап бердим. О:

— Гузель фамилиянъ бар экен! Я, сен кимлерден оласынь? Къайдансынь?

— Мен кърым татарым, Кърымлым,— дедим.

Мына, биз шай таныш олдыкъ. Мен онъа полковник рутбесинен мураджаат этеджек олсам да, о:

— Манъа, полковник деп айтма. Фёдор Фёдорович

деп айт,— деди. Мен, тааджиПЛендим. Аджeba, бу адам-
гъа не олды экен?— деп тюшюндим. Фёдор Фёдорович
сёзюнс девам этти...

— Чалбаш достым, сен мени озь эвеноиъа къабул этер-
синъми?— деп сорады.

— Буюк мемнуниетнен,— дедим. Мен, онъа полкта ва-
зиетнигъ насыл олгъаны ве лётчиклер акъкъында айттым.

— Тешеккюр этем. Энди къуванч ве къайгъы-кедерни
бирликте пайлашырмыз,— деди.

Шевцов — намлы, къарт лётчиклерден бириси эди.
Джешкнинъ ильк кунълеринден башлап, о, авиация полк
командири экен. Лякин, онынъ полкында насылдыр бир
феляккет олгъан. Шевцовны хызметинден азат эткенлер ве
адий бир лётчик оларакъ, оны бизим полккъа ёллагъанлар.
Эгер озюни яхшы косътерсе, кене де эвельки вазифесине
къайта биледжегини айткъанлар.

Шевцовгъа полкта олгъан И-16 самолётларындан
бирисини бердилер. Джешкявер учушларгъа, о эр заман
бизимнен иштирак эте эди. Пек уста ве чебер уча эди.
Эр вакъыт о бизимнен берабер уча, бизимнен берабер
ашай, бош вакъытларында бизимнен берабер ола. Сабыр-
лы, юксек ве медений бильгили адам эди. Бильмеген, анъ-
ламагъан суаллеримизни джевапсыз къалдырмай эди.
Атта озюнинъ полковник рутбесинде олгъаныны дуйдыр-
маз эди. Биз пек достлаштыкъ. О манъа пек чокъ яхшы ве
файдалы шейлер огреткен эди.

Шевцов, 1936 сенеси Испанияда олгъан, анда илькиде
фашистлернен урушкъан, буюк федакярлыкъ косътерген,
джешкявер орденнен мукафатлангъан.

Буюк полк, шенъ, акъыллы, джесюр лётчикни пек
севди. О, бизим бабамыз киби олды.

1942 сенеси, декабрьде, мен башкъа бир полккъа авуш-
къан сонъ, Фёдор Фёдорович Шевцовнен раст келишме-
дим. Ялынъыз 1945 сенеси, якъын аркъадашларымдан
бириси, шимди Советлер Бирлигининъ Къараманы олгъан
Николай Спириденконен тесадуфий бир корюшкенде, лаф
сырасы, о манъа Шевцов акъкъында шуларны бильдир-
ген эди.

...Фёдор Фёдорович Шевцов чокъкъа бармадан, кене
де янъы полккъа командир тайин олуиды. Онынъ полкын-
да лётчиклер Ингильтереден алынгъан «харрикейн» само-
лётларында уча эдилер. Полк озюни яхшы косътерди. Чокъ
керелер «Информбюро» бильдирювлеринде ады анъылды.

Фёдор Фёдорович лётчиклернен берабер уча, шахсен озю фашист самолётларыны урып тюшюре эди.

... Бир кере Шевцов дженкявер вазифени эда этип, аэродромгъа къайтайткъанда, душман самолётыны урып тюшюргенине къуанып, эр вакъыттакиси киби, аэродром устюнде «бочка» деген фигураны косътереджек олгъан. Лякин, авасы булутлы олгъанындан о, алчакътан учкъан, къара булутлар ичинден чыкъайым дегенде, ерге сюрюнип йыкългъан, самолёт патлагъан...

Шай этип, къараман лётчик — командир, ботен ерде фаджиалы суретте джаныны къурбан эткен.

Полковник Шевцовны мен якъындан билип, оны севгеним ичюн, бу эджельсиз олюмге пек яндым. Татарджа айткъанда: яткъан ери йымшакъ олсун. О, ватан огърунда курешке джаныны берди. Пек яхшы бир адам ве федакяр-джесюр лётчик эди.

САША КАЛУГИННИНЪ ФЕДАКЯРЛЫГЪЫ

1942 сенесининъ къыш айларында, фашист ордуларына къатты дарбелер эндирильди. Гитлер Москва туюбюнде бишълернен аскер, чокътан-чокъ арбий техника гъайып этип, арткъа чекильмеге меджбур олды ве чокъ вакъыт эслерини башына топлап оламадылар.

Бунгъа бакъмадан, фашистлер къувет топлап, яз башында кене де уджюмге кечмеге тырыштылар. Бизим вазиетимиз де даа пек агъыр эди. Союзниклер исе, сайылгъан экинджи джебэни ачып, бизим вазиетимизни енгилештирмеге ашыкъмай эдилер.

Можайск, Юхнов, Матлев районларында къатты урушлар башлады. Эм ерде, эм де авада урушлар гедже-куньдюз девам эте эди. Полкымызнынъ огюнде тургъан вазифе: ерде, душмангъа къаршы къатты урушлар алып баргъан аскерлеримизни ава уджюминден къорчаламакъ эди. Бу вазифени иджра этмек ичюн, аэродромдан невбет-невбет, айры-айры звенолар учып кете эдилер. Айры самолётлар исе, аэродром устюнде доланып, невбетнен къаравуллыкъ эте, аэродромны къорчалай эдилер.

Июнъ айынынъ айдын, сыджакъ кунълеринден биринде биз, учъ лётчик — Саша Калугин, Николай Киселёв ве мен, бизге ишанылгъан районгъа невбетий дженкявер учуш яптыкъ.

Чокъкъа бармадан «мессершмидт»лерге раст кельдик.

Ресимде: тың вакытта, аэродромда лётчиклар «пычак» оюны ойналар. Сагдан, тиз чёкип отурган, кокюсинде Ленин Ордени ве Кызыл дженкявер ордени олган биринджи адам — Фёдор Фёдорович Шецовдыр.

Олар алты дане, биз исэ учъ дане эдик. «Мессер»лернинъ ниетини анъладыкъ, олар бизнен урушкъа киришмейип, огге фырланып кетмек, бизим аскерлер устюне бомба ташламакъ истейлер. Бунъа ёл бермек олмаз, биз аз олсакъ да оларгъа атака япмакъ керекмиз. Биз учюмиз бир ерге келип, «мессерлер»нинъ устюне атылдыкъ, душман самолётларыны бир-биринден айырып, оглерини кеседжек олдыкъ.

Саша Калугин газны къуветлендирди, чешит маневрлар япып, огде учкъан фашист самолётына атеш ачты, о, къара тютюнге буланып, ашагъы кетип, ерге йыкъылды. Дигер эки фашист самолёты Калугиннинъ яиындан сыптырылып, учып кеттилер. Лякин, не ичюндир онъа атеш ачмагъа джесарет эталмадылар. Бундан файдаланып, мен самолётымны айландырдым, бу эки самолётнынъ бирисине уджюм эттим, самолёт янмагъа башлады ве ерге барып сапланды.

Экинджи «мессер» теджрибелли ве уста олса керек, о, озъ самолётыны чевирип, Саша Калугиннинъ артына кечти. Буны корьген Николай Киселёв, озъ аркъадашыны къуртармакъ ичюн, ярдымгъа кельсе де, энди кеч олгъан эди. Немсе лётчиги, Калугиннинъ самолётыны нишангъа алып, онъа атеш ачты ве Сашаны яралады.

Калугин агъыр суретте яралангъанына бакъмадан, сырадан чыкъмайджакъ олды. Лякин вазияти пек агъырлашса керек о, аэродромгъа къайтмагъа меджбур олды.

Биз Николай Киселёвнен дёрт «мессерни» къуваладыкъ, оларгъа аскерлеримиз устюне бомба ташламагъа ёл бермедик.

Калугин, самолётыны пек буюк къыйынлыкъларнен аэродромда отурткъан. Чюнки, душман къуршуны онынъ аркъасындан урып, огден чыкъкъан эди. Саша кабинадан чыкъкъанда, агъызындан къан акъкъан. Бойле агъыр яргъа даянмакъ, самолётыны аман-эсен аэродромгъа кетирип къондырмакъ ичюн, пек буюк федакярлыкъ ве къувет керек. Саша Калугинде исе, бойле къувет ве даяныкълыкъ, сабыр, тапылды.

Бир ай госпитальде ятып, тедавий олгъан сонъ, Калугин кене де самолётына минди. Авада фашист лётчиклеринен къатты куреш алып барувны девам эттирди.

Башта биз, геджелери учмай эдик. Бундан файдаланып, немсе лётчиклери ай ярыкъ геджелери, бизим арбий нокъталар ве аскер болюклеримизни бомбалар эдилер.

Бизгеде, аджеле суретте, гедже учмагъа бильген лётчик-истребителлер азырламакъ керек олды.

Арбий ава къуветлери командасындан, полктан энъ яхшы, уста учкъан, теджрибсли лётчиклерни айырып, оларны Малоярославец аэродромяна ёлламакъ эмири кельди. Олардан гедже учкъан лётчик-истребителлер азырламакъ ишине киришмек керек эди.

Командиримиз Воротников мени чагъырып:— Лейтенант Чалбаш! Санъа бир муим, арбий вазифе даа авале этиле. Сен, гедже учкъан лётчик-истребителлер азырламакъ керексинъ. Буны къыскъа мудетте япмакъ керек. Вакъыт аз бериле,— деди.

Не япмалы? Эльбетте, ред этмеге акъкъым ёкъ. Мен бу вазифенинъ де иджрасына кириштим.

Аз бир вакъыт ичинде, биз бир чокъ лётчиклеримизге гедже учмакъны огреттик. Ишлер яхшы кете эди. Геджелери дженкязер учушлар япкъан самолётлар, аэродромгъа къайтып кельгенде, прожекторлар ярыгъы алтында къона эдилер. Бу исе, душмангъа, бизим аэродромнынъ къайда олгъаныны белли эттире эди. Онынъ ичюн, биз, эр вакъыт душман уджюмине къаршы тедбирлер корьмеге азыр турар эдик.

Гедженинъ биринде бизге бойле бир уджюм олды. Душман самолётлары бизим аэродромгъа чокътан-чокъ бомба ташладылар. Бизим зениткалар да оларгъа къатты къаршылыкъ бердилер. Бомбалар анда-мында тюшип патладылар. Лякин эвельден корьген азырлыкъларымыздан себеп, техника, самолётлар, лётчиклар зарарланмадылар.

Ялынъыз, Саша Калугин:— Башыма, гъалиба, бомба парчасы тийсе керек,— деди. Мен:— Къан акъамы?— деп сорадым.

— Аз бир шей акъа, гъалиба.

Мен шу саат экимге косътермесини теклиф эттим.

Эким Сашанынъ башыны дикъкъатнен бакъты, лякин телюкели бир шей тапмады.

Орталыкъ ятышкъан сонъ, биз самолётларымызны аэродромдаки бомба чукъурларындан четке чыкъардыкъ. устьлерини орыттик. сакъладыкъ. «Эшечик» деп севгинен адландырылгъан ИЛ-16 самолётларыны сакъламакъ ойле кучъ дегиль эди.

Эпимиз землянкаларгъа кирдик. Мен идаре ярыгъында кольмегимнинъ бир чокъ ерлеринден тешильгенини корь-

дим. Лякин, меним бахтыма, бомба парчалары тениме тийип, мени яраламагъан эди.

Пек ёрулгъан эдик. Вакъыт кеч эди. Эпимиз тапчан устуне созулып яттыкъ, къатты юкьугъа далдыкъ. Арасы бир саат кечмеден, небетчи мени уятты.

— Командир аркъадаш! Калугининиъ вазияти агъыр,— деди.

Мен оны аджеле суретте машинагъа къойып, госпитальге алып кетмелерини эмир эттим.

Бомба парчасы Сашанынъ къафа тасыны тешкен. Учъ капик колеминде кемик мийине батып кирген. Бу пек агъыр бир операция олса да, экимлер оны бу сефер де олюмден къуртардылар. Экинджи кере Саша Калугин олюмни енъди. Сагъ къалды.

Шай олса да, Саша Калугин бир даа полкъа къайтып кельмеди. Онъа экимлер учмакъны ясакъ эттилер, оны орду сафларындан бошадылар.

Арасы бир йыл кечкен сонъ, мен, ёлум тюшип, Москвада олгъанда, Калугинни сораптырып тапкъан эдим. Чюнки, мен онынъ Москвалы олгъаныны биле эдим. Саша достымнынъ эвинде мусафир олдым. Онынъ сагълыгъы гузель эди.

— Лётчик зенаатындан сувунып оламайым. Мени аэроклубкъа оджа тайин эттилер. Курсантларгъа назарият огретем,— деди.

ПОЛК ЯК-1 САМОЛЁТЛАРЫ АЛА

Душман Малоярославцеде бизим аэродромны гедже бомбалап, буюк шамата котерсе де, биз гедже учушларыны токътатмадыкъ, эп девам эттирдик.

Куньлерден биринде полкымызгъа мусафирлер кельди. Буларнынъ арасында Советлер Бирлигининъ Къараманы, Арбий ава къуветлерининъ команданы — генерал Худяков. Къачы мектебинде меним командирим олгъан полковник — Жуков Анатолий Павлович бар эдилер. Олар бизим полкымызнынъ ишлеринен таныш олмагъа кельгенлер. Лётчиклернен, техниклернен бир сааттен зияде субет эттилер. Бизни, джебелердеки вазиятнен таныш эттилер.

— Авиация санайымыз, энди янъы-янъы типте самолётлар чыкъарып башладылар. Чокъкъа бармадан, авада фашистлер дегиль де, бизлер шорбаджы оладжакъмыз,— деди. Бундан сонъ Худяков: — шимдилик биз, сизге

бир ЯК-1 самолёты беремиз. Илерида даа берермиз,— деп ишандырды.

Генерал, авагъа котерильмек ве аэродром устюнде до-ланмакъ истеди. Аркадий Никифорович менимнен учмакъ-ны тевсие этти.

— Чалбашнынъ самолётынен уча билирсиз!— деди. Биз, экимиз эки ерли самолёткъа отурдыкъ. Авагъа коте-рильдик. Он беш — йигирми дакъыкъа зонада долангъан сонъ, аэродромгъа учып кельдик.

— Аферин, лейтенант, самолётны усталыкънен идаре этсинъ,— деп, генерал къолумны сыкъты.

Худяков полк командиринден:

— ЯК-1 самолётыны кетирмеге кимни ёллайджакъ оласынъыз?— деп сорады. Аркадий Никифорович:

— Чалбашны,— деди гъурурнен. Сонъундан анъла-гъаныма коре, полкта, менден башкъа, ЯК-1 самолёты-ны идаре этмеге бильген ёкъ экен. Амма, мен де бу янъы самолётнен тек эки кере учкъан эдим...

Экинджи куню:

— У-2 самолётынен, Москвагъа кетмек, меркезий аэродромдан ЯК-1 самолётыны алып кельмек лейтенант Чалбашкъа авале олуна!— деген приказ олды.

Москвагъа кетювге ве манъа янъы типте ЯК-1 са-молётыны алып кельмекни ишангъанларына, мен къуван-дым.

Учъ кунъ кечкен сонъ, Н. аэродромында ЯК-1 са-молёты пейда олды. Бу, бизим дженкявер учушларымыз ве душман самолётларыны урып тюшюргенимиз ичюн полкъа берильген дегерли бир бахшыш эди.

Полкымызгъа берильген бу янъы типтеки самолёт — озюнинъ манёвралыгъы, суръаты ве радио аппаратурасы-нен мешур эди.

Бир къач кере бу самолётнен полк командири учты, оны сынап бакъты ве пек яхшы самолёт олгъаныны айтты. Лякин, шимдилик полкта бу бир дане эди. Бу самолётны манъа бердилер.

Эки кунъден сонъ, ава разведкасына кеттим. Меним огюме: душман къуветлери акъкъында малюмат кетирмек вазифеси къойылды. Мен бу вазифени мувафакъиетнен иджра эттим, эм де, бу учушда бир душман разведчик са-молётыны урып тюшюрдим. Меним ичюн бу къуванчлы бир енъиш эди. Бу хусуста ашагъыда айтарым.

ЯК-1 — керчектен де яхшы манёвралы, пек суръатнен

учкъан самолёт. Эгер бизде эвельден бойле самолётлар олгъан олса, немсе айдутларынен дженклешмек бир аз къолайджа олур эди. Тезден бунъа бенъзер, бельки даа яхшы, самолётлар чокъ олур деп умюд эттик. Эм ойле де олды.

Бир ай ичинде мен, Москвадан 6 дапе ЯК-1 самолёты кетирдим. Полкымызнынъ бир чокъ лётчиклери бойле самолётларнен учмагъа огренди ве дженкявер учушларда буюк енышлер эльде эттилер. «Мессершмидтлер» ве «юнкерслер», энди бизге къоркъу догъурмай эдилер. Къорчаланув-мудафаа тактикасынан — биз энди, уджюм этиз тактикасына кечтик.

Немселер бизде Як-1 самолётлары пейда олгъаныны билъген сонъ, районлар устюне сийрек учып башладылар. Вазнетимиз, кунъ-кунъден яхшылашып башлады.

Бир кере Як-1 самолеты алмакъ ичюн, мен кене де Москвада олгъанда, меркезий аэродромда Василий Сталиннен раст келштим. Догърусыны айтсам, мен онъа якъын кельмеге джесарет эталмадым. О мени корип, таныды. Яныма якъын кельди. Мен селям бердим. Сслямымны алды, къолумны сыкъты ве:

— Янъылмасам, сенинъ фамилиянъ Чалбаштыр, ойлеми?— деп сорады. Сонъ, кене девам этип:— Янъылмасам, сен Къачы мектебинде 4-нджи эскадрильяда эдинъ,— деди.

— Эбет, полковник аркъадаш!— дедим.— Унутмагъан экепсинъиз! Василий энди полковник рутбесини ташый эди. О, арбий ава къуветлери инспекциясында хызмет эте эди. О, менден:— Я сен мында насыл тюштинъ?— деп сорады. Мен:— Полкымызгъа «як»лер берелер. Оны алмагъа кельдим. Лякин, авасы бозулды, мына учъ кунъден берли мында отурам,— дедим.

— Полкынъыз къайда тура?

— Н. районуна.— Тезден мен сизге келирим, достларны сагъындым, корюшмек истейим,— деди.

Кель-келе, бизни Н. аэродромынан Ржев тюбюне авуштырдылар. Мында агъыр урушлар кете эди. Душман бизим мудафаамызны ярмакъ-парламакъ ичюн, буюк къувет топлай. Бунъа ёл бермек ичюн, биз къатты учушларгъа кириштик. Невбет-невбет авагъа котерилемиз, ердеки аскерлеримизни душман самолётларынынъ уджюмннен орьтемиз, душман самолётларыны ёкъ этемиз.

Кет-кете теджрибе ве уруш усталыгъы арта. Сонъ афта ичинде душманнынъ учъ самолётыны урып тюшюрдик.

Полкымызга кетирилген илк ЯК-1 самолёт. Ресimde: (солдан сагъга) Занин, Жуков, полковник Шевцов, подполковник Воротишников, Гонченко, Чалбаш, Некрасов.

Бизим гъайыплаарымыз энди, эвелькиси киби, чокъ олмай эди. Бизим полк ялынъыз бир самолёт гъайып этти.

...«Юнкерслер» бизим аэродромгъа якъынлаша эдилер. Олар алты дане. Учув мейданында исе, ялынъыз бир ИЛ-16 самолёты тура эди. Бу — меним эски мектеп аркъадашым, теджрибелн лётчик-инструктор Алексей Некрасовнынъ самолёты эди. Тезден тедбирлер корьмек керек, ёкъса душман аэродромны бомбалар. Алты самолёткъа къаршы, бир озю авагъа котерильмек де хавфлы эди.

Шай олса да, Алексей тюшюнип отурмады, шу ань еринден кочъти, авагъа котерильди.

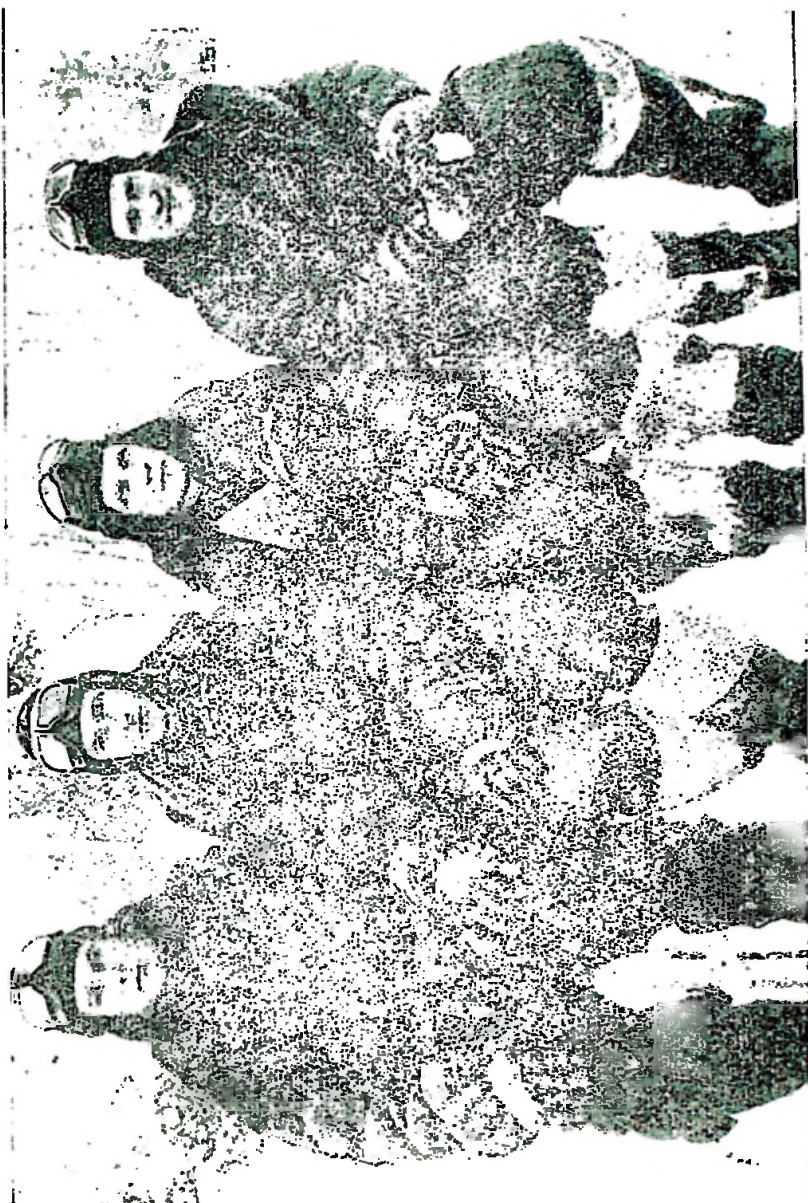
«Эшечик» деп, севип адландырылгъан самолётларымызнынъ учув сурьаты, буюк олмаса да, о, юксекликке дешетли къуветнен котериле эди. Некрасов бундан файдаланып, артта учкъан «юнкерс»нинъ бирине атеш ачты. Бомбардировщик къара булуткъа буланып ерге барып сапланды. Бу енъиш Некрасовны рухландырды. О, «юнкерс» лерни къувгъанда, къайдандыр — «мессер» пейда олды, вызнен Алексейнинъ устюне атылды, оны нишангъа алмагъа тырышты. Бизим самолёт исе, маневралар япып, теге котерильди, огюни алып «мессерни» манълайындан урды. О, уджюмини токътатты. Қъара тютюн чыкъарып, озь территориясына къачты. «Юнкерс»лернинъ арбий низамы бозулды.

Қюмшу аэродромлардан, совет истребительлерининъ ярдымгъа кельмек ихтималы олгъаныны бильген душман, бизим аэродромны бомбаламагъа джесарет эталмады, арткъа чекилип кетмеге меджбур олды.

Некрасов, «юнкерс»лерни къувдым — деп аэродромгъа къайтаджакъта къайдандыр бир «мессер» даа атылып чыкъты. Кене де атышлар, чарпышмалар, маневралар башлады. Душман лётчиги пек теджрибелн, уста лётчик олса керек ки, о, чешит къыйын маневралар япып, озюни ич де нишангъа алдырмады. Некрасовнынъ пулемёттан сепкен атешн онъа барып тиймей эди.

Дёрт юз метр юксекликте, эки самолёт бир-биринен талаша эди. «Мессер» чаресини тапып, юксекке котерильди. Некрасовнынъ вазияти агъырлашты. Ава урушында ким — юксекте, о — енъе. Бу — шарт. Буны эр бир лётчик биле.

Некрасов самолётыны сагъгъа чевирип, юксекке котерильмеге ве «мессерни» нишангъа алып, оны да манълай-

Ресимде: юзэр керс дженкявер учушларда булунып да кьазатъа отьрамагъан, самолётным зарарламагъан
лётчиклер: Чалбаш, Киселёв, Назаренко ве Сидоров.

ындан урмагъа къарар берди. Лякин, немсе лётчиги онынъ огюни кесип, эвель атеш ачты. Некрасовнынъ самолёты агъыр зарарланды ве сагъ къанаты тарафына янтайды. буюк сурьатнен ерге кетмеге башлады. Вазнет агъыр эди. Самолётны быракъып, парашютнен энмек керек олды. Некрасов, къара тютюнге булгъалангъан, ялмагъа башлагъан самолётынынъ кабинасындан чыкъты, озюни ерге атты. Парашют ачылыр-ачылмаз онынъ аякълары ешилъ мейдангъа тийдилер.

Бу ава урушыны эеджаннен сейир эткен бизим механиклер, техниклер, Некрасовнынъ тюшкен ерине чапып кельдилер, оны къучакъладылар, сагъ къалгъанына къуwandылар. Некрасовнынъ къоллары ве бети янгъан эди. Онъа шу саат медицина ярдымы косътердилер. Алексей механикке бакъып:

— Энди мен не япарым? Атсыз къалдым. Самолётымны къуртарып оламадым,—деп мугъайды. Механик онъа:

— Зарар ёкъ. Сен рухтан тюшме, душманнынъ эки самолётыны урып якътынъ. Амма, биз бир самолёт гъайып эттик. Эр альде, биз кяр эттик,—деп онынъ гонъюлини алды.

АВАДА —«РАМА» САМОЛЁТЫ

Дженкявер учушларда олгъанда, биз «рама» деген самолёткъа чокъ раст келе эдик. Лякин, оны не къадар къуваласакъ да, ич бир вакъыт урып тюшюрмек сыра кельмедди. Чюнки, «рама» пек маневралы, къуветли бир самолёт, лётчиклери де гъает теджрибели эдилер.

Бу «рама» деген самолёт эки фюзеляжлы Фоккер — 189 олып, эсасен фотолаборатория хызметини коре эди. Онынъ баш вазифеси — разведка япып, авадан, ердеки арбий пекинтилернинъ аскер олгъан ерлернинъ фоторесимлерини чыкъармакъ эди.

... Бир кере мен ЯК-1 самолётынен учкъанда, бойле бир «рама»гъа раст кельген эдим. О, бир озю эди, янын-да «мессер»лер ёкъ эди. Мени корьмедди. О, бизим территория устюнде уча эди.

Мен, онъа корюльмейип, онынъ артына сокъулдым. Уджюмге азырландым. Лякин, «рама» мени апансыздан эсledi ве, де сагъгъа де солгъа бургъаланып, ашагъы эний башлады. Дагъ тарафкъа чеврилип, козьден джоюладжакъ

олды. О не кьадар айнеджиликке урса да, мен онынъ пешинден кьалмадым. О, кьайсы тарафкьа чеврильсе, онынъ артына кечмеге, нишангьа алмагьа тырышам. «Рама» меним нистимни анъласа керек, бирден ашагьы энмеге башлады.

— Я, бу не демек? Бу айнеджилик, кьурназлыкъ дегильми экен?— деп тюшонсем де, онынънен ян-янаша кельдим.

Нишангьа алып, гашеткагьа басайым, дегенде, янашамдан пенджеремнинъ джамы кьырылды. Юзюме пек салкын слъ урды. Ачувландым. Шу анъ машинамы юкьарыгьа тарттым. Сагьгьа чеврилип, кене де тёпеге чыкьтым. Нишангьа алып, узун небетнен пулемёт атеши септим.

Онынъ устюне сюрюнмейим деп, дюменге кьавий япыштым. Газ берювни арттырдым. Самолётым даа юкьарыгьа котерильди, лякин «рама»ны козьден кьачырмайым. Сонъу не олур экен?— деп эеджанланам.

Бир санне «рама» дос-догьру учты. Бундан сонъ, сагь тарафындан кьара тютюн чыкьты. Эп ашагьы эне берди. Мен, оны ана-мына ерге сапланыр десем де, о алчакьтан учып, уфукькьа догьру ёнелди. Мен, бунда невбетий бир кьурназлыкъ олса керек, менден сакьланмакъ истейдир, белледим. Пике этип, онъа уджюм этеджекте, о ерге кьонды, сюйрекленип огге чапты, бирден токталды. Оны бизим аскерлер сарып алдылар. Мен, селям оларакъ, кьанатларымны силькедим. Сонъра сурьатны арттырып, озь аэродромымызгьа кьайтып кельдим. Арасы чокъ кечмеди, кьомшу арбий штабдан:

«Ерге кьонмагьа меджбур олгьан «рама» самолётыны, ондаки дёрт немсе лётчигини эсир алдыкъ. Самолётны урып тюшюрген лётчикке, бизим тешеккюримизни билъ-диринъиз!»— деген хабер кельди.

Полкта эр кес кьуванды. Мени тебрикледилер. Бир кьач куньден сонъ, манъа Къызыл Йылдыз ордени такъ-дим эттилер.

АЛЕКСЕЙ МАРЕСЬЕВНЕН КОРЮШЮВ

1942 сенесининъ кузюнден башлап, дженкте ёрулгьап, кьан тёккен лётчиклерни он куньлик раатлыкъ эвине ёлай эдилер.

Бу истраат эви Москва тюбюнде Вотряково деген дюльбер бир ерде, чамлы дагъ ичинде эди. Бизим бир чокъ лётчиклеримиз анда барып раатланып кельген эдилер.

Невбет энди манъа кельген эди. Айларниен агъыр урушлардан, чекишювлерден, юкъусыз, раатсыз геджелерден сонъ, узакъкъа — тынч бир ерге, истраат эвине кетмек — бу, буюк бир бахт сайыла эди.

Яхшы раатланмакъ, сагълыгъынъны тюзельтмек, къувет топламакъ ичюн анда бутюн шараит бар эди. Яхшы беслейлер. Чокъ юкълаймыз. Акъшамлары кино. Башкъэ эгленджелер... Ич бир шей акъкъында тюшюнемеймиз. Топ-тюфек атышлары, бомба патлавлары иштмейсинъ. Гъамсыз кечкен он кунни дуймай къаласынъ.

Мына, о вакъыт бу истраат эвинде, мен эфсаневий лётчик Алексей Маресьевнен раст келишкен эдим. Шай олды ки, биз онынънен бир одагъа тюштик. Алексей госпитальден чыккъъан сонъ, раатланмагъа кельген эди. Биз онынънен таныш олдыкъ. Онынъ тизинден ашагъы эки аягъы кесильген эди. О, протез кийип, акъсап юре эди.

Сагълыгъы ве юрюши даа нормаль вазнетте дегиль эди. О, исрарлыкънен, буюк сабырнен тренировка япа, гимнастиканен огъраша эди. О, секире, чапа, ойнай, бизнен танцларгъа да иштирак эте эди. Маресьевнинъ баш макъсады ве мерамы — эки аягъы олмасада, кене де авиациягъа къайтмакъ, фашистлерни бизим ватандан къувып чыкъаргъангъа къадар, там гъалсбе эльде эткенге къадар, авада урушны девам эттирмек эди. Бунъа онынъ инамы къавий, умути буюк эди.

Кеч акъшамлары танцдан къайтып кельген сонъ, ятаджакъта, аякъларындан протезини чыкъара эди. Къайышларынен, тасмаларынен сыкъып багълангъан протез — онынъ аякъларыны, янбашыны мос-мор этип эзгенини коръгенде, бизлер:

— Бу адам, бойле бир агърыгъа насыл даяна экен? — деп тааджиплене эдик. Оны аджый эдик. О, бизден:

— Айтынъыз, достлар! Медицина комиссиясы манъа авиацияда къалмагъа изин берир экенми? — деп сорар эди. Биз онынъ гонъюни алмакъ ичюн:

— Эбет, сенде гъайрет, къувет чокъ. Сен кене де истребитель самолётларда учарсынъ, фашистлерге даа чокъ дарбелер эндирирсинъ, — дей эдик.

Догърусыны айтсакъ, о вакъыт, бу йигитнинъ келеджекте шап-шурет къазанаджагъыны, тарихта ады къаладжагъыны, эфсаневий бир лётчик оладжагъыны кимсе умюд этмей эди. Буны Маресьевнинъ озю де бильмей эди.

Алексей Маресьевни мен о вакъыт шенъ, ачыкъ го-пьюлли, атик, акъыллы бир адам оларакъ бильдим. О, зевкълы анекдотлар, меракълы икяелер айтып, бизлерни эглендире, хошландыра эди. Озю де шакъылдап кулер эди. Бойле кулюкю ялынъыз сагълам вуджудлы, темиз юрекли адамларда ола тургъан. Эки аякътан марум олса да, о, рухтан тюшмей эди. Алексей достларынынъ къараманлыкълары акъкъында чокъ шейлер айтса да, озю акъкъында айтмагъа севмесэ эди. Лякин онынъ къараманлыгъы корюлип турмакъда эди.

... Бизим «ИЛ» самолётларымыз душман аэродромыны бомбаламагъа кеттилер. Озгъармакъ, орымек вазифеси, Маресьевнинъ истребителлер звеносына авале олуна. Бомбардировщиклеримиз, гъафлеттен душманнынъ аэродромда олгъан пек чокъ самолётларыны ёкъ этелер. Лякин иемселернинъ дигер аэродромларындан етишип кельген «мессер»лери бизим самолётларнен къатты урушкъа киришелер. Маресьев, озь звеносынен бизим бомбардирлерни, душман уджюминден къорчалагъанда, «мессершмидт» Маресьевнинъ самолётына уджюм эте, оны зарарлай, самолёт юзю-къоюн дагъ ичине тюшип, ерге саплана. Бу вакъытта Маресьевнинъ аякълары сына. Эсини джоя. Аз яттымы, чокъ яттымы?—Алексей буны хатырлап оламай. Бир вакъыттан сонъ, кимнинъдир, янында долангъаныны, фышнап, теренден нефес алгъаныны дуя. Маресьев буны, фашистлердир беллеп, пек яныкълай. «Олар мени я атарлар, я да эсир алырлар»—деп эеджанлана... Озюнинъ тири олгъаныны дуйдурмамакъ ичюн, козьлерини ачмай. Амма, кимдир онынъ комбинезоныны кемирип башлай. Маресьев козьлерини ачмагъа меджбур ола. Бир даа бакъса не корьсин, янында азнаур киби бир аюв. Маресьев аякъларынынъ агърысындан тишлерини сыкъып зар-зорнен къыбырдана, джебинден алтыпатыны чыкъара, аювны атып ольдюре.

Орталыкъ чым-чырт. Кимсе ярдымгъа кельмей. Не япмалы? Олюмнен куреш башлай. Душман къолуна сагъ тюшмем,—дей. О, он секиз сутка аякъкъа турып оламай. Дагълар ичинде сюрекленип юре. Аштан-сувдан кесиле.

Дагълар ичинде, япракълар астындан нелер тапса, онынъ-пен кечине.

Кунълерден биринде, тесадуфен, онъа эки койлю балачыгъы раст келе. Бу балаларнынъ вастасынен Маресьев джеэниш азабындан къуртула, дюнья ярыгъы коре...

Биз Маресьевнинъ икяесини динълегенде, онъа инанмайджакъ олдыкъ. «Бу масалдыр, яшайышта бойле ая олмай» — дей эдик. Лякин, онынъ протезнен юрге огренгенини, кене де лётчик-истребитель олакакъ, душмангъа къаршы урушмакъ арзусынен янгъаныны коръген сонъ, Маресьевнинъ пек джесюр, федакяр бир йигит олгъаныны анълагъан эдик.

Дженктен сонъ, 1946 сенеси, яызджы Борис Полсвойнынъ язгъан «Акъынкый адам акъкъында повесть» деген китабыны окъуп ве сонъундан оны кинода коръгенде, мен вакъытнен Маресьевнинъ янында отуруп, онынъ агъызындан ишиткенлеримнинъ эписи керчек, акъынкый олгъанына теренден инандым.

Маресьев, аякъсыз олса да, протезнен, кене де, арбий ава авиациясына къайтып кельди. Дженкнинъ сонъуна къадар, авада, фашистлернен къараманджа урушты. Маресьев шимди сагъдыр. О, Советлер Бирлигининъ Къараманы унваныны ташый. Джемаат ишлерине пек актив иштирак эте. Бутюн дюнья Барышыкълыкъны Къорчалав Комитетининъ азасыдыр.

ЯНЪЫ ПОЛКТА — ЯНЪЫ ИШ

1942 сенесининъ сонъунда, мени 49-нджи Къызыл Байракълы, истребитель авиация полкына ёллап, анда эскадрилья командири вазифесине тайин эттилер.

Алышкъан еримден кетмек, якъын танышларымдан, достларымдан айрылмакъ, манъа башта пек агъыр кельди. Лякин, дженк вакътында бу хусуста тюшюнмек, озъ шахсий дуйгъуларынынъ билъдирмек олмай эди. Эмпр берильдими, онъа сен таби олмакъ керексинъ.

Полк командири Воротников Аркадий Никифорович мени озгъарып, сагълыкълашкъанда:

— Янъы ерде, янъы хызметте, санъа буюк мувафакъиетлер тилейим. Озюнъни сакъла! Сакът ол! — деп на-снат этти.

Манъа эр вакъыт сайгъы-уръмет косътерген бу адамгъа мен, бабам киби, алышкъан, оны сепе, сая эдим. Джан

юрегимден онынъ къолуны сыкътым. Достларнен сагъ-лыкълаштым, полкътан кеттим.

49-нджи полкнынъ лётчиклери Ржев янларында олгъан къатты урушларда буюк къараманлыкълар косътердилер. Олар, фашистлерининъ энъ макътавлы, энъ теджрибелли лётчиклери — ассларынен иш коръдилер. Юзлердже «мессер»лер, «юнкерс»лер совет топрагъында озьлерине мезар таптылар. Душман аскерлерини, онынъ техникасыны токътамадан атеш алтында туттылар. Лякин, полкнынъ озю де буюк гъайыпларгъа огърагъан эди. Онынъ ичюн де, полкны янъы лётчиклернен — команда эркъанынен, эм янъы самолётларнен тамамламакъ, темин этмек ичюн, джебэден узаъкъа аавуштыргъан эдилер.

Мени полкта пек гузель къаршылап алдылар. Полк командири — подполковник Сорокин Леон Иванович, мени учюнджи эскадрильянынъ лётчиклеринен ве ондаки вазитнен таныш этти. Мында дженкнинъ ильк агъыр куньлеринден башлап, атеш ичинде олгъан, энди чокъ теджрибелли, уста, федакяр лётчиклернен берабер, даа урушларгъа ич де иштирак этмеген, янъы кельген яш лётчиклер де бар эдилер.

Иш пек агъыр эди. Гедже-куньдюз чалышмакъ керек олды. О вакъыт манъа, бир къач янъы типтеки самолётны сыкап, теджрибесини бакъмакъ — командир олмакътан даа къолай корюле эди. Мен берильген эмирни иджра этмекни, учмакъны севген бир адамым. Амма шимди манъа командир суръатынен эр бир лётчикнинъ талий ве эр бир самолёт акъкъында тюшюнмек, къайгъырмакъ, месулиет ташымакъ керек эди.

Манъа муавин оларакъ уйкен лейтенант Иван Астаховны тайин эттилер. О, теджрибелли, бильгили, джесюр бир яш эди. Эскадрильяда низамны, окъув ишлерини сырасына къоймагъа о манъа чокъ ярдым этти.

Полкта башлыджасы янъы типтеки ЛА-5 самолётлары бар эди. Лякин, бойле самолётлар агъыр дженклерден сонъ, пек аз къалгъан эди.

Озь вазифемни башта ЛА-5 типтеки самолётны огренюв ишинден башладым. Чюнки, мен озюм де даа бойле самолётта учмагъан эдим. Янъы самолётны теренден огренип, бир къач кере учкъан сонъ, яш лётчиклерни де самолётнен таныш эттим. О самолётны мен пек бегендим. Онынъ къудретли сиясы — топы, пулемёты, къуветли моторы, эм пек сураатлы учушы, маневралыгъы бар

эди. Бойле самолётнен дженк этмек, кейф сюрмек демек эди.

Полккѡа янѡы ЛА-5 самолётлары кетирмек ичюн, 1943 сенеси, январь айында мени, бир кѡач лётчикнен берабер, Н. шеэрини ёлладылар. Анда заводдан биз янѡы самолётлар кѡабул эттик. Кери кѡайтаджакѡ олдыкѡ, лякин, авалар бозукѡ олгѡанындан учып оламадыкѡ. Бир афта кѡадар заводда кѡалмагѡа меджбур олдыкѡ. О вакѡыт биз, заводда самолётларыныѡ, насыл бир буюк кѡыйынлыкѡларнен япылгѡаныны корьдик. Заводда ишчилер пек аз кѡалгѡан эди. Силя тутмагѡа ярагѡан ишчилер джебёде эдилер. Бир цехлерде, агѡыр ишлерде кѡадын-кѡызларны, он дёрт — он беш яшларында осьмюрлерни корьген эдик. Олар сувукѡкѡа, ачлыкѡкѡа бакѡмайып, гедже-куньдюз цехлерден чыкѡмай эдилер. Шай керек эди. Ватан, джебёлерни силянен темин этмекни талап эте эди.

Агѡыр бир шараитта мейдангѡа кетирильген самолётларныѡ кѡыймети — биз ичюн пек паллы эди. Авалар тюзельгени киби, биз полккѡа янѡы ЛА-5 самолётларыны алып кельдик.

* * *

Кечкен айлар эм куванч, эм кедернен кечти. Авалар сыджакѡлашты. Чёллер ешерди. Майыс байрамы якѡынлаша. Оны буюк арбий енѡишлернен кѡайд этмек ичюн азырлыкѡ кете.

Полк командири Сорокин, меим огюме дженкявер вазифе кѡойды.

— Бизге кельген янѡы яшларны, янѡы самолётларнен таныш этип, дженк этмеге огретмек керек. Бу иш санѡа авале олуна! — деди.

— Я, меним эскадрильям ненен огѡрашаджакѡ, дженк-ке иштирак этмейджекми? — деп сорамагѡа меджбур олдым.

— Шимдики вакѡытта яш лётчиклерни янѡы самолётларда учмагѡа огретюв буюк эмнетке малик. Юкѡары команданлыкѡ ойле эмир берди. Затен, арбий приказ музакере этильмей, — деп сёзюни битирди подполковник Сорокин.

Манѡа таби олмакѡ керек олды. Акѡшам устю, полк еринден кочип, янѡы аэродромгѡа авушты.

1943 сенеси. Гъарбий джеба.
Ресимде: (солдан сагъгъа) Спириденко Н. К., полк командири — Сорокин А. И., эс-
кадрилья командири — Чалабаши Э. У.

Ердеки аскерлеримиз уджюмге кечип, илериге — куньбаты тарафкѡа ёнейлер. Онларнеи шеэрлерни, юзлернен койлерни фашист боюндырыгъы астындан азат ётелер. Бизим аэродромлар да оларгѡа якъын келелер. Учюнджи эскадрильяда, меним ериме, муакъкъат командир оларакъ, уйкен лейтенант Астахов Иванны тайин ёттилер.

Ёски аэродромда, меним команданлыгъым алтында ондан зняде яш лётчик, механик, техник ве инженер къалды.

Янъы типтеки ЛА-5 самолётыны огренюв, тренировкалар — учушлар девам ётти. Ишлер сырасында, ёр шей гузель, низамнен кете. Лякин, апрель айынынъ сонъунда яш лётчиклерден бириси авагѡа котерильгенде, ерге йыкълды, самолёт парчаланды, озю де ёляк олды. Бу бекленильмеген, буюк бир феякет ёди.

Кѡабаат кимде? Месулиетни ким ташый? Мен пек кедерлендим, тюшюмге башладым. Чюнки, самолётнынъ не себептен йыкългъаныны бильмей ёдим. Лётчик — окъумыш, атик бир яш ёди. О программада косьтерильген ёр шейни кечти. Амелий учушларда озюни яхшы косьтерди. Самолёт исе янъы, онынъ ич бир хусурыны дуймадыкъ.

Шай олгъанда, себеп неде? Насыл олды да, яш лётчик ве янъы арбий самолёт гъайып олды? Бу суаллер мени къыйнай ёди.

Дивизия штабындан ёки кере комиссия кельди. Терен тешкерювлер япылды, соравлар алынып барылды. Полк комиссары ве якъын аркъадашларым мени тынчландырмагѡа тырышалар. Олар манѡа:

— Кедерленме! Сенинъ мында кѡабаатынъ ёкъ, — деселер де, виджданым мени чекиштире ёди. Меним бир кѡабаатым олса, о да, шу куню, кѡаза олмаздан ёки саат эвель, саба ёрте — меним арбий самолётнен полктан учып кетювим олды. Мен кѡомшу арбий болюкке учып бардым. Анда меним таныш къызым — Лена, ёмшире олып чалыша ёди. Биз якъындан дост ёдик.

Ёрге, мейданлыкѡта кѡонмакъ мумкюн олмагъанындан, мен онынъ отургъан ёвининъ азбарына авадан, ялыкъ ичине мектюпчик ве таш багълап ташладым. Майыс байрамында кѡайда корюшеджегимизни яздым. Затен, буны манѡа япмакъ керек ёдими? Базы аркъадашларым манѡа:

— Санѡа къызынен корюшемек ичюн арбий самолёттан

файдаланмагъа ким изин берди, бунъа сенинъ не акъкъынъ бар эди?— деп сенден сорар, олгъан фаджианен багъларлар,— дер эдилер.

Не япаджакъсынъ. Дженк вакъыты олса да, инсансынъ. Яш эдик, къызларны да унутмай, севги акъкъында тюшюне эдик. Бея устюне — бея.

Эки йылдан берли эвден мектюп алмайым. Заваллы анам, бабам, къардашларым насыл вазиятте экенлер, сагъ экенлерми?— Бу тюшюнджелер де манъа раатлыкъ бермей эдилер. Пек мазун ве ачувлы юре эдим. Бизге бея ве къайгъы-кедер кетирген мелъун фашистлерни, мераметсиздже урып якъмакъ ичюн, эр кунъ авагъа котерильмек истей эдим. Мен бир озюм дёрт душман самолётыны урып тюшюре бильдим. Бу пек аз.

Байрам якъынлашты. Байрам куню фашистлер байрамымызны бозаджакъларына биз эмин эдик.

Эм, шай да олды. Байрам куню душман контр уджюмге кечти. Еркеки аскер болюклеримиз душмангъа шиддетли атешнен къаршылыкъ бердилер. Авада да къызгъын урушлар олды. Полкымыз шу куню учъ фашист самолётыны урып тюшюрди. Биз бир самолёт гъайып эттик. Лётчик, парашютнен секирип, сагъ къалды. Бу чатышма эки кунъ девам этти. Байрам япмагъа вакъыт къалмады. Байрамымызны — душман самолётларыны урып тюшюрмекнен шерефледик.

Учюнджи куню бизим районда уруш бир аз тынды. Бундан файдаланып, биз байрам япмагъа къарар бердик. Акъшам устю, кучюк бир эвчикде топландыкъ. Софра донатылды. Аз олса да, ичмеге бир шейлер тапылды. Комиссарымыз фронтлардаки вазият акъкъында иззат япты, енъишлеримиз, мувафакъиятлеримиз акъкъында сёйледи. Биринджи къадени — бизим енъишимиз шерефине котердик. Баягъы вакъыт къадар ойнап-кулип эглендик. Амма, шу эялк олгъан лётчик ве самолёт ич де хаялымдан чыкъмай эди. Фелякетнинъ себеби аля даа белли дегиль эди. Буны ким бильмек борджлы?

Комиссия: «лётчик учмагъа кереги киби бильмей, самолётны огренмеген», — деп язды. Аджеба бу догъру? Къатты эминим ки, бу догъру дегиль. Менимдже, себеп — лётчикте дегиль де, самолётта эди. Лякин буны насыл исбат этерсинъ?

Гедже, кеч олгъанда, бизим топлангъан эвимизге полк командири, подполковник Сорокин сюрип кельди. О, юкъа-

ры команданлыкънынъ мусаадесинен эки кунъге къорантасына барып кельген эди.

Бизнен селямлашты, байрамны хайырлады, бизни янъы енъишлерге, фашистлерни амансызджа урмагъа чакъырды. Сонъ, меним яныма келип отурды.

— Эмир Усеин, башынъны не ичюн асып отурасынъ, коръмей беллейсинъми?— деп сорады.

— Олгъан хаза тюшюндире...— дедим мен.

— Ишиттим, манъа ёлда кельгенде айттылар. Комисиянынъ япкъан нетиджесини де билем.

— Насыл, мени судкъа берирлерми?— деп мен эджаннен сорадым. Командир меним суалиме джевап бермей лафыны чевирди.

Къадесини къолгъа алды. Манъа да къадени толдурмаларыны эмир этти. Къадени алдым, токъуштырып ичтик. Бир-биримизге сагълыкъ-селяметлик, дженкнинъ тез битмесини, гъалебе эльде этмемизни тиледик. Лакъырды башлады.

Полк командири бир къолуны меним омузыма къойды, ве шойле деди:

— Къыйметли дост. Сен, бу учъ кунъ ичинде пек денъишкенсинъ. Лякин бу нафиле. Санъа раатсызланмагъа эсас ёкъ. Къабаат не сенде, ве не де лётчикте. Себеп самолёттадыр. ЛА-5 самолётынынъ суръатыны буюльтмек ичюн, конструктор самолётда насылдыр бир аз денъиштирюв япкъан, бундан себеп, самолёт къазагъа огърагъан. Бойле ал заводда да олгъан. Конструктор бу эксикликни тапып тюзеткен. Бу сонъундан япылды. Амма, биздеки самолёт исе, баштаки самолётлардан эди. Оларны тюзетмеге етиштиралмагъанлар. Сенинъ бу иште къабаатынъ ёкъ. Мен буны юкъары команданлыккъа язып анълатырым. Сен кедерленме, раатсыз олма,— деди.

— Къызнен корюшмеге боевой самолётнеи баргъанынъ ичюн джезанъны алырсынъ,— деди.

— Къабаатым бар, джезагъа лыйкъым,— дедим.

ДЖЕЗАНЫ УНУТТЫЛАР

Эскадрилья командирини, лётчиклерни штабкъа топладылар. Полк командири бизим огюмизде тургъан вазифени анълатты:

— Смоленск янында Бобровское деген аэродромда

душманнынъ чокътан-чокъ самолётлары тургъаны акъ-кында хабер алынды.

Ярын, майыс беште, саба эрте аэродромны бомбаламакъ ичюн, ИЛ-2 штурмовой самолётлары кетеджек. Оларны озгъармакъ бизим полкнынъ ЛА-5 истребитель самолётларына авале олунды.

Штурмовиклерни озгъармакъны командир меним эскадрильяма эмир этти.

Танъда, учъ самолёт авагъа котерильдик. Авасы ачыкъ-айдын эди. Бир аздан этрафны булутлар къаплады.

Экишер-экишер учкъан самолётлар бир-бирине корюльмей башлады. Радионен лаф этемиз, лякин бир-биримизни корьмеймиз. Мен юксекке чыкътым. Анда булутлар ёкъ эди. Алты дане ИЛ-2 штурмовщигини пек ачыкъ корьдим. Олар энди озъ ёлуна минген эдилер. Амма, не ичюндир — меним муавиним Астахов Иван корюльмей. Беклемеге вакъыт ёкъ. Штурмовщиклерни даима козь огюнде тутам. Оларны эки самолётнен озгъармагъа къарар бердим ве Астаховгъа радионен: — Аэродромгъа къайт! — деп эмир эттим. ИЛ-2 самолётларынынъ командирине:

— Сизни эки истребитель озгъара, — дедим. О:

— Не япмалы? Бунъа да тешеккур! — деп гонъюльсиз джевап берди. Онынъ вазияти эбет де агъыр эди. Бизге пек узакъкъа, душман тылында учмакъ керек. Вазифе пек месулиетли ве хавфлы эди.

Фронт ёлагъыны аман-эсен кечтик. Ерден зениткалар къуветли атеш ачсалар да, ич бир самолёткъа зарар кельмеди. Биз лётчик Мельник-Каралюкнен штурмовик самолётларнынъ этрафында доланып учамыз. Оларны козьден къачырмаймыз. Макъсадкъа якъын кельдик. Бобровское аэродромыны коремиз. Бизим штурмовщиклер уджюм этмек ичюн арбий сырагъа тизильдилер.

Немселер, бизим бойле узакъ ерге учып келе биледжегимизни акъылгъа биле кетирмеселер керек, чюнки аэродромда ич бир арекет дуьолмай эди. Биз сыранен тургъан самолётларны коремиз. Олар чокълар.

Штурмовщиклеримиз аэродром устюне бомба ташламагъа башладылар. Зениткалар атеш ачмагъа етиштирмадылар. Аэродромда патлавлар олды. Янгъын чыкъты. Самолётлар къара тютюнге булгъаланып янмагъа башладылар. Не къадар яна эди — буны саймагъа вакъыт ве имкян ёкъ эди. Ашыкъмакъ керек. Мен къузгъун киби, авада, штурмовщиклеримизнинъ янында доланам. Олар

аэродромны бомбалай берелер. Этрафтан козюмни алмайым. «Мессер»лер етишип келир, ишимиз пытракылашыр деп сактынам.

Узакъта, къара нокъталар пейда олды. Кет-кете буюльдилер. Анылашылды ки, булар душман самолётлары эди. Бизим тарафкъа келелер. Радионен ИЛ-2 самолётларынынъ командирине:

— Битиринъиз! «Мессер»лер келе! дегендже, душман самолётлары бизим устюмизде пейда олдылар. Штурмовщиклеримиз ишни битирдилер. Арткъа чеврилелер. Оларны къорчаламакъ керек. Алты дане «мессер — 109» бизим штурмовщиклерининъ устюне атылдылар. Биз, Каралюкнен экимиз, оларнынъ огюни кестик. Штурмовщиклеримизининъ озъ аэродромымызгъа къайтамаларына имкъан догъурамыз. Мельник-Каралюк «мессер»нинъ къуйругъына кече билъди. Буны корьген дигер «мессер» исе, Каралюкке уджюм этип, аркъадашыны къуртармагъа ынтылды. Лякин эки самолёт бир-бирине пек якъын олгъанындан, о, атеш ачмагъа джесарет эталмады. Амма, Каралюк нишангъа алып «мессер»ни урып йыкъты.

«Мессер»лер бизим штурмовщиклерининъ пешине тюштилер. Олар арттан учкъан. ИЛ-2-ны урып тюшюрмеге тырышалар. Манъа оны къуртармакъ керек. Артыма айланып бакъмагъа вакъыт ёкъ. Сурьатны арттырдым, атеш ачмакъ позициясына кечтим. Эки топан снарядларны ягъдырдым. «Мессер» тютөп башлады. Сол тарафына янтайды. Мен бир кере даа атеш ачтым, о сарсынды, буруны устюне ерге барып сапланды, лётчикнинъ парашютнен сычрагъаныны корьмедим. Агъыр яраланса керек.

«Мессер»нинъ дигер бириси меним тарафыма чевирильди ве шу анъ тёпеме атылып чыкъты, манъа атеш ачты. Къуршунлар учалар. Базылары самолётыма ургъаныны дуям. Достым Каралюк меним не алда олгъанымны корьди. О, мени душман атшинден сакъламагъа тырышты, амма чареси ёкъ эди. Чюнки онынъ озю де душман панджасында булуна эди.

Биз бир-биримизге йипнен багълы киби учамыз, озъ штурмовиклеримизден узакълашмаймыз. Олар къайда чеврильсе, биз де оларнынъ этрафындан, эм тёпеден, эм ашагъыдан учамыз. Арткъа айланып бакъмаймыз.

Фронт линиясыны кечсек де, «мессер»лер артымыздан къалмайлар. Мен, душманнынъ ялынъыз эки самолётыны корем. Олар исе, алты дане эди. Бирисини Каралюк, би-

рисини мен урып тюшюрдим. Я, дигер экиси къайда джойылды? Екъса сакъландылармы? Пардош мышыкъ киби, атылып чыкъмасынлар!

Радионен Мельник-Каралюкке:

— Дикъкъатлы ол! Артынъа бакъ!— дедим. «Месер»лер бир даа корюльмедилер. Олар, арткъа къайттылар.

Биз Мельник-Каралюкнен ян-янаша учамыз. Бетимизден чыбыр-чыбыр тер акъа. Баягъы эеджанланмакъ, ку-решмек керек олды...

Бизим ИЛ-2 самолётларымыз эписи сырада эдилер. Гъайыбымыз ёкъ эди. Дженкявер вазифени муваффакиетнен иджра эткенимизге къуванамыз.

Учамыз, амма къайда учкъанымызны бильмейим. ИЛ-2 самолётларынынъ командириден:

— Майор аркъадаш! Ишлер насыл? Къайда учамыз шу?— деп сорадым.

— Ишлер яхшы, капитан! Шимди къонмагъа кетемиз,— деди.

Биз Сухиничи аэродрома келип къондыкъ. Пек ёрулгъан эдик. Кабиналардан зорнен чыкътыкъ. Самолётларымызны козьден кечирдик. Пек чокъ делик-тешик бар эди. Меним самолётым 74, Мельник-Каралюкнинъ самолёты исе, 52 еринден тешилген эди.

Штурмовик самолётларда да чокъ делик-тешик корюле эди. Техник бу алны корип эеджаннен башына япышты ве сонъ:

— Айды, зарар ёкъ... Акъшамгъа къадар эписини ямармыз,— деди.

Самолётларымызны акъшам кеч олгъангъа къадар тамир эттилер, деликлерини ямадылар. Вакъыт кеч олгъанындан, озъ еримизге къайтып оламадыкъ. Мен штурмовиклерининъ командири майоргъа риджа этип:

— Бизим полккъа хабер этинъиз, бу гедже мында къалмакъ керек оладжагъыны бильдинъиз,— дедим.

— Яхшы! Раатсыз олманъыз! Хабер этермиз.

Экинджи куню, саба эрте турып, Каралюкнен озъ аэродромамызгъа учып кельдик.

Адст олгъаны киби, биз енъиш эльде эткенимизге макътанып, аэродром устюнде «бочка» шекилини яптыкъ. Самолётларымызны ерге отурткъанымыз киби, полк командири Сорокин ве эким етишип кельдилер. Командир бизни къучакълады. Не олгъаныны анълап оламаймыз.

Ойле корюледжек киби к̄араманлык̄ япк̄анымыз ёк̄. Эр вакыттаки киби, адий бир дженк̄явер учуш. Я бизни не ичюн бойле тантаналы к̄уванчнен к̄аршыладылар?

Сонъундан анылаг̄анымызг̄а коре, кечкен ак̄шамы бизим полкк̄а кимсе хабер этмеген. Сухиничи аэродромынен баг̄ланып, сораштырып бильмек истеселер де, бир шей чык̄маг̄ан. Бунынъ ичюн де бизим командир пек раатсызланг̄ан ве к̄асеветленген.

Бундан сонъ, меним «гуняхларым» силинди, мени «джезалав» ак̄к̄ында кимсе лаф биле япмады. Бу дженк̄явер учуш — бизим ЛА-5 самолётынынъ пек яхшы манёвралы, к̄уветли, сурьатлы олг̄аныны бир даа тасдык̄ эткен эди. Энди, илерики урушларда ЛА-5 авада пейда олг̄анда, немселер к̄орк̄ып башладылар.

— Ляуфен, Ахтунг! Ахтунг! — Дик̄к̄ят, Дик̄к̄ят! Авада «лавочниклер»! — деп баг̄ыра эдилер.

ДУШМАН БРОНЕПОЕЗДЫНА УДЖЮМ

Курск шеэринде олг̄ан урушлар элли кунъ, элли гедже девам этти. Бу урушлар — улу Ватан дженкининъ энъ аг̄ыр ве к̄атты урушларынан сайыла эди. Совет орду-сы фашистлерининъ 30-дан зияде дивизиясыны тар-мар этти. Он бинълернен немсе аскери эсир алынды. Пек чок̄ арбий техника к̄олг̄а тюшти. Авада, бизим шаинлеримиз к̄араманлык̄ муджизесини кос̄тердилер. Душманынынъ 350 самолёты ёк̄ этильди. Фашист ордулары Курск чатышмасындан сонъ, чок̄ вакытк̄а к̄адар эслерини топлап оламадылар.

1943 сенеси. Июнь айынынъ сыджак̄ кунълеринден биринде, бизим полк, мында, ильк ава урушында иштирак этти. Шу куню эки «фоккер» самолёты урып тюшюрдик. Бирисини эр вакыт янымда учк̄ан Мельник-Каралюк, экинджисини — биринджи эскадрильянынъ командири — капитан Кожевников урып тюшюрген эди. Бу дженк̄явер мувафак̄иет лётчиклеримизни пек джанландырды.

Ак̄шам кеч олг̄анда, дивизия штабындан: — Хусусий бир дженк̄явер вазифени иджра этмек ичюн, ярын саба секиз истребитель-самолёт азырланъыз! — деген эмир кельди.

Подполковник Сорокин бизни топлап, субетлешти ве насыл вазифе олг̄аныны, команданнынъ озю бильдиреджегини сёйледди. Адети узре, олг̄аны киби биз, «бу на-

сыл хусусий вазифе экен,» деп чокъ ойланыдыкъ. Лякин о, арбий сыр олгъанындан, сабагъа къадар биз оны билип оламадыкъ.

Эртеси куню, танъда, биз самолётларымыз янында эдик. Авиация дивизиясынынъ командири учып кельди. Селямлашты. Эр биримизнинъ къолуны сыкъты. Сёзюне башлады:

— Брянск-Карачев демир ёл станциясында душман бронепоезды тура. О, бизим уджюмге кечкен аскерлеримизге баш котертмей. Эмир этем:— Бу бронепоезды тапмакъ, оны ёкъ этмек керексиз!— деди. Арамыздан кимдир бириси:

— Командир аркъадаш! Я, биз самолётларымызгъа бомба алмадыкъ да?— деп сорагъан киби олды.

— Сизге бомбанынъ кереги ёкъ. Бомбалав иши алты дане штурмовой-бомбардирге авале этиле. Сизинъ вазифенъиз оларны озгъармакъ ве орътмектир! Сонъ, саатине бакъты да:— Он беш дакъкъадан ИЛ-2 штурмовиклери келеджек, олар кокте пейда олгъаны киби, сиз авагъа котерилинъиз!— деп эмир этти.

Тайин олунгъан вакъытта, авада штурмовиклер пейда олды. Биз де авагъа котерильдик. ИЛ-2 самолётларыны озгъармагъа башладыкъ. Бронепоездынъ тургъан ерине учып кельдик. Штурмовиклернинъ огюнде учкъан лётчик радионен:

— Бронепоезды корем. О, дагъ этегинде тура. Бомбалайджакъмыз. Сиз озъ ишинъизни бакъынъыз!— деди. Бомбалар авдарылып башладылар. Поездынъ алевленип янгъаныны эпимиз коръдик. Къувандыкъ. Иш битти. Аэродромгъа кельдик. Худжур шей! Не зенит, топлардан атеш ачылды, ве не де авада «мессер»лер пейда олды! Вазифени не ичюн бойле къолайлыкънен иджра эткенимизни анълап оламадыкъ.

Арадан ярым саат кечер-кечмез, аджеле суретте, бизни полк командири чагъыртты.

— Сизинъ япкъан «ишинъизден» «бир хияр» чыкъмагъан. Командан телефон этти. Пек сёгюне... Бронепоезд атешни девам эттире. Аскерлер башыны котералмайлар. Бу насыл ола?— деп къычырды Сорокин. Биз, бир-биримизге бакъындыкъ. Тааджиплендик.

— Акъикъатен, бу насыл олды? Екъса, янгъан бронепоезд ерине, душман дигер бирини даа кетирип къойдымы?

— Немселер акъмакъ дегиллер. Разведканынъ бильдиргенине коре, акъикъий бронепоезд дагъ ичинде тура. Душман бизни алдатты. Тахтадан-фанерадан бронепоезд ясады. Сизинъ «якъкъан бронепоезд» иште о, тахтадан япылгъан бронепоезд экен!

Биз утандыкъ, лякин ачувымыз даа зияде артты.

— Аджеде суретте, кене де авагъа котерильмек. Бронепоездны тапмакъ, оны илле ёкъ этмек керек!— деген эмир бизни бир даа авагъа котерди.

Бизим аэродромдан 16 истребитель, къомшу аэродромдан 16 штурмовик-бомбардир авагъа котерильдик. Чокъкъа бармадан, акъикъий бронепоездны таптыкъ. О, дагъ ичинде, айланма ёлда, гизленип-сакъланып тура эди. Душман бизим ниетимизни анъласа керек, шу анъ зенит топлардан шиддетли атеш ачты. Бомбардирлеримиз чеврилип бронепоезд устюне бомба ташлайджакъта, душманнынъ къайдандыр йигирмиден зияде «мессер» ве «фоккер» самолётлары етишип кельдилер. Бронепоезд тургъан район устюнде эки тарафтан эллиге якъын самолёт бир-биринен къарышты. Къатты урушмалар башлады. Душман зенит топлары атешни токътаттылар. Олар, снаряждарнынъ озь самолётларына барып тиер деп сакъына эдилер.

Бизим бир ИЛ-2 бомбардиримиз бронепоездгъа пике япып, бомба ташлайджакъта, онынъ устюне «мессер»нинъ бириси атыладжакъ олды, лякин буны корьген Николай Спириденко, шу анъ озь истребителинден «мессер»ни нишангъа алып, атеш ачты. «Мессер» тютеди, ерге барып сапланды. Бронепоезд тургъан ерге саркъып-саркъып бомбалар тюшти. Къара булут котерильди. Бронепоезд яна. Лякин душман бизим бомбардирлерден бирисини эки тарафтан кerpеден киби сыкъаракъ атеш ичинде къалдырды.

Биз мурадымызгъа ирдик. Штурмовиклеримиз арткъа дёндилер. Душман исе, бронепоездны якъкъанымыз ичюн интикъам алмакъ истей. Артымыздан къалмай. Лякин энди, кеч олгъан эди. Нетидже чыкъмагъанынъ анълагъан сонъ, озь тарафларына учып кеттилер. Биз бу къатты урушта бир истребитель ве бир де бомбардир гъайып эттик.

Душман бронепоездыны якътыкъ, ердеки аскерлеримизнинъ уджюмине ёл ачтыкъ. Бу, баш вазифе эди. Лякин бу агъыр урушларда, эки дженкявер самолётны джоймакъ биз ичюн пек агъыр ве кедерли гъайып сайылгъан эди.

Хусусий вазифенинъ иджрасына кеткенде, дивизия командирин:—Эгер, душман бронепоездны тапып, оны ёкъ этсенъиз, сизни муляфаткъа такъдим этерим,— деп ишандыргъан эди.

Лякин, эки самолётымызнынъ гъайып этильмеси, бизге бу хусуста лаф ачмагъа акъ бермеди. Шай олса да, арасы бир къач кунъ кечкен сонъ, Курск операциясына актив иштираги ичюн, мени Александр Невский орденинен муляфатлагъан эдилер.

Акъшам къаранлыгъы чёккени киби, душман буюк группа самолётларынен бизим аскер болюклеримизни бомбалай эди. Амма бизим арамызда акъшам къаранлыгъында учкъан лётчиклер ёкъ десек де догъру оладжакъ. Немселер бундан айдаланып, бизге буюк зарар кетирмеге башладылар. Вазият агъырлашты. Полк командирин Сорокин, эскадрилья командирлерини озюне топлады.

— Аранъызда, гедже учмагъа джесарет эткенлер бармы?— деп сорады.

Сёз айтмагъа изин истеп:

— ИЛ-26 самолётында, мен бир къач кере къаранлыкъта учкъан эдим. Шимди ЛА-5 истребителинен де учмагъа азырым,— дедим. Лякин, меним эскадрильямда, къаранлыкъта учмагъа бильген башкъа лётчик ёкъ эди. Экинджи ве учюнджи эскадрильяларнынъ командирлери де гедже учмагъа разылыкъ бердилер. Полк командирин подполковник Сорокин де учмагъа къарар берди ве бераберине полк штурманы Каломинни алды. Къайтып кельгенде бизге къаранлыкъта ярдым этмеси ичюн, меним муавиним Иван Астаховны аэродромда къалдырдыкъ.

Акъшам къаранлыгъы чёккени киби, тайин олунгъан группа подполковник Сорокиннинъ ёлбашчылыгъы алында авагъа котерильди. Белли олунгъан районгъа учып кеткенде, къаршымызгъа йигирмиден зияде «юнкерс»ке раст кельдик. Олар, эр вакъыттакиси киби, бизим аскер болюклеримизни бомбаламагъа келе эдилер. Янларында «мессер»лер ёкъ эди. Бир озълери эдилер. Бизге кереги де бу эди. Олар бизни гедже учар деп акъылларына биле кетирмеген эдилер. Биз, дженкявер позициягъа кечтик, «юнкерс»лерни къамачавгъа алып, топлардан атеш ачтыкъ. «Юнкерс»лернинъ сыралары бозулды. Бомбаларыны низамсыз суретте, анда-мында быракъып, бошаламагъа башладылар. Аз вакъыт девам эткен ава урушында, биз эпимиз бирликте, группанен

берабер, душманнынъ еди самолётыны якътыкъ. Къалгъанлары къачып кеттилер. Эпимиз сагъ-селямет аэродромгъа къайтып кельдик.

Бу ава урушы бизге пек къолай кельди. Эм мувафакъиетли кечти. Биз оны бегендик. Экинджи куню акъшам къаранлыгъы чёккенде, кене де шу районгъа учып бардыкъ. Душман тарафтан бомбардирлер келир деп, авада бир къач дакъикъа долансакъ да, кимсе корюльмеди. Командир радионен:

— Беш-алты дакъкъа даа беклейик!— деп хабер этти. Беклеймиз. Бираздан сонъ, бизим ердеки станциядан:

— Дикъкъат! Дикъкъат! Душман сизинъ артыныызда! Алчакътан уча... 180 градускъа чеврилиниз!— деген сеслер ишитильди. Полк командири Сорокин:

— Самолётларны айландырыныыз! Уджюмге башлаймыз!— деп команда бергенде, кене де ерден:

— Устюнъизде истребителлер пейда олды, лякин кимнинъдир — эслеп оламаймыз!— деп бильдирдилер. Ишлер чаталлашты. Тёпеге бакътым. Узакъта самолёт суретлери корюле. Насыл самолётлар — кимнинъдир — мен де танып оламадым. Олардан козюмни алмайым. Аркъадашларым «юнкерс»лерни урмагъа девам эттирелер.

Эгер, тёпеге немсе истребителлери олса, не ичюн озь штурмовиклерини къорчаламайлар? Эгер бизим самолётлар исе, олар не ичюн «юнкерс»лерге уджюм этмейлер?

Бу суаллерге джевап алмакъ ичюн, чокъ беклемек керек олмады. Бизим самолётлар уджюм этип четке айланаджакъта, душман тёпеден бизге пике япты. Авада къызгъын уруш башлады. Къаранлыкъта душман самолётыны, озь самолётымыздан айырды этмекнинъ чареси ёкъ эди. Ким, кимге атеш ачкъаны да белли дегиль.

Авадан ерге самолётлар янып тюше, патлавлар ола, ерде янгъынлар коремиз. Лякин, кимнинъ самолёты йыкъылды, оны бильмек мумкюн олмай. Эльбетте бу, прожекторлар ярыгъында футбол ойнамакъ дегиль эди.

Полк командири Иван Сорокиннинъ тынч-айдын сеси, аля бугунъ къулагъымда чынълай. Урушнынъ тамам къайнакъ вакътында:

— Чалбаш!.. Чалбаш!.. Динъле мени! Янымда немсе айдуты долана. Манъа кедер эте, урсана, шу хынзырны!— деп бильдирди.

Бу вакъыт мен, «юнкерс»ни къувалап, оны урып тюшюрмек истей эдим. Самолётымны сагъгъа, солгъа айлан-

дырып, этрафыма бакъам амма, командирни корьмей эдим. Узакътан мен тарафкъа эки самолёт кельгенини корем. Олар ким? Бизимкими, ёкъса ят самолётмы? Не исе, зорнен оны таныдым. Душман самолёты экен. Огюни алып шу ань атеш ачтым. «Фокке-Вульф» бирден айла-нып янтайды ве ашагъы энмеге башлады.

Уруш он дакъкъа девам этти. Биз душман бомбардировщиклерини къувуп, арткъа къайтардыкъ. Оларнынъ айдутча арекет этмелерине ёл бермедик. Шу акъшамы биз, группанен бирликте, душманнынъ беш самолётыны ёкъ эткенмиз. Озюмиз исе, ич бир самолёт джоймадан, аэродромгъа къайтып кельдик. Энди, геджелери душман самолётлары бизим территория устюнде учмагъа сакъынып башладылар. Бу ава урушлары, 1943 сенесининъ язындан башлап, авада энди биз шорбаджылыкъ эткенимизни косъ-терди.

Бир къач аркъадашларымнен берабер, мени де, бу вакъыт Ватан Дженки Орденинен мукафатлагъан эдилер.

ЙИГИТ ВАҚЫТСЫЗ ЭЛЯК ОЛДЫ

Аэродромда тынчылыкъ эди. Лётчиклернинъ чокъусы дженкявер вазифелерни иджра этмеге кеткен эдилер.

Кокте, учъ юз метр юксекликте ялынъыз бир самолёт долана эди. О да, уйкен лейтенант Иван Ходуннынъ самолёты эди. Лётчик тамирден чыкъкъан самолётыны сынай эди.

Бизим аэродром устюнде, буюк юксекликте душман «хейнкель» самолётлары уча эди. Буны кимсе беклемеген эди, чюнки ич бир ерден «ава!» деген хабер берильмеген эди. Немсе бомбардировщиклери звенонен учалар. Янларында «мессер»лер ёкъ эди.

Эгер авада, шимди бизим истребители олса эди... оларнынъ акъкъындан келир эдилер, амма...

Кеч олса да, Иван Ходунгъа:

— Юксекке котериль! «Хейнкел»лерге атеш ач! — ко-мандасы берильди.

Лётчик Ходун шу ань юксекликке «тырмашты». Узакъ месафеден атеш ачты амма, энди кеч олгъан эди. Душман джебэ линиясыны кечип, озъ территориясы тарафкъа кетти. Лётчик Ходун бир озю не япа билир? Нетидже чыкъ-

магъан сонъ, о бир къач еринден тешиклengen самолёты-
нен аэродромгъа келип къонды. Кимсе онъа опыке этмеди.

Бир аз вакъыттан сонъ, полкъа дивизия командири
учып кельди. Шамата котерди. Багъырды, ачувланды:

— Насыл олдыда, сиз «хейнкел»лерни къачырдыгъыз,
энт олмагъанда бирисини урып тюшюралмадыгъыз!

Полкымызынъ командири онъа:— Лётчик Ходуннынъ
алты даис «хейнкель» артындан къувалагъаныны, олар-
нен урушкъа тутунгъаныны, озюнинъ самолёты бир къач
ерден зарарлангъаныны айтса да, дивизия командири
динълемек биле истемеди.

— О сизинъ Иван Ходун къоркъакъ бир лётчик
экен,— деди. Биз, онынъ аркъадашлары, Иванны якъын-
дан биле эдик. Агъыр урушлар вакътында о, озюни къор-
къу бильмез, теджрибелли бир лётчик оларакъ чокъ керс-
лер косьтерген эди. Онынъ ичюн дивизия командирининъ
Иван Ходунгъа «къоркъакъ лётчик» демеси, эсассыз ве
янълыш эди.

Бельким о вакъыт, дивизия командири де, озюндже,
акълы эди. Бельки бу ачувнен, эеджаннен айтылгъан сёзъ-
лер эди...

Эр альде, душман самолётларынынъ бизим террито-
рия устюнде бойле ич бир джезасыз учмасына ачувланма-
макъ мумкюн дегиль эди. Лякин котек биткен сонъ, юм-
рукъны салламакъ, ерсиз эди. Джесюр, теджрибелли лёт-
чикке «къоркъакъ» деп онынъ джаныны агъырттырмакъ
керек дегиль эди.

Иван Ходуннынъ гонълю тюшти. О, башыны асып юре
эди. Бизим бетимизге бакъмагъа утана. Полк комиссары
ве бизлер онынъ гонълюни алмакъ, рухыны котермек
ичюн:

— Ваня! Сен онъа къулакъ асма! Раатсыз олма! Дженк-
те эр шей ола билир. Сени биз къоркъакъ лётчик дегиль
де, джесюр, федакяр бир лётчик оларакъ билемиз,— де-
генде, о, бир аз джошар, тынчлапыр эди.

Биринджи ве экинджи эскадрильялар невбетий джен-
кявер вазифенинъ иджрасына кеттилер. Ярым сааттен
сонъ, секиз ерине — еди самолёт къайтып кельди. Я, се-
кизинджиси къайда? Ким къайтып кельмеди? Не олды?

Бу суаллере джевап беклеп раатсызлангъанда, авагъа
ракета атылды. Меним эскадрильям шу анъ еринден кочип,
авагъа котерильди. Бойлеликнен, къайтып кельмеген лёт-
чикнинъ ким олгъаныны анълап оламадым.

Меним эскадрильям таин олунгъан пакъыт ичинде, авада булунды. Душман самолётларына раст кельмедик. Муддет биткен соиъ, аэродромгъа къайтып кельдик.

Полкта, энди Иван Ходуннынъ эляк олгъаныны эр кес бильген эди. Мен бу хаберни ишиткенде пек яндым, кедерлендим.

Иван Ходун достлыкъны совген, йымшакъ табиятлы, эм ирадели бир йигит эди. О, вакъытсыз эляк олды.

Я, бу насыл олып кечти? Онынънен учкъан лётчиклернинъ айткъанларына коре, вакъиа шай олгъан.

... Иван Ходуннынъ эскадрильясы авада 6 дане «мессер»-ге, 9 дане «юнкерс 87»-ге раст келе. Къызгъын уруш башлагъан. Иван Ходун немсе бомбардири «юнкерс»ни урып йыкъаджакъ ола. Бу вакъыт онъа «мессер» уджюм эткен. Лякин Ходун шашмаламагъан, шу анъ фырланып, тёпеге чыкъкъан да «юнкерс»нинъ къуйругъындан онъа пулемёт атеши ачкъан. «Юнкерс» къабургъасына янтайып, тютөп, ерге барып саплангъан. Иван Ходун даа зияде джесаретленип, огде учкъан «мессер»ни де нишангъа алып, апансыздан онъа атеш ачмакъ истей. Лякин о, арттан учкъан дигер бир «мессер»нинъ атеши алтында къала. Ходуннынъ самолёты ерге дёне... Аркъадашлары, оны парашютнен секирир,—деп беклеселер де, Ходун къараманджа, эркекче эляк олды. Ходун, озюни ким олгъаныны исбат этти. О, совет халкъынынъ ватанпервер эвялды эди. Достымыз Ходуннынъ къараманджа эляк олувы — бизни янъы курешлерге, душмандан интикъам алмагъа чагъырды.

Полкымызда сырадан чыкъкъан теджрибели лётчиклернинъ ерини — онларнен янъы, яш-яш лётчиклер толдыра ди. Дженкявер вазифелерге кеткенде, биз, бераберимизге бу яшларны алып кете, оларны ава урушларына алыштыра эдик. Эгер, учъ-дёрт кере учып да, къазагъа огърамаса, о, энди, дженк этмеге бильген, теджрибели лётчик сайыла эди. Яшлар — уруш тактикасыны чабик менимсей, буюк федакярлыкъ косътере, Ватанны фашист айдутларындан къорчалавда, олар озь джанларыны аджымай эдилер.

Лякин, базы вакъыт ойле аллар да ола эди... Бир кере 8 дане ЛА-5 самолёты дженкявер вазифенинъ иджрасына ёлланылды. Бераберимизге, учъ яш лётчикни алдыкъ. Аскерлеримиз булунгъан район устюнде, он дане ФВ-

190 фашист самолётына раст кельдик. Уруш чокъ девам этмеди. Не пчондир, душман къуветли къаршылыкъ косъ-терамады, булутлар ичине кирди, озъ территорияларына къайтмагъа аракет эттилер. Мен, самолётларнынъ бир-бирине якъын келип, топлашмасыны эмир эттим. Корем ки, экинжи звенода тек учъ самолёт бар. Муавиним Иван Астаховдан:— дёрдинджиси къайда?— деп сорадым. О, сувукълыкънен:— Артта къалса керек. Етишип келир!— деди. Мен самолётнынъ номерасыны айтып, радионен сорапшырсам да, сес-солукъ чыкъмады. Душманнен къатты уруш олмады. Я бу самолёткъа не олды экен? Билем ки, яш лётчиклерден бириси ёкъ. О да Владимир Пшеничныйдир. О, атик, бильгили бир йигит. Онъа не ола билир? Къыдырамыз. Бутюн районны айланып чыкътыкъ. Бир ерде корюльмей. «Эляк олгъандыр»— деген фикирни, затен, акъылыма биле кетирмек истемейим. Умюдимни джоймайым: бельки моторы бозулгъандыр, бир ерлерде къонмагъа меджбур олгъандыр, бельки парашютнен секирип тюшкендир?.. деп ойландым.

Аэродромгъа учып кельдик. Самолётларны отуртмакъны эмир эттим. Озюм исе, кокте доланам, оны къыдырам. Артымдан учкъан Мельник-Каралюк радионен:

— Командир аркъадаш! Мейданда бир самолёт ята. Номерасыны эслеп оламайым. Бельки о, Пшеничныйдир?— деди.

Самолётымны айландырып, ашагъы эндим. Бакъсам, не корейим: Пшеничныйнинъ самолёты тура. Дерсинъ, устюмден юз пуд юк тюшти. Самолётымны озъ ерме отурткъаным киби, Пшеничный чапып кельди. Онынъ чырайы тюрленген. О, тюшкюн козьлеринен манъа бакъып:

— Командир аркъадаш! Копчексиз отурдым. Самолётым къырылды,— деди.

— Корем... Яхшы ки, озюмъ сагъ къалдынъ!— деп, мен онъа дуйдурмай, ичимден къуванып айттым. Сонъ, ачувлангъан киби олып:

— Я, санъа не олды?— деп сесими котердим.

— Мени «фоккер» урды. Насыл олгъаныны айтырым,— деди.

Мен, Пшеничныйни раатсызламакъ истемедим. Онсыз да онынъ алы мушкюль эди. Барсын, бир аз тынчлансын да, сонъ лаф этермиз,— деп тюшюндим.

Бу вакъианы мытлакъа полк командирине бильдирмек, бу хусуста, онынъ фикирини сорамакъ керек эди.

Чюнки, менимдже, Пшеничныйнинъ къбааты бар. О, группадан айрылды. Бир озю, душманнен урушкъа тутушты. Бизге хабер этмеди. Самолёт кырылды. Я, барып да, эляк олгъан олса?

Полк командири менден:

— Я, сен озюнь бунъа насыл бакъасынь?— деп меним не тюшюнгенимни сорады.

— Подполковник аркъадаш! Кучюк лейтенант Пшеничный билесиз ки, яш лётчик. О, атик, джесюр, акъыллы бир яш. Оны джезаламакъ керек дегиль. Лётчиклерни топлап, оларгъа Пшеничныйнинъ къбааты неден ибарет олгъаныны айтсакъ, етер,— дедим.

Командир мени дикъкъатнен динъледди. Лякин, меним фикиримнен разы олдымы, олмадымы — оны анълап олмадым. О, сусты. Сонъ, бирден сесини котерип:

— Демек, сенинь лётчиклеринъ низамны бозалар, самолёти кыралар... амма мен оларинъ башыны сыйпайджагъым. Шаймы?

Мен сесимни чыкъармадым. Командир даа не айтджакъ экен деп, бекледим. О, бирден тюрленди. Юзю кульди.

— Сен догърусыны айтасынь, Эмир. Эгер биз, эр бир лётчикни керекли-керексиз ерде джезалайджакъ олсакъ, бизге душманнен урушмагъа адам къалмаз,— деди о,— догърусыны айтсакъ, мында, ялынъыз Пшеничный къбаатлы дегиль, бутюн эскадрилья къбаатлы... Онынъ яш бир лётчик олгъаныны, билесиз де, не ичюн оны озь башына къалдырдынъыз? Не ичюн оны козьден къачырдынъыз?

Командир сусты. Не демели? Онынъ айткъанлары догъру эди. Эбет, мында биз эпимиз къбаатлы эдик. Лякин, Пшеничныйнинъ не киби янълышлыкълары олгъаныны онъа айтып анълатмакъ керек. Башкъаларына дерс олсун.

Пшеничныйнинъ озю вакъианы шойле икяе этти.

...Душман чеврилип, озь территориясына къайткъанда мен, ашагъыда, сол тарафтан учкъан «фокке»ни эследим. Сырада мен энъ артта эдим. Манъа ойле корюле ки, оны урып йыкъмасы къолай эди. Шамата котермеден, немсеге уджюм этейим дедим. «Фокке»ни нишангъа алып, атайым дегенде, сагъ тарафымда дигер самолётнынъ пейда олгъаныны корьдим. Этрафкъа бакътым: бизимкилер тёпеде ве четте эдилер. Олар мени корьмедилер.

Шай олды ки, биз «фокке»нен экимиз к'валдыкъ. О, мени коре. Мен учь кере вираж яптым. О да манъа бакъып, вираж япты... Мен самолётны тим-тик тургуздым. О да буны текрарлады. Мен юксек пилотаж шекиллери яптым, о да, оны япты. Къыскъасы — мен не япсам, о да оны текрарлады. Амма, не ичюндир о манъа атеш ачмай, мен де оны нишангъа алып оламайым. Даа чешит шекиллер япып, алдатайым да, четке чыкъайым деп, самолётнымны де сагъгъа, де солгъа чевирдим. Бу вакъыт недир — бир шей самолётыма урунды. Самолётнымны ашагъы эндирип беш юз метр юксекликте, дагъ устюне чыкътым.

Не бизимкилери, не де душман самолётыны корьмедим. Аэродромгъа учып кельдим, отурадjakъ олдым, копчеклер ачылмады, фюзеляж устюне отурмагъа меджбур олдым. Мына ишлер бойле, — деп Пшеничный сёзюни кести.

— Я, сен бойле дубарагъа огърадынь да, не ичюн бизге хабер этмединъ? — деп сорадым мен.

— Озь къуветиме базанып, оны мен озь башыма урып йыкъарым белледим, — деди.

Лётчиклерден бириси Пшеничныйден:

— Сен юксек пилотаж шекиллерини догъру яптынъмы? — деп сорады.

— Эльбетте, догъру яптым, — деди о.

— Бутюн меселе де, иште мында. Сен пилотаж шекиллерини догъру дегиль де, янълыш япмакъ, оны алдатмакъ керек эдинъ. О вакъыт сени нишангъа алмасы мумкюн олмаз эди. Бунынъ ичюн де сен хазагъа огърадынъ!

Яш лётчик озь янълышылыгъыны анълады. Бу вакъиа эр кес ичюн дерс олды.

49-нджи истребитель полкынынъ яш лётчиклери къарт, теджрибелли лётчиклерден артта к'валмай эдилер. Олар, ян-янаша турып, душманнен к'вараманджа куреше эдилер. Биз бунъа гъурурлана, ифтихар эте эдик.

Эгер, биз башталары дженкявер вазифелернинъ иджрасына чифте-чифте дёрт самолётнен учкъан олсакъ, шимди исе, эркянында секиз, я да он самолёт олгъан группанен уча эдик. Къуветимиз, теджрибемиз кунъ-кунъден арта эди. Душман озюнинъ буюк къуветини топлап, бизим устюмизге атыла эди. Аскерлеримиз олгъан районлар устюне юзлернен тонна бомба ташлай эди. Бунынъ ичюн, самолётларымыз даима авада булуна эдилер.

Ерде, авада къызгъын урушлар токътамадан девам эте

эди. Эки кунь ичинде бизим полк, ялынъыз бир самолёт гъайып этти. Лётчик лейтенант Гулий Андрей исе, парашютнен секирип, сагъ къалды.

Сёз сырасы кельгенде, шуны айтмакъ истейим. Лейтенант Гулий — мазаллы, эсмери юзлю, ири козьлю, агъыр табиятлы бир лётчик эди. Онынъ эр бир арекети бизим дикъкъатымызны джелъп эте эди. О, эр шейни сабырнен, агъыр-агъыр, тюшюнджюнен япа. Атта, душман онынъ самолётыны урып якъкъанда, о, телашсыз, созукъ сеснен:

— Самолётым яна, парашютнен секиреджегим, мени орьтюнъиз! — деп радионен бильдирген эди. Гулий секир-мезден эвель, башта кабина ичинде олгъан бутюн телефон теллерини, прибор тахтасындаки саатни къопарып алды да, сонъ секирди.

Сонъундан лаф чыкъкъанда, биз ондан:

— Андрей! Самолёт янып йыкъылаяткъанда, сен буны япмагъа насыл етиштирдинъ? — деп сорагъанда, о: — менде вакъыт даа бар эди, лякин, артыкъ алмагъа шей ёкъ эди, — деп кульди. Зевкълы огълан эди.

Къаранлыкъ чёккенде, акъшам устю, олгъан ава урушлары ойле къызгъын ве кескин ола эди ки, бизимкими, ёкъса душман самолёты учамы — буны айырды этмек пек кучъ олур эди.

... Акъшамлардан биринде душман бомбардирлери «мессер»лернинъ къорчалавынен бизим аскер болюклери-мизни бомбаламагъа башладылар. Меним экинджи дёртлюгиме «мессер»лернен урушкъа тутушып, оларны «юнкерс»лерден айырмакъ вазифеси авале олунды. Эки самолётымыз «мессер»лерге уджюм эткенде, дигер экиси «юнкерс»лерге атеш ачты.

Мен «юнкерс»лерге якъынлаштым. Нишангъа алып, атеш ачаджакъта, Мельник-Каралюк, радионен:

— Командир! Сакът ол! Сенинъ сол тарафынъда эки «чантыр» уча, — деп бильдирди. («Мессер» самолётлары индже-суюри бурунлы олгъаны ичюн, оларгъа «худой» яни, бизимдже, «чантыр-арыкъ» дер эдик). Мен онъа:

— «Юнкерс»ни ур! Мен сени къорчаларым! — дедим. Озюм исе, «мессер»лерни козьден къачырмайым, оларнен огърашкъанда, аякъдашым Каралюк фашист бомбардири-не атеш ачты. «Юнкерс» тютеди, алевленип ерге йы-къылды.

— Аферин, Каралюк! Энди сен, манъа якъын кель, — дедим.

Душман истребители «юнкерс»нинъ йыкъялгъаныны корип, шу анъ Каралюкнинъ устюне атылса да, бир шей ятып оламады. Бизим ЛА-5 истребительлеримиз бизим къолумызда дандюрюк киби фырлана эдилер. Джесуране урушны девам эттик... Энди душман бомбардирлери арткъа айланып, озъ аэродромларына къайткъанда, ашагъыда бир парашютистни корьдим. Онынъ этрафында эки «фокке» долана эди. Я, бу кимдир? Онтъа якъын кельдим. О, Каралюкнинъ урып йыккъъан «юнкерс»инден секирген фашист лётчиги эди. «Фокке»лер оны бизим атеши-мизден ортып, къорчалай эдилер. Газны арттырдым, сурьатнен онтъа якъын кельдим. Отуз дередже кошеден айланып, оларгъа уджюм эттим. «Фокке» лер къачмагъа ынтылдылар. Парашют йыртылды. Лётчик таш киби, ерге таба энмеге башлады...

Он беш дакъкъадан зияде сюрмеген ава урушларында, меним командалар алтында арекет эткен 8 истребитель ЛА-5 тен башкъа, къомшу авиаполкындан да чокъ самолёт иштирак этти. Бу къавгъада душманнынъ беш бомбардирини, учъ истребительни ёкъ эттик. Бизим группа эки дане Ю-87 самолётыны урып тюшюрди. Чатышмада душман снаряды, лейтенант Астаховнынъ самолётынынъ моторыны зарарлады. Лякин, Иван сырадан чыкъмады. О, аман-эсен, бизнен барабер аэродромгъа келип къонды. Бу куньге къадар чокъ ава урушларында иштирак эттим. Лякин бойле, чокъ сайыда самолётларнен, олгъан агъыр урушларны, мен биринджи кере корьдим. Энди бизим ава къуветлерининъ немсе-фашист ава къуветлеринден устюнлешкени кунъ-куньден корюлип тура эди.

ЕЛДА КЕТКЕНДЕ...

Бизим полкнынъ огюнде эр вакъыт эки тюрлю меселе тура эди. Биринджи меселе — дженкявер вазифени иджра этмеге кеткен бомбардирлеримизни озгъармакъ, оларны душман самолётларынынъ уджюминден къорчаламакъ, экинджиси исе, — эгер керекли танылса, душманнынъ ердеки къуветлерини, техникасыны штурмламакъ, аскерлеримиз уджюмге кечкен вакъыт, оларны авадан къорчаламакъ, оларнынъ устюне бомба ташлавгъа ёл бермемек эди.

Немсе-фашист ава къуветлерининъ вазифеси де, айны бунынъ киби эди.

Худжур шей. Эки тарафтан 30—40 бомбардир, 15—20 истребитель олгъан колонна, арбий низамнен учкъанда. бир севиеде олмасалар да, эр альде, бир-бирлерини коре эдилер. Лякин, авада къатты тутуш олмай бир-бирлерине атеш ачмай эдилер. Эр колоннанынъ огюнде озюнинъ идж-ра этеджек махсус вазифеси тура эди. Онынъ ичюн, бомбардирлернинъ янындан учкъан, озгъарыджы истребительлернинъ сырадан чыкъмагъа, башкъа вазифенен огъ-рашмагъа акълары ёкъ эди. Бир сефер, биз, йигирмиге якъын истребитель, отуздан зияде бомбардир ИЛ-2 самолётларыны дженкявер вазифенинъ иджрасына озгъара эдик. Елда, дженкявер сыраларнен, къатты низамнен учкъан немсе-фашист самолётларынынъ буюк колоннасына раст кельдик. Биз тёпеден, олар исе — ашагъыда эдилер. Бизге дикъкъат этмеден озъ ёлларына девам эте бердилер.

Мен душман самолётларындан бирисининъ артта къалгъаныны эследим. О, акъырын-акъырын кете эди. Бу Дорнье-215 маркасында самолёт эди. Къолум къашынды Сабыр эталмадым, низамны бозмакъ керек олды. Шу мельунынъ урып йыкъайым, дедим. Командам алтында учкъан лётчиклерге радионен:

— Мен бир дакъикъачыкъ четке чыкъаджагъым. Сиз, сыраны бозманъыз! Озь ерлеринъизде къалынъыз! Мени козьден къачырманъыз!— деп эмир бердим. Арттан учкъан Дорнье-215 самолёты бизге якъынлашкъанда, солгъа чеврильдим. Суръатны арттырып, арткъа айландым. Ашагъы эндим. Мен бомбардирни нишангъа алмакъ истейим. Душман мени эслемей, ёлуна девам эте. Мен онъа арттан якъынлаша берем. Нишанны бозмайым — деп сакътылыкънен гашетке бастым. Снарядлар учып-учып кеттилер. Душман бомбардири сарсылды, сагъ тарафкъа янтайды. Къара тютюн чыкъарып, дагъ бетке учып кетти. Этрафкъа бакъындым. Тынчыкъ. Кимсени корьмедим. Бизим бомбардирлер озъ ёлунен огге кетип, энди фашистлернинъ ердеки аскерлери, танклары устюне бомба ташлайджакъ ерге якъынлашкъан эдилер. Мен «ишимни» битирген сонъ, озъ ерине келип, сырагъа кирдим. Бомбардирлеримиз де ишлерини битирди ве сонъ, арткъа къайтмагъа башладыкъ.

Эр вакъыт янымда учкъан лейтенант Мельник-Каралюк мангъа радионен:— Капитан! Хайырлайым. Темиз иш!— деп, къуванчыны бильдирди.

Керчектен де, бойле шаматасыз, сес чыкъармадан душманнынъ Дорнье-215 самолётыны урып йыкъкъаныма, озюм де къуванам. Шакъа дегиль. Мен фашистлернинъ энъ къудретли самолётларындан бирисини якътым. Аэродромгъа къайтып кельдик. Дагъ этегинде, ешилъ аланда самолётларымызны отурттыкъ.

Мени хайырладылар. Техниклер самолётны тешкергенде:

— Эки топдан 25 снаряд аткъансынъ,— дедилер. Эльбетте, бу чокъ дегиль эди.

Шу куню, штабдан алынган хаберге коре, душман самолёты Брянск дагълары ичине барып йыкъылган экен. Акъшам къаранлыкълыкълашты. Орталыкъ тынчланды. Гедженинъ ярысына къадар идаре ярыгъында отурамыз. Полк комиссары, сиясий хадимлер, бизни джебелерден алынган хаберлернен таныш этелер. Тешербюс бизим къолумызда. Душман арткъа чекиле. Онларнен шеэрлер, районлар азат этиле.

Язда геджелер къыскъа ола. Эгер кеч вакъыткъа къадар отурып эгленсек, раатланмагъа, козь юммагъа вакъыт къалмай эди. Невбетий урушны беклегенде, самолётнынъ кабинасында юкзугъа далган вакъытымыз аз олмай эди. Бу вакъыт тюш биле коре эдик. Не нчюндир, сонъ вакъытларда, кене де тувганларымынъ, анамны тюшюмде корип башлагъан эдим. Дженктен эвель шаирлеримизден бирисининъ язган:

Узакъ койде асрет чеке анам,
Кендже огълуны корьмек истей.
Къапыгъа чыкъа, окюне, яна,
Елджулардан тазе хабер беклей.

* * * * *

Анамнынъ софада айткан сербест
тюркюлери къулагъымда инълей...

Деген сатырларыны хатырлап, хаялгъа далганым. Огде бизни не беклей? Дженкте эр шей ола билир. Эбет, шимди бу хусуста тюшюнмеге вакъыт ёкъ. Ялынъыз бир шей акъкъында тюшюнмек керек, о да, фашист баскъынджыларыны ватанымыздан тез къувып чыкъармакъ, оны

озь кѳобасында эзип ёкъ этмектир. Иште, бу вакъыт, бельки, мен кѳыйметли анамны ве кѳардашларымны коре билirim... Мен бойле тюшонджелер ичинде кѳалгъан арада, кимдир меним омузумдан силькитти ве:

— Командир! Ракета! Тур!— деди. Мени уяткъан, техник эди. Зорнен козьлеримни ачтым.— Моторны ко-чюринъиз!— дедим. Мотор чалышмагъа башлады. Гуруль-ти, шамата кѳопты. Кабинадан башымны тышаргъа чы-кѳарып бакъкъанда, сабанынъ салкъын ели юзюмни опыти. Юкъум кѳачты. Самолёт еринден кочъти. Сюрекленип кетти. Сонъ, вызнен созулып, кокке котерильдим.

* * *

Эр кунъ енъиш ве кѳуванч олмай эди. Базы кунълери яныкъ ве кедер де ола эди. Душманда кѳувет даа чокъ ве о айнеджи.

...Аскерлеримизинъ уджюмге кечмеси ичюн душман акъкъында тафсилатлы малюмат бильмек керек. Ердеки разведканынъ эльде эткен малюматына коре, душман джебэге чокътан-чокъ янъы аскер болюклери, танклар, топлар, самолётлар кетирип кѳошмагъа азырлана экен. Бунынъ догърулыгъыны тасдикъламакъ ве фото-ресимини чыкъармакъ, джебэ штабына там малюмат бермек керек эди.

Бу макъсад ичюн юз элли километр узакълыкъкъа, душманнынъ аркъасына кетмек керек. Вазифе хусусий разведчик-самолёткъа авале этильди.

Разведчик-самолётны озгъармакъны, оны авада душман уджюминден орытмекни бизим полккъа эмир эттилер. Бу меселе ичюн бизден он эки истребитель-самолёт айырдылар. Учмаздан эвель, полк командирин Сорокин бизни топлады, кѳатты суретте тенбиледи:

— Эгер де разведчик-самолётъына бир шей олып, о кѳзагъа огъраса, билинъиз ки, сиз башынъызнен джевап береджексинъиз!— деди.

Бизге, фашистлернинъ булунгъан территориясы устюнде бир саат кѳадар булунмакъ керек оладжакъ эди. Бу вакъыт ичинде бекленильмеген аллар ола билir. Ердеки зенит топлары, авада «мессер» самолётлары бу месулиетли вазифенинъ иджрасына мани ола билirлер. Онынъ ичюн, бизге сакът, ачыкъ козь, эр шейге азыр олмакъ керек эди.

Группанынъ башы оларакъ, капитан Спириденко Николай Кузьмични тапн этилер.

Белли этильген вакъытта ракета атылды. Биз, он эки истребитель, звеноларнен авагъа котерильдик. Къомшу аэродромдан да ИЛ-2 кокте пейда олды. Бу — разведчик-самолёт эди. Биз онъа якъын кельдик, этрафыны дженкя-вер сыраларнен сарып алдыкъ.

Мен озъ дёртлюгимнен арттан учып, юкъарыдаки эшелонда булуна эдим. Джебэ сызыгъыны кечер-кечмез, душман, зенит топларындан къуветли атеш ач-ты.

Бизим разведчик-самолёт эминликнен, озъ ёлуна девам эте эди. О, озъ вазифесинен огъраша. Бир аз вакъыттан сонъ, зенит топлар сустылар. Энди биз джебэ сызыгъыны кечип, душман территориясына кирген эдик. Озюмизни бильдирмемек ичюн, радионен сёйлешмеймиз. Разведчик ишини къолайлады. Муддет толды. Разведчик-самолёт арткъа чеврильди, биз оны козьден къачырмаймыз. Тынчыкъ. Душман самолётлары корюльмей. Джебэ сызыгъыны кечкенде, душман зенит топларындан кене де къуветли атеш ачылды.

Вазифени мувафакъиетнен иджра эттик — деп, эпимиз мемнионмиз. Энди озъ территориямыз устюнде булунамыз. Лякин, группанынъ башы Николай Спириденко, радионен:

— Чалбаш! Алчакъкъа тюш! ИЛ-2 ге якъынлаш! Онъа не олды, биль! — деп, манъа эмир этти. Мен ашагъы эндим, разведчикке якъынлаштым. Онынъ янындан фырланып кечкенде, моторынынъ сагъ тарафындан беяз булут къабаргъаныны, къара тютюн пускюрсенини эследим. Бу не ола билир? Бу насыл булут, бу насыл къара тютюн! Самолёт эп алчакъкъа тюше. Радист башыны аскъан, ареткетсиз тура. Мен Спириденкогъа корьгенимни бильдирдим.

— Корем... озюм де корем. Самолёттан узакълашманъыз! — деп, Спириденко эмир этти.

Биз радионен разведчик-самолётнен багъланмакъ истедик.

— Джевап бер! Не олды! — деп текрарласакъ да, самолёттан сес чыкъмай. О, эп ашагъы эне. Самолётнынъ талийи бизни пек эеджанландырды. Биз, онынъ аман-эсен ерге отурмасыны беклеймиз. Онынъ элинде джебэ штабы ичюн пек дегерли фото-ресимлер, малюмат бар.

Авада экенде душман самолётлары онъа якъын кельмедилер. Зенит топларындан атылган снарядлар да онъа келип тиймеди. Я, онъа не олды? Себебини анълап оламаймыз.

Лётчик озюне къувет ве ираде тапты. Самолётыны ачыкъ мейданлыкъта отуртты. Биз, кыргызыйлар киби, онынъ устюнде доланамыз. Лётчикнинъ кабинадан чыкъмасыны беклеймиз. Лётчик кабинадан чыкъты. Шлемофоныны ачувнен башындан чыкъарып, оны къуветнен ерге шпыртты. Башыны тёпеге котерип, бизге юмругъыны салады. Шу арада кельген солдатларгъа, бизни косътерип, къолларыны саллап-саллап, нелердир айта эди. Корюле ки, о, пек сёгюне, ачувлана эди. Я, радист къайда? Не ичюн о, кабинадан чыкъмады?

Биз, аэродромгъа келип къондыкъ. Разведчикке не олгъаныны анълап оламаймыз. Яхшы ки, самолёт ве лётчик сагъ-селямет къалдылар. Энь кереги де бу эди. Чюнки штабкъа малюмат, фото-ресимлер керек эди. Я барып да самолёт ве лётчик гъайып олгъан олса, бизим алымыз не олур эди? Я радист къайда? Насыл олды да, биз, он эки истребитель, бир самолётны къорчалап оламадыкъ. Айып шей! Командапнынъ козюне насыл бакъаджакъмыз?

Сонъундан анълашылгъанына коре, разведчик-самолёткъа «мессер»лернинъ къуршуны тийген, радистни ольдюрген экен. Я, душман истребительлери къайдан келип чыкъкъанлар? Биз оларны ич бир ерде коръмедик де!

Вакъиа шойле олып кечкен экен.

... Биз джебэ сызыгъыны кечип, эвге къайткъанда, энди раатсызланмагъа шей ёкъ деп, дикъкъатымызны бираз зайыфлаткъан эдик. ИЛ-2-нинъ янында якъын учкъан ашагъыдаки группа, этрафына бакъырмады, гъамсызлыкъкъа ургъан. Душман исе, бундан файдалангъан. О бизим рейднинъ макъсадыны анълап, шамата къопармады, гизлиден озюнинъ бир, я да эки «мессер»ине, бизим разведчик-самолётымызны урып тюшюрмек эмирини берди. Белли ки, душман мышыкъ киби, пысып-пысылып, дагъ артындан атылып чыкъаракъ, бизим самолётнынъ устюне атылды. Атеш ачкъаны киби, къачып, козьден джойылды, озь уджюмини текрарламагъа къоркъты. Чюнки, онъа къоркъмагъа шей бар эди. Эгер, биз он эки самолёт оны коръген олсакъ, чиль-парча этер эдик. Лякин беля шунда ки, биз душман самолётларыны коралмагъан эдик.

Душман бизни алдатты. Бу, бизге буюк бир дерс олды.

Июль айынынъ сыджакъ куньлеринден биринде, меним эскадрильям эки кере авагъа котерильди. Биринджи кере олгъан учуш, аман-эсен кечти. Лякин, экинджи кере учкъанда, алымыз мушкюль олды.

Ерде къызгын урушлар кете эди. Эр эки тарафтан буюк сайыда аскер болюклери, юзлернен танклар, чешит джабда артиллерия иштирак эте. Устюмизде душман самолётлары къузгъунлар киби доланалар. Юзлернен бомбалар ташлайлар. Немсе-фашистлери контр уджюмге кечмеге тырыша эдилер. Лякин о, бунъа мувафакъ оламай, мудафаагъа кечмеге меджбур ола эди.

Биринджи кере олгъан учувымызда биз, душмандан чокъ зарар корьмедик. Ялынъыз, бизим бир бомбардиримиз зарарлангъан олса да, о да озъ топрагъымызгъа келип, къонмагъа меджбур олгъан эди.

Душман зенит топлары меним эскадрильямдаки эки самолётны тешкелеген эдилер. Дженкявер учуштан къайтып кельген сонъ, эр вакъыттакиси киби, озюмизни бир сырагъа къояйыкъ, самолётларымызны козьден кечирейик, тешиклерни ямайыкъ,— деп ишнен огърашкъанда, штабдан:

— Отуз дакъыкъадан сонъ, секизликнен, аскерлеримизни орьтмеге кечеджексинъиз! — деген эмир алынды.

— Ялынъыз алты самолёт уча билир! Экиси зарарланды, деликлерини ямап етиштиралмамыз,— дедим мен. Штаб начальниги:

— Шай олса, барсын, алты самолёт учсын! — деп кестирип айтты.

Биз авагъа котерильдик. «Мессер»-лер корюльмей эди. Орталыкъ чым-чырт. Бу кокте, амма ерде, балабан котек кете эди. Билемиз ки, авада да бу тынчыкъ чокъкъа сюрмейджек. Беш-он дакъыкъадан сонъра, фашист къузгъунлары, къайдан олса да, илле тепип чыкъарлар. Эвельде шай ола эди. Немсе-фашистлери: «аваны темизлемек» ичюн апансыздан пейда олып, аскерлеримизни бомбаламагъа кельген бомбардирлерини озгъара, оларны бизим атешимизден орьте эдилер. Керчек, шимди вазият денъишти. Энди авада биз акимлик этемиз. Шай олса да, душман озъ ниетинден ред этмей, илле авада, ерде тешеб-бюсни озъ къолуна тутмакъ истей. Авагъа котерильгенде,

биз энъ башта фашист бомбардирлеринен урушкъа тутунамыз, онъа бомбаларыны ташламагъа ёл бермеймиз.

Биз, джебэ сызыгъыны кечтик ве душман территориясына терен сокъулдыкъ. Еркеки зенит топлардан къуветли атеш ачылды. Снарядлар самолётларымызны тешмесин деп, биз де чешит маневралар япамыз. Огюмизге къойылгъан тактика вазифеси шундан ибарет эди.

Уйкен лейтенант Иван Астаховнынъ дёртдиги дарбе эндириджи группа сайыла эди. Мен ве меним артымдан учкъан Мельник-Каралюк исе, душманны озюмизге багълайыджы группа сайыла эдик. Бизим вазифемиз — душман истребителлеринен урушкъа тутунып, оларнынъ дикъкъат ве атешини дарбе эндириджи группадан озюмизге джелъп этмек эди. Биз, Каралюкнен берабер дарбе эндириджи группанынъ алты юз метр юксеклигинден ве дёрт юз метр артындан учамыз. Учамыз амма, душман самолётлары кене де корюльмей. Арткъа дёнмек ичюн чеврильмек керек оладжакъ.

— Арткъа дёнюнъиз! — деп мен, команда берип, етиштирмедим, узакътан къара нокътачыкъларны коръдим. Олар, кет-кете буюклеше эдилер. Янъылмадым. Олар фашист самолётлары эди. Биз оларнен бир севиели юксекликте булуна эдик.

— Къыргъа тырмашынъыз! — деп команда бердим. Иван Астахов теджрибели, акъыллы бир лётчик эди. О, ойле бир усталыкънен манёвралар япты ки, мен онынъ не вакъыт юксекликке тырмашкъаныны, душман устюнде пейда олгъаныны дуймай къалдым. Бу пек сурьатнен олып кечти. Онъа тёпеден йылдырым киби душман устюне атылмакъ пек уйгъун ве къолай эди.

Биз манёвралар япып, дженкявер сыраларымызны тизгендже, душман самолётлары энди бизге якъынлаштылар. Мен 24 Ю — 87 ве 8 дане ФВ — 190 самолёты сайдым. Дёрт «фоккер» команданнынъ янашасындан, дёрт данеси де арттан уча эдилер.

Олар 32 дане, биз — алты. Къувет мусавий дегиль. Меселе анълашылды. Бизге агъыр ишнен огърашмакъ керек оладжакъ. Не япмалы? Урушмакъ керек. Башкъа ёл ёкъ.

Биз, Каралюкнен берабер «фокке»лернен тутушып, оларны «юнкерс»лерден айыраджакъ олдыкъ. Бу, эльбетте, къолай бир иш дегиль эди. Душман да акъмакъ дегиль эди. О, бутюн группасынен берабер урушмакъ истемеди. Гитлерджилернинъ баш вазифеси: озь бомбардирлерине

сербест арекет этмек ичюн шараит догъурмакъ эди. Эгер, биз алты самолёт «фоккер»лернен урушсакъ, «юнкерс»лер исе, бизим аскерлеримизни бомбалайджакълар. Онынъ ичюн лейтенант Астаховгъа, озъ дёртлюгинен мытлакъа «юнкерс»лерни урмакъ, бомбаларыны ташламагъа ёл бер-мемек керек эди.

Биз, кунеш тарафтан, тёпеде уча эдик. Душман биз-ни, гъалиба, эслемеди. Биз, апансыздан «фоккер»лерге уджюм этмеге, сонъра, «юнкерс»лернен огърашмагъа къарар бердик. Бизим авада урушкъанымызны корьген къомшу авиа болюклеримиз, бельки, бизге ярдымгъа келирлер, деген умятни де джоймадыкъ. Уджюм этмек имкяны ве тешеббюс бизим къолумызда эди. Бунинъ ичюн, биз шу анъ арекет этмек, саниени биле къачырмамакъ керек эдик. Затен авада бир сание буюк иш япа эди.

— Ваня! Юкъарыдаки группагъа уджюм атем. Сен, огдеки «юнкерс»ни ур!— деп команда бердим.

— Анъладым!— деди Астахов.

Озюмизнинъ юксекте олгъанымыздан фйдаланып, биз «фоккер»нинъ дёртлюгине тёпеден ве арттан уджюмге кечтик, душман самолётларына якъын кельдик. Группанынъ огдеки самолётыны нишангъа алдым, амма, атеш ачмайым. Даа якъын келйим де, о вакъыт урсам да не-тиджесиз къалмаз, дейим.

Бир даа бакъсам, не корейим: фашист дёртлюги огюм-де къадалып турды. Бу насыл шей? Эр вакъыт сабырлы-тутумлы олгъан Каралюк ашыкты. О, узакътан «фоккер»-лернинъ экисине атеш ачты. Мен Каралюкке:

— Сен не япасынъ шу? Месафе — узакъ! Якъын кель!— багъырам.

Нишангъа алгъан «фоккер»имни козьден къачырмайып топлардан онъа атеш ачтым. «Фоккер» сарсынды. Башта сол къанатына янтайды, сонъра, буруны устюне ерге барып сапланды. Лётчик ольсе керек, парашютнен секирме-ди. Онынънен берабер олгъан дигер «фоккер» фырланып юкъарыгъа чыкты.

Самолётимны сагъгъа чевирдим. Каралюк мени ар-тымдан келедир зан этип, мен ашагъыдаки эки самолёт-къа пике яптым. Астахов, огдеки, «юнкерс»ни мувафакъи-етнен урып якъты. О, ерге йыкълды. Дигери де къара тютюнге булгъаланып, ашагъы энмеге башлады. Фашист-лер эки самолётнынъ ёкъ этильгенини ве сырларынынъ

бозулганыны корип, теляшкѡ тюштилер, кѡтурмышча устюмизге атылдылар.

Мен, Астаховнынъ группасына уджюм эткен «фоккер»-лерге атеш ачтым. Лякин, дигерлери етишип кельдилер. Копеклер киби атылып, таламакъ истейлер. Мен, сансар киби, де анда, де мында фырланам. Я, Каралюк кѡйда? Душман сюрюси ичинде мен ялынъыз бизим дѡрт ЛА — 5 самолѡтымызны корем. Радионен:

— Каралюк! Кѡайдасынъ? Сес бер! — деп багъырсам да, сес-солукъ чыкъмай эди.

Астаховнынъ группасындан эки самолѡт — «юнкерс»-лернинъ сырасына пике япты амма, дѡрт «фоккер» ярдымгѡ етишти. Беклемеге вакъыт ѳкъ. Мен, шу анъ «фоккер»-лернинъ огюне атылып чыкътым. Арамыздаки месафе узакъ олса да, мен «фоккер»-лер устюне кѡуршун ягъдырдым. Астаховнынъ эки самолѡты манѡа ярдымгѡ ашыкъты, дигер эки самолѡты исе, «юнкерс»-лерге уджюмге кеткенде, «фоккер»-лернинъ огюни кестилер. Эпимиз бир ерге кѡарыштыкъ. «Юнкерс»-лернинъ сырасыны боздыкъ. Олар юклеринден бошалакъ ичюн, бомбаларыны кѡйда раст кельсе, атта, базылары исе, озъ аскерлери устюне ташламагѡа башладылар. Кѡавгѡа эп кѡызгынлаша. Юрегим раатсызлана. Каралюк кѡйда экен? Самолѡты зарарланып, ѳкъса, кѡайттымы? Я не ичюн радионен манѡа бильдирмедим? Ёкъса эляк олдымы? Тюшюнмеге вакъыт ѳкъ. Урушны девам эттирмек керек.

Бизим авада чатышувымызны ерден корелер. Экиде бир, ердеки станциялардан косътеришлер япалар. «Фоккер»-нинъ бириси бизим истребительнинъ кѡуйругъына кечкен, онѡа кѡыбырдамагѡа чаре бермей. Мен ярдымгѡа ашыкъам, етиштире олурыммы? Ерден радионен:

— Дженюптен учкъан самолѡт! Динъле! Сенинъ артынѡа «фоккер» бар! Артынѡа бакъ! сакът ол! — деп бельдирелер амма, бу косътеришнинъ кимге олгъаныны анълап оламайым. Мен истребителимизнинъ кѡуйругъында асылгъан немсеге атеш ачкъанда, меним самолѡтыма насылдыр — бир агъыр шей урулды. Бир кереден шашыладжакъ бир тынчлыкъ олды. Моторнынъ увултысындан башкѡа мен ич биршей ишитмейим. Самолѡтнынъ штурвалына япыштым, оны кѡакъыттым, самолѡтны айландырдым. Янымдан, фырланып-фырланып душман самолѡтлары кече. Быр шей анъламайым. Рация бозулса керек, радиодан да сес ишитильмей. Ишлер фена, чырагъым

янды,— дейим озь-озюме. Не команда берип олам, не де иштем...

Душманпынъ бир самолёты мени быракъмай. Узакъта душманнен урушкъан самолётларымызга якъынлашаджакъ олгъанда, янашадан эки «фоккер» атылып чыкъты, олар меним огюмни кеседжек олдылар. Мен бир озюмим, олар нсе, учъ данелер.

Зарар ёкъ. Меним «лавочкам» мени белягъа огъратмаз. Бахтыма о, бугунъ пек яхшы чалыша. Оны мен солгъа, сагъгъа, юкъарыгъа, ашагъыгъа айландырам. Ич де сёзюмден чыкъмай. Къайда чевирсем, онда кете, не истесем, оны япа. Самолётымнынъ машалласы бар. Ондан мен пек мемнионим. Онъа ишанчым, умюдим буюк.

Учъ самолётнен дёгюшмеге башладым. Нишангъа алып, бир данесини даа урып тюшюрсе эдим,—деп тырышам. Самолётым ойнакълай, онынъ ичюн, немсе лётчиги мени прицельге алып, манъа атеш ачып оламай...

Тикине маневра япкъан бир моментте, манъа «фоккер» нинъ къуйругъына кечмек имкяны догъды. Якъын келейим де, сонъ атеш ачайым деп, эп якъынлаша бердим. «Фоккер» чешит манёвралар япып, къачып къуртулмакъ истеди амма, мен онынъ пешинден къалмадым. Мен эп, даа якъын келейим,—деп тырыштым. Бу ерде мен къаба янълышлыкъ яптым. Къыскъасы, атеш ачайым дегенде, самолётым сарсынды. Тизимден юкъары, аягъымны недир, бир шей якъты, чызмам ичине сыджакъ бир шей акъты, къолуменен аягъымны сыйпайджакъ олдым, пармакъларым къангъа буланды. Яралангъанымны анъладым. Лякин, агъырысыны асла дуймадым.

Самолётым зарарланса да, оны идаре этмеси къыйын дегиль эди. Не ичюндир о, азгъана солгъа тарта эди.

Вазнет агъырлашты. Душман енъиш эльде эттим беллеп, даа зияде устюме атылды. Мен чешит манёвралар япып, онынъ панджасы астындан чыкмагъа тырышам. Ашагъы энип, дагъгъа тараф учтым, ондан узюльмек истедим. Менден узакълашса, бельки, ерден бизим зенит топларымыз оны урып тюшюрирлер,—деп умюд эттим. Пакъыл киби, шу районда зенит топларымыз да ёкъ эди. Не Каралюкни, ве не де Астаховнынъ самолётларыны кормейим. Я, олар къайда?

Вазнетим агъырлашты. Сол аягъым кутюк киби, агъырлашты, сызлай. Чызмам къангъа толды. Башыма

чешит фикирлер кельди. Фашистлер мени сагъ къалдырмазлар, дейим, лякин рухтан тюшмейим. Къувангъан ве мени джанландыргъан бир шей олса, о да, самолётымнынъ яралы олмасына бакъмадан, о меним сёзюмден ич де чыкъмай эди.

Мен ашагъы энем, дагъ тарафкъа учам, артымдан къувалагъан душманлар огге атылып чыкъкъанда, мен оларгъа атеш ачам. Лякин, узакътан атылгъан къуршунлар душмангъа барып тиймей эди.

Къайдандыр, янымда бир фоккер даа пейда олды. Олар, энди учъ дегиль де, дёрт олдылар. Мени нишангъа алып, атеш ачмасынлар деп, самолётымны де солгъа, де сагъгъа айландырам, де тёпеге — «къыргъа» тырмашам, де, ашагъы ерге алчалам. Пек ёрулдым, такъатым битти. Даа не япайым? Бу хынзырлар мени урып тюшюрирлер — деп теляшланам. Мийим мотор киби чалыша. Не олса-олсун, тек эсир тюшмейим — дедим. Душманлар мени эр тарафтан къыстакълап, озъ территорияларына алып кетмек, ерге отуртмакъ истегенлерини мен анъладым. Ёкъ, бу ола бильмез! Авада къараман киби ольмек, эсир тюшмектен хайырлыдыр, дедим озъ-озюме.

Этрафыма бакъындым. Узакътан, кунъ догъуш беттен, бир группа истребитель-самолётлары кельгенини коръдим. Козълериме инанмайым. Бу бизимкилер экенми? Эбет. Янъылмагъаным. Олар бизим самолётлар эди. Эй, яраббиде, бахтым бар экен, дедим.

Я, оларнен насыл багъланайым? Насыл этип, оларгъа дердимни анълатайым? Радио чалышмай. Мен алчакъта, дагъ талдасында булунам. Юкъарыдан мени корип, вазиятимни анъламакъ ойле къолай дегиль эди. Бутюн умюдим, самолётымнынъ чалышувунда эди. Мен оны сонъ къуветине къадар айдап, бир кереден къакътым, тим-тик къадалып, сурьатнен тёпеге чыкътым. Къангъа сувсагъан «фоккер»лер озъ ниетлерини ташламайлар. Фырлана берелер, амма артыма етишип оламайлар.

Козълериме къаранлыкъ чёкти. Эсими джойгъан киби олдым. Лякин, тез айындым. Приборларгъа бакътым. 2400 метр юксекликте олгъанымны анъладым. Душманлар меним бойле серт бир манёвра япаджагъымны беклемеген эдилер. Къанатларымы салладым, ярдымгъа чыгъырдым.

Бизим Як — 1 деген истребительлеримиз, немсе «фоккер»лерини корип, шу анъ юкарыдан оларгъа уджюм эт-

тилер. Бир уджюмде учь «фоккер»ни урып тюшюрдилер. Олар янып, бизим аскерлер олгъан районда йыкълдылар. Дёрдинджиси, гъалиба, озь тарафларына къачып къуртулды.

Ишлерни битирген сонъ, бизим истребителлер, озь ёлларына девам эттилер. Олар, бизим дивизиянынъ къомшу полкындан эдилер.

Аэродромгъа къайтып кельдим. Самолётимны отуртмакъ ичюн шассилерни чыкъараджакъ олдым, амма, шассилер еринден къыбырдамайлар. Себеби, гидросистеманынъ зарарланмасында эди. Фюзеляж устюне отуртайым десем, къырылыр, деп къоркъам. Самолёткъа языкъ.

Энъ агъыр ве телюкелн дакъикъаларда мени душман панджасы астындан, олюмден къуртаргъан, аэродромгъа алып кельген бу кыйметли достымны-самолётимны, насыл этер де, бир тамам парчалап къырарым... Ёкъ, бунъа меним къолум бармаз.

Мен аэродром устюнде булунам. Бензин битмек узьре. Ерте мени корелер. Олар, бельки радионен:— Санъа не олды? Не ичюн къонмайсынъ?— деп сорайдырлар, амма, радио чалышмай, мен джевап бералмайым. Эр альде, буюк кыйынлыкъларнен, мен шассилернинъ ачылмасына мувафакъ олдым. Самолётнынъ копчеклери, ерге тийген киби, чапып, огге тыгъырды, аэродромнынъ четинде, къалын, бир эмен терегине беш метр къалгъанда, тарс этип токъталды.

Тынчылыкъ. Кабинадан чыкъмакъ истейим, амма такъатым етмей, чыкълып оламайым. Аягъым арекет этмей.

Полк командири, комиссар, эким машинанен етишип кельдилер. Кабинадан чыкъмагъа ярдым эттилер. Аякъ устюне зорнен бастым. Акъсап юрдим.

— Аягъымдан яраладылар,— дедим. Полк экими столбняк олмасын деп, шприцни янбашыма санчты. Чызмамны, штанымны кесип сюндырдылар. Медицина болюгинде аягъымдаки осколкаларны чыкъардылар. Бир осколка, демир парчачыгъы, шлемофонимнынъ ве онынъ йипек астрыны йыртып, сачларым ичине кирген, яхшы ки, башымы яраламагъан. Ярым стакан спирт бердилер.— Ят! Раатлан!— дедилер.

Бизимкилер эписи къайтып кельдилерми? деген суалиме, полк командири:

— Каралюктен башкъа, эписи аман-эсен къайтып

кельдилер. Биз сенден кѳоркѳтыкѳ. Каралюк де кѳайтып келир! Сен раатсыз олма!— деп мени тынчландырдылар.

Ергѳунлыкѳтан себеп, кѳатты юкѳугѳа далгѳаным. Гедженинѳ ярысында уяпдым. Юкѳум кѳачты. Сабагѳа кѳадар юкѳалап оламадым. Душманнен олгѳан кѳатты урушлар, достым Каралюк козѳом огѳонден кетмеди. Бельки самолѳеты зарарлангѳандыр, бир ерлерге кѳонмагѳа меджбур олгѳандыр,—деген умят мени ташламады. Лякин не саба, не де эртеси куню, бизге Каралюк акѳкѳында ич бир шей бильмек мумкюн олмады.

Языкѳ йигитке! Эляк олды. Буюк теджрибели, ирадели, кѳуветли, акѳыллы бир лѳтчик эди.

Биз, душманнынѳ эки «юнкерс-88» бомбардирины, бир ФВ-190 истребителини ѳкѳ эттик. Учѳ кунѳден сонѳ, яраларым яхшы олды. Ергѳунлыкѳым кечти. Дѳрдинджи куню мен кене де авагѳа котерильдим. Достым Каралюкнинѳ олѳуми мени душмандан интикѳам алмагѳа чагѳыра эди.

ГЕНЕРАЛ МЕНИ ОЗЮНЕ ЧАГѳЫРДЫ

Орѳл — Курск орталыгѳында олгѳан урушлар токѳталгѳан эди. Фашист ордулары буюк феякетке огѳрагѳан сонѳ, муакѳкѳат олса да, сусмагѳа меджбур олгѳан эдилер.

Геджелер тынч эди. Ава айдын-ачыкѳ. Мавы кокте йылдызлар де яна, де сѳене. Дерсинѳ, олар кимгедир козѳ кѳыпалар. Базылары да еринден кѳопып, кѳайдадыр учып кетелер, сонѳундан сѳенип, гѳайып олалар.

Динѳленемиз. Эвельки сарсынтылар, увулдылар, терен патлавлар ишитильмей. Бутюн кяинат сускѳан. Ялынѳыз чегерткилернинѳ эзгили гурюльтиси ишитиле эди.

Афталарнен сюрген патырды-гурюльтиден сонѳ, пейда олгѳан бу бекленильмез тынчлыкѳ — пек худжур олып корюне эди.

Язнынѳ бойле тынч геджелерде, кѳоранталарымыз, тувгѳан ерлеримиз акѳылгѳа келе эди. Догѳмушларымызны чокѳ сагѳынгѳан эдик. Афатлы кунѳлернинѳ тез отип кетмесини, енѳишни сабырсызлыкѳнен беклей эдик.

Лякин, дженкнинѳ сонѳу даа корюльмей эди. Джебѳедеки тынчлыкѳтан файдаланып, озюмни сырагѳа чекмеге, самолѳтларымызны тамир этмеге, илериде оладжакѳ урушларгѳа азырланып башлагѳан эдик. Бир кѳач кунѳ бойле кечти. Бизим полк янѳы аэродромгѳа авушмагѳа азырлана

эди. Полкнынъ ярдымджы къысымлары, техниклер, энди кочип кеткен эдилер. Къалгъан эскадрильялар акъшам устю еринден кочеджек эдилер. Лякин полк командири Сорокин кетювимиэни токътатты.

— Ярын саба кетермиз,— деди. Биз кеч олгъанда штабдан чыкъып, эвге кельдик.

Биз, учъ эскадрильянынъ командирлери:— Николай Спириденко, Николай Боровский ве мен бир эвчикте яшай эдик. Николай Спириденко шойле теклифте булунды:

— Биз, чокъ вакъыт бу аэродромда олдыкъ, ярын саба кочип кетеджекмиз. Мында, енъишли-къуванчлы кунълернен, яныкълы-кедерли кунълер де олгъан эди. Базы бир достларымызны гъайып эттик, эгер разы олсанъыз, оларнынъ хатрасына бирер юзер граммчыкъ ичейик,— деди.

Теклифни буюк мемниониетнен къабул эткен эдик. Янымызда олгъан одыр-будырны стол устюне къойдыкъ. Къаделерни толдырдыкъ. Котерейик дегенде, азбар къапы къакъылды, хозяйканынъ тараш копечиги кескин-кескин авылдады. Кимдир бириси:

— Капитан Чалбаш мындамы?— деп сорады.

— Мындадыр,— деп, мен къапыны ачтым, ичериге солдат кирди.

— Мени, БАО-нынъ аэродромнынъ теминат батальонынынъ командири Иванов ёллады. Сизни, насылдыр бир генерал чагъыра,— деди. Мен, бу насыл генерал экен, деп тюшюнгенде, Спириденко:

— Анавы, кунъдюз, кучюк самолётнен учып кельген генерал олса керек,— деди. Лякин онынъ ким олгъаныны биз бильмей ве меракъланмагъан эдик. Бойле уйкен офицерлер бизге чокъ келе тургъан эдилер. Эр альде, мадам ки, мени махсус генерал чагъыра, мытлакъ бармакъ керек эди. Къушагъымыны багъладым, пилоткамы кийдим. Со-къакъкъа чыкътым.

Дюльбер, айдын гедже эди. Орталыкъ чым-чырт. Ич бир ерде атеш ярыгъы корюнемей. Эр кеснинъ пенджереси япыкъ эди.

БАО командири — майор Иванов, бизим сокъакъта, бизден беш эв авлакъта яшай эди. Къапыны къакъып ичериге кирдим. Тим-тик турып, къолумны пилоткама къойып, откъюр сеснен:

— Сизинъ эмиринъизнен кельдим!— дедим.

Кителини чыкъарып беяз кольмекнен стол башында

отурган кесментик адамны папирос думаны ичинде ким олганыны яхшы эслеп оламагъан эдим.

— Э-э-э! Чалбаш! Корьдинъми, сени мен къайдап келип таптым?— дегенде, манъа таныш сесинден, онынъ Анатолий Павлович Жуков олганыны билъдим.

Учъ йылдан сонъ, Къачы мектебинде эскадрильямызнынъ сабыкъ командириши корьгенде, пек севинген эдим. Соравлар, хатырлавлар башлады. Лактырды чокъкъа сюреджекке ошай эди. Онынъ ичюн, эвде, стол башында мени беклеп къалгъан достларыма: «Мени беклеменъиз. Мен кечикип келирим» деп кягъытчыкъ язып ёладым.

Анатолий Павлович манъа Сталинград урушларында немсе фельдмаршалы Паулюснинъ насыл эспир алынгъаны, бизим лётчиклернинъ косътерген къараманлыкълары акъында меракълы хаберлер айткъан эди.

Немсе фашист авиациясына къаршы косътерген феоакярлыгъы ичюн Жуков Дженкявер Къызыл Байракъ орденинен мукафатлангъан ве онъа генерал унваны берильген эди. Умумий лафлардан сонъ, Жуков манъа шойле деди:

— Манъа Москвадан хусусий вазифе бердилер. Биз, совет асслары мектеби тешкиятландыраджакъмыз. Арбий шариат буны пек талап эте. Бунынъ ичюн, махсус мандат бердилер. Мен джеб-джебаден учып юрем. Мектеп ичюн инструкторлар, теджрибелли лётчиклер топлайым,— деди.

Мен раатсызланып башладым. Генерал Жуков меним бостаныма таш атмаймы экен, деп тюшондим. Анатолий Павлович сёзюни девам эттирди:

— Мен, мында тесадуфий тюштим. Самолётымда бензин битти, онынъ ичюн, сизинъ аэродромда къондым. Майор Ивановнынъ да мында олганыны анъладым. Бу гедже онъа мусафирликке къалдым,— деди.

Жуков ве Иванов, Къачы мектебинде экенде якъын дост эдилер. Лаф арасында Иванов онъа меним бу полкта олганымны айткъан.

Эгер, биз янъы аэродромгъа учып кеткен олсакъ, генерал Жуков, эбет де не Ивановнен, ве не де менимнен корюшип оламайджакъ эди.

Генерал Жуковнен корюшювимни бойле тафсилатлы язгъанымнынъ себеби шу ки, сонъундан меним арбий омюримде ве талийимде бу корюшюв муим роль ойнагъан эди. Буны ашагъыда окъуйджакъмыз.

Генерал Жуков лафнынъ сонъунда, меним ичюн ич де бекленильмеден:

— Мына, Эмир, меселе бойле тура. Айды, азырлан! Мен сени де, бу асслар етиштирген мектепке алмакъ истейим,— деди.

Мен итираз этеджек олдым. Онъа, бу полкта алышып къалгъанымны, сонъ вакъытларда ишлеримизнинъ яхшы кеткенини, энди мен шахсен душманнынъ беш самолётыны урып тюшюргенимни айттым.

— Джаным, ялаварам сизге, манъа токъунманъыз!— десем де, генерал Жуков:

— Эмир! Сен меннен дава этме! Менде махсус мандат бар. Бизге, озъ ассларымызны азырлап етиштирмек керек. Меселе къатты тура,— деп текрарлады. Мен сагълыкълашып чыкъкъанда, о меним къолумны сыкъты ве:

— Тезден корюширмиз,— деди.

Мен эвге кельгенде, гедженинъ ярысы эди. Достларым юкълай. Мен исе, сабагъа къадар, юкълап оламадым, раат-сызландым. Шай олса да, Жуковнен олгъан лакъырды, лаф олып къалыр, унутылыр, деп умют эткен эдим.

Биз, саба эрте турып, аэродромгъа кельгенде, техниклер, энди бизим самолётларымызны учувгъа азырлагъан эдилер. Команда берильди, самолётлар авагъа котерильдилер.

Янъы аэродромгъа учып келювимиз — чокъ вакъыт алмады. Эр шей сырасында эди. Арасы ярым саат кечмеди, эскадрилья командирлерини штабкъа чагъырдылар.

Подполковник Сорокин штабтан сытыкъ чырайнен, ачулвы къайтты ве биринджи эскадрильянынъ командири Боровскийны чагъырып:

— Лейтенант Разин къайда?— деп багъырды.

— Бильмейим, не ичюндир даа учып кельмеди,— деди капитан Боровский.

— Бильмесенъ, биль! Лейтенант Разин самолётынен берабер эляк олды. Самолёт эски аэродром устюнде йыкъылды, дегенде, эпимиз тааджиplenдик. Лякин бунынъ насыл олгъаныны анълап оламадыкъ. Онъа инанмайджакъ олдыкъ. Полк командири мугъайды, кедрли сеснен:

— Эльбет, Разин эляк олды. Самолётны да гъайып этти. Ахмакъча олюм!— деди.

Эпимизнинъ гонълюмиз къырылды. Лейтенант Разинни биз, яхшы биле эдик, о, акъыллы, теджрибели бир лётчик эди. Насыл олды да, гъайып олды? О, аэродромда

чалышкѳан таныш кѳызынен сагѳлыкѳлашаджакѳ олгѳан. Авагѳа котерильген сонѳ, юксек пилотаж, «бочка» шеки-лини япып, алчакѳтан учкѳан, аркѳа устѳоне айлангѳан, самолѳтыны догѳрултып оламагѳан, ерге йыкѳылгѳан. Самолѳт патлагѳан.

Бу, бекленильмеген, джиддий ве пек аджыныкѳлы бир феякет эди. Сагѳлыкѳлашмакѳ ичѳон, Разинге бойле ар-кет япмакѳ керек эдими? Эм ачувландыкѳ, эм яндыкѳ. Онынѳ нафиле ерде, манасыз ольмеси — бизге буюк те-сир этти.

Биз келип ерлешкен янѳы аэродромымызнынѳ тек ады бар эди. Такѳыр, бош бир ер. Бир кѳач джарты, йыкѳыкѳ эвчиклер ве землянкалардан башкѳа ич бир тюрло ин-шаатлар, кѳаралты ѳкѳ эди. Онынѳ ичѳон, учувларгѳа башламаздан эвель, башта, лѳтчиклер ичѳон бир аз кели-шикли турмуш шараитлары догѳурмакѳ керек олды. Душ-ман авадан уджѳом эткенде, сакѳланмакѳ ичѳон эндеклер-арыкѳлар кѳазмакѳ керек эди. Бутѳон бу ишлернен БАО огѳрашса да, эскадрилья командирлери четте турмай эди-лер. Кѳыскѳа вакѳыт ичинде, джебѳ яшайышы ичѳон ке-рек олгѳан бутѳон шараитларны догѳургѳан эдик.

Биз тургѳан орталыкѳта, шимдилик тынч эди. Душ-ман самолѳтлары корѳюльмей эди. Бу тынчлыкѳнынѳ фур-туналы кунѳлер и оладжагѳына биз эмин эдик. Тынчлыкѳ-тан файдаланып, кѳызгѳын урушларгѳа азырлана эдик.

Дженкиннѳ агѳыр кунѳлеринде, мен партиягѳа канди-дат оларакѳ кѳабул этильген эдим. Кечкен бир йыл ичин-де, мен озѳюмни дженкявер ишлеримнен эр ерде, комму-нист оларакѳ косѳтермеге тырыштым. Бу кунѳлер де энди мени, партиягѳа аза оларакѳ кѳабул этмелерини риджа этип, ариза берген эдим. 1943 сенеси, август айы меним яшайышымда унутылмаз бир вакѳыт олды. Мени партия сафѳна аза оларакѳ кѳабул эттилер.

Дивизия сиясий болѳюгининѳ начальниги манѳа пар-тия билетини такѳдим эткенде, шойле деген эди:

— Чалбаш аркѳадаш! Сиз, шимдиден сонѳ, Ленин партиясынынѳ лѳйыкѳлы азасы сайыласынѳыз. Эминим ки, Ватанны фашист баскѳынджыларындан кѳорчалавда. адалетли ишимиз огѳрунда сиз даа чокѳ кѳараманлыкѳ-лар косѳтерирсинѳиз! Сизни джан-юрсктен хайырлайым. Узун омѳюр, сагѳлыкѳ, эр ишинѳизде мувафакѳиет ве шах-сий бахт тилейим,— деп кѳолумны сыкѳты.

Сня аркъадашым, сиясий хадимнинъ айткъан сѣзле-
рини ѳеджаннен динълеген эдим, мен онынъ айткъанла-
рыны эр вакъыт акъламагъа тырыштым, юзюми кирле-
медим. Партия билетимни джебимде дегиль де юрегим-
нинъ тубюнде сакъладым. Ватан огюнде борджумны,
къуветим еткенине коре, иджра этмеге тырыштым.

* * *

Буюк урушлар арфесинде, лѣтчиклерни эки-учъ кунъ-
ге раатлыкъ ѳвлерине, я да санаторияларгъа ёлламакъ
адет олгъан эди. Невбет манъа кельди. Кетмек ичюн
азырлангъанда, полкымызнынъ экими манъа:

— Ярын сизни санаториягъа ёллайджакъ эдик, лякин
полк командири:—«токътап турсын, ёлланманъыз!»— деп
эмир этти, себебини бильмейим,— деди. Бу хаберни мен
озюмдже анъладым, чюнки, мадам ки, тезден къызгъын
урушлар оладжакъ, уджюмге кечмеге азырланамыз, иште
бунынъ ичюн, мени санаториягъа ёллав токътатылгъан-
дыр — деп зан эттим. Онъа мен эмиет бермедим.

Шу куню, акъшам емеги вакътында полкымызнынъ
командири Сорокин яныма келип отурды:

— Эмир! Сенинъ манъа джанынъ агъырамы?— деп
сорады.

— Я, не ичюн?— дедим мен.

— Сени санаториягъа ёллавны токътаткъаным ичюн.

— О сизге багълы. Эбет, бир себеби бардыр,— дедим
мен.

— Эбет себеби бар. Эм ѳсаслы. Ярын анъларсынъ. Сен
чокъ раатсызланма, мында къоркъунчлы бир шей ёкъ.
Бельки, манъа меселени ятыштырмакъ мумкюн олур,—
деп подполковник Сорокин мени тынчландырмакъ истесе
де, мен, табий, сѣз не хусуста кете экен,— деп раатсыз-
ланып башладым.

Экинджи куню сабасы, меним ѳскадрильям дженкявер
вазифенинъ иджрасына кетти. Ёлда бир «мессер» истреби-
телине раст кельдик, оны къамачавгъа алып, группанен
урып тюшюрдик. Аэродромгъа келип къонгъанда, коман-
да пунктундан невбетчи чапып кельди.

— Сизни полк командири чагъыра,— деди манъа.

Мен, ашыкъып землянкагъа киргенде, подполковник
Сорокин аппарат башында ачувлы юзнен, телеграф лен-
тасыны окъуй эди. Агъызымы ачып, кельгенимни биль-
дирмеге етиштиралмадым, командир:

— Ал! Озюнъ окъу!— деп телеграф лентасыны манъа атты. Эеджаннен окъудым.

— Командир аркъадаш! Бу насыл олды я? Мен бу меселени чокътан унуткъандырлар, деп тюшюндим. Екъ, мен ич бир тарафкъа кетмем,— дедим.

— Учъ кунъден берли сенинъ акъкъынъда дава этемиз,— деди Сорокин.— Нетидже чыкъмады. Коресинъми, шимди язылы суретте эмир этелер. Энди мен бир шей япып оламам. Менде бунынъ ичюн акъ ёкъ. Мен юкъарыдан кельген эмирни иджра этмек борджлым,— деди.

Телеграф лентасында: «Капитан Чалбаш Эмир Усеинни, аджеле суретте, Москва арбий округынынъ арбий ава къуветлери имаесине ёлланъыз!»— деп язылгъан эди.

Эскадрильямдаки лётчиклер меним тонълюм къырыкъ олгъаныны сездилер. Лякин сорамагъа джесарет этамадылар. Ялынъыз, лейтенант Астахов:

— Капитан аркъадаш! Не ичюн бойле кедерлисиз, не олды?— деп сорады. Мен меселенинъ аслыны анълаттым.

Не япмалы? Вакъытлар агъыр. Дженк кете. Арбий эмирни ерине кетирмек эр дженкчининъ мукъаддес борджу. Манъа кетмек керек олды.

Эки кунъ ичинде бутюн ишлеримни битирдим, эсабымны жестим, эскадрильямны ярдымджыма, Астаховгъа теслим эттим.

Достларымнен сагълыкълаштым. Полк командири Сорокин:

— Янъы ерде, янъы иште мувафакъиет ве бахт тилейим, бизни унутма!— деп, мени къучакъллады.

Эки йыл ичинде, мен эки полкта булундым. Эр эки полкнынъ командирлерине бабам киби алышып къалгъан эдим. Онынъ ичюн айрылмасы пек къыйын кельди.

Полк командири манъа ПО-2 деген кучюк самолётны берди. Авагъа котерильдим. Аэродром устюнде эки кере алкъа яптым, самолётнынъ къанатларыны силькеп, сагълыкълаштым.

Къомшу полкнынъ аэродромында меним якъын таныш къызым Елена Пшеничная хызмет эте эди. Онынънен сагълыкълашмакъ ичюн, ёлда, анда къондым...

Дженкнинъ сонъуна къадар биз мектюплештик. Дженктен сонъ бири-биримизни джойдыкъ... Шимди къайда экен?...

Москвага учып кельдим ве арбий ава къуветлери штабына ашыкътым.

Дженктен эвель, эр вакъыт халкънен толу, шаматалы, шенъ сокъакълар, шимди серт ве джиддий эдилер. Со-къакъларда, зиядесинен, арбий урбалы адамлар, арбий ма-шиналар козьге чарпа эди.

Буюк бир эвнинъ учюнджи къатына чыкътым. Мында ава къуветлери штабы бар эди. Кадрлар болюгине кир-дим. Къайдан кельгенимни айтып, элимдеки ёлланманы стол башында тургъан козьлюкли капитанга узаттым. О, яры джиддий, яры йымшакъ юзнен кягъытыи окъугъан сонъ:

— А... капитан Чалбаш. Селям. Бир дакъикъачыкъ сабыр этинъиз! Весихалар азыр. Сизни генерал Жуков чокътан беклей — деди. Айры папка ичинден конвертни алып, манъа узатты. Манъа Москва туюбюнде Люберцы деген шеэрге насыл барып тюшмек ёлларыны тариф этти.

Шу куню шеэрде токъталмадан, электричканен Любер-цыге кельдим. Шеэр гарнизонында, манъа яны ачыла-джакъ, ава урушлары мектебининъ къаерде олгъаныны айттылар. Мектеп штабы шеэрнинъ кенарында экен. Эки къатлы бир бина. Генерал Жуковнынъ кабинети экинджи къатта.

Мен Жуковнынъ кабинетине кирмек ичюн, къабулха-неде тургъан уйкен лейтенанттан изин истедим. Лякин лейтенант башыны котермеди, нелердир яза эди. Сувукъ-къанлыкънен — генерал Жуков ишнен мешгъуль, — деди.

Эки-учъ дакъикъа беклесем де, лейтенант затен манъа дикъкъат этмей. Мен текрар ондан:

— Риджа этем сизге, айтынъыз генеральга, мен ка-питан Чалбаш олам, — десем де, лейтенант башыны котер-меди, кягъытларыны къарыштыра берди. Онынъ бойле сувукъ мунасебети манъа токъунды. Мени къыздырды...

— Сизге, джебэден кельген капитан мураджаат эте. Не ичюн сиз манъа дикъкъат этмейсиз, мен рутбедже сизден уйкеним. — Еринъизден турынъыз! — деп багъыр-дым.

Манъа кызышмакъ, ачувланмакъ керек дегиль эди. Лякин, дженк, ава урушлары мени бир аз озюмден чы-къаргъан эди. Манъа о вакъыт, ойле корюле эди ки, дер-синъ, тылда чалышкъан адамларнынъ эписи агъырлыкъ-

тан къачкъан, файда кетирмеген адамлар сайыла. Ялынъыз дженкте олгъан адамлар файда кетирелер. Ялынъыз оларгъа урмет-сайгъы этмек керек. Эр бир сагълам адамнынъ ери тылда дегиль де, джебæде олмакъ керек,— деп беллей æдим.

Бойде бакъыш, эльбетте, янълыш эди. Я, тылда епгиш сиясышы ким къайрайджакъ? Енгиш ичюн джебæге махсулны, техниканы ким ёллайджакъ? Эр альде уйкен лейтенант аякъкъа турды. О, йымшакълыкънен:

— Мен сизге, рус тилинде, генерал Жуков ишнен мешгъуль деп, æки кере айттым да!— деди.

Кабинет ичинден чанъ чынъылдады. Лейтенант къапыны ачып, ичериге киргенде, мен, генерал Жуковнынъ отъкюр сеснен:

— Анда шамата котерген кимдир?— деп сорагъаныны ишиттим.

— Насылдыр бир капитан,— деп джевап берди лейтенант.

— Ким? Сора!

Генерал меним фамилиямны ишиткени киби, мени озюне чагъырды. Мен киргенде кабинетте бир полковник, бир де майор отура эди. Олар субетни битирселер керек, аякъкъа туруп сагълыкълаша эдилер. Мен генералны арбийдже селямладым. Къолумны сыкъты, отурмагъа изин берди. Ал-хатиримни, насыл кельгенимни сорады, полкта ишлернинъ насыл кеткенинен меракъланды. Субетимиз он дакъикъа къадар девам этти. Бундан сонъ, козюме бакъты да:

— Э... Э! Къардашым! Сен чокъ денгишкенъсинъ Чырайынъ сараргъан. Не олды санъа?— деп сорады.

— Сагълыгъым, шукюрлер олсун, еринде, шикъетим ёкътыр,— дедим. Генерал телефонгъа япышты, трубканы котерип:

— Сизде бу ятын кунълерде, санаториягъа бир путёвка тапылмазмы æкен?— деп медицина болюгинден сорады. Онъа насыл джевап бергенлерини ишитмедим. О кенеде:

— Насыл путёвка олса-олсун, шимди бизге пек керек,— деди. Сёзюни девам эттирип:

— Пек яхшы. Сагъ олунъыз! Майорны сонъ ёлларсыз, онъа ашыкъмагъа шей ёкъ. Путёвканы шимди сизге келеджек капитангъа беринъиз!— деди. Генерал телефон трубкасыны ерине къойды да:

— Ана, меселе шай, Чалбаш! Путёвканы ал, «Тушино» санаториясына кет. Раатлан! Сагълыгъынъны тюзет! Сонъ, ишке башлармыз,— деди генерал.

Жуковнынъ косътерген къайгырувы ве дикъкъаты манъа пек токъунгъан эди. Мен тешеккюр эттим, сагълыкълашып кеттим. Путёвканы алып «Тушино» деген ерге кельдим. Санаторияда менним киби офицерлер, лётчиклер чокъ эдилер. Оларнынъ эписи тедави олувгъа мухтадж эдилер. Ашымыз, сувумыз бол. Экимлернинъ дикъкъат ве ярдымы да буюк эди. Бундан да башкъа, гедже-кунъдюз, радионен джебэлерден къуванчлы хаберлер келип тура.

Бир ай, мен санаторияда олдым. Бу вакъыт ичинде сагълыгъым тюзельген, къуветим ерине кельген эди.

Мен Н. шеэринен къайтып кельгенде, мектеп керек олгъан кадрлернен бир тамам темин олунгъан эди, онларнен яш лётчиклер, мында окъумагъа ёлланылгъанлар. Мында «Яковлев» истребитель самолётларындан ибарет эки эскадрилья бар эди. Дигер эки эскадрилья исе, 150 километр узакълыгъында бир аэродромда булуна эди. Анда эсасен «лавочник» истребительлери эди.

Мени ава нишанджыларыны азырлав эскадрильясыннынъ командири тайин этилер. Лётчиклерге аз бир мыкъдарда назарият дерслери берген сонъ, баш дикъкъат амелий атышмаларгъа, муреккеп маневраларны менимсевге бериле эди. Программа муджиби, эки ай ичинде, ава урушларынынъ усталарыны азырлап етиштирмек борджлы эдик.

Мектепте немсе фашистлеринден тутулып алынгъан чешит типте самолётлар: «юнкерслер», «хейнкель», «мессер»лер бар эди. Бизим лётчиклер бу самолётларда учып, авада душманнен насыл урушмакъ кереклигини огрене эдилер.

Эскадрилья командирининъ эсас иши — авада эди. Авада душманнен насыл курешмек, оны насыл урып йыкъмакъ кереклигини — командир озю япып косътере эди... «Мен насыл япсам, сен де ойле яп!» деген къаиде эсас сайыла эди. Буннынъ ичюн дженк атешинден кечкен командирлер мектеп шараитында озьлерини, шартлы оларакъ эр вакъыт джебэде булунамыз деп сая эдилер.

Ава урушларынынъ нишанджыларыны азырлавда полковник Рукавишниковнынъ буюк ролю олгъан эди. Бу

адам мектепке ава нишанджыларыны азырлав кысмынынъ башлыгы эди. О, озюнинъ язылган альмий китапларынен белли олган, кьарт офицерлерден бириси эди. Яш лётчиклер атыш назариятыны онынъ китапларындан окъуп огрене эдилер.

Эки ай исрарлы, семерели окъудан сонъ, биз джебэлерге яхшы азырлыкълы, ава урушларынынъ бутюн назарий ве амелий кьаиделерини ве кьанунларыны бильген уста лётчиклерни ёллап башладыкъ. Чокъкъа бармадан, джебэ команданларындан мектеп адына чокътан-чокъ тешекюр мектюплери келип башлады. Бизим азырлаган ассларымыз, фашист лётчиклеринен урушта буюк кьараманлыкъ косътере эдилер. Бунъа биз гьурурлана, ифтихар эте эдик.

ДЖЕБЭГЕ КЕТМЕК ИСТЕЙМИЗ

Совет асслары азырлав мектебинде ишлеримиз гузель кете эди. Бу дженкявер вазифенинъ пек керекли ве месулиетли олганына эпимиз кьанган эдик. Бунъа бакъмадан, эр кунъ саба, «информбюроннынъ» джебэлердеки енъишлеримиз акъкында берген къуванчлы хаберлери бизни джебэге тарта эди. Урушларда догърудан догъру иштирак этмек ичюн бизде арзу ве истек пек буюк эди.

Эджнебий самолётларда учувны огретюв эскадрильясынынъ командири капитан Стародубцевнен экимиз бир одада яшай эдик. Бир кере акъшам устю, бизге, Советлер Бирлигининъ Кьараманы, уйкен лейтенант, лётчик Михаил Игнатъев кельген эди. Михаил алчакъ бойлу, томалакъ бир яш олганы ичюн, онъа биз севги ве шакъанен «мишутка-аювчыкъ» деп лагъаб такъкъан эдик. Бунъа о, ачулланмаз эди. Онынънен корюшюв бизни даа зияде эеджанландырды.

Арамыздан кимдир бириси:

— Айдынъыз, генерал Жуковгъа барайыкъ, ондан, бизни джебэге ёлламасыны риджа этейик — деди. Фикirimизни догъру анълатмакъ ичюн, кягъыт парчачыгъы устуне шойле язган эдик:

«Джебэнен багъ тутмакъ ичюн, ава урушларында душманнынъ янъы тактика усулларыны огренмек ичюн, те-

джрибелі, уста лётчиклер етиштирювде мектебимизнинъ итибарыны даа зняде юксельтмек макъсадынен, 8—12 лётчиктен ибарет эскадрилья тешкиль этерек, оны бир, я да эки ай муддегинен джебэге ёлламакъ».

Эртеси куню, саба, учъ аркъадаш генерал Жуковгъа бардыкъ. Не ичюн кельгенимизни, макъсадымызны айтып анылаттыкъ. Язгъан къагъытчыгъымызны огюне къойдыкъ. Генерал бизни дикъкъатнен динълеген сонъ:

— Макъсадынгъызыны аныладым. Фикиринъиз пек яхшы. Мен, оны юкъары командангъа билфдиририм — деп ышандырды. Биз мемнюн олып, кабинеттен чыкътыкъ.

Бундан сонъ, арасы эки-учъ афта кечсе де, бизим берген теклифимизден сес-солукъ чыкъмагъан эди.

Февраль айынынъ сонъки кунълеринден биринде мени генерал Жуков чагъырды. Ёлда кеткенде башыма кельмеген фикирлер къалмады. Джебэге кетюв акъкъында лаф акълымдан чыкъкъан эди. Онынъ ичюн де, генерал мени, не ичюн чагъыргъаныны бильмей эдим. Къапыны къакъып ичериге кирдим. Генерал озюнинъ муавини подполковник Орловнен лаф этмекте эди.

— Сизинъ эмиринъизнен кельдим, генерал аркъадаш! — деп доклад эттим. О незакетнен:

— Отур, капитан! — деп ер косътерди.

— Сени не ичюн чагъыргъанымызны билесинъми? — деп сорады генерал.

— Ёкъ. Бильмейим — дедим.

— Сизинъ ортагъа сюрген фикиринъизни, Москвада алгъышладылар. Теклифинъизни файдалы иш деп таныдылар. Джебэге ёлламагъа изин бердилер. Айды, группа тешкиль этинъиз! Подполковник Орловнен «лавочкин» истребитель самолётларына 12 лётчик тапыштырынъыз! Не вакъыт ёлгъа чыкъыладжагъы акъкъында лафны сонъ девам эттиримиз! — деп генерал сёзюни кести. Бизим джебэге кетюв акъкъында фикиримизнинъ догъру танылгъанына эпимиз къувандыкъ.

Эки-учъ кунъ ичинде гонъюлли истекли лётчиклерден группа тешкиль этильди. Лякин, самолёт етишмей эди. Н. шеэринге кетип, андан «лавочкин» самолётлары кетирмек керек олды.

Биз, беш лётчик парашютларымызны алып, поезднен кеттик. Биз кельгенде, заводда самолётлар даа азыр дегиль эди. Бундан да башкъа, шу вакъыт авалар,

Подполковник Халиль Чалбаш.

учмакъ ичюн келишикли дегиль эди. Бир аз вакъыт шеэр-де къалмакъ керек олды.

Бир къач кунъ кечкен сонъ, самолётларымызгъа минип, авагъа котерильдик. Н. аэродрома келип къондыкъ. Самолётларны къабул эткен техник:

— Машиналар пек яхшы. Лякин, сизинъ джебэгс кетювинъиз токътатылды,— деди. Не ичюн токътатылгъанынынъ себебини бильмей эдик. Джебэге кетмек ичюн бизде олгъан истек ве арзу пек буюк эди. Онынъ ичюн бу хабер бизни чокъ мугъайтты. Эр альде, биз умютимизни кесмедик. Эрте-кеч, джебэге барып тюшеджегимизге иманымыз къатты эди. Бир аз вакъыт кечкен сонъ, меселени бир даа котерирмиз, дедик.

Чокъкъа бармадан, азырлап стиштирген бир группа лётчикни джебэлерге ёлламакъ акъкъында эмир кельди. Бунынъ ичюн махсус тантаналы акъшам тешкилятландырылды, концерт берильди. Банкет япылды. Бизим совет асслары, Гитлернинъ макътавлы лётчиклеринен урушмагъа кеттилер. Оларнынъ къараманлыкънен урушаджакъларына биз эмни эдик.

* * *

Апрель айы кельген эди. Авалар сыджакълашты, чёллер ешерип башлады. Радионен бильдирильген хаберлерге коре, бизим дженюп джебэмиз Ор къапысына барып таянган эди. Мектебимизден чыккъан лётчиклернинъ бир чокълары Гитлернинъ Перекоптаки пекинтилерини йыкъувда иштирак эте эдилер. Баба юртумны душмандан азат этювде, меним де кучюк иссем бар, деп къувана эдим.

ТУВГЪАНЛАРЫМНЕН КОРЮШЮВ

Учь йыл девам эткен агъыр урушлардан сонъ, баба юртымыз азат этильди. Къыз къардашым Зейнур язган мектюбинде, анамнынъ, къардашларымнынъ, акърабаларымызнынъ сагъ олгъанларыны, лякин пек чокъ азаплар чекип, хорлангъанларыны, фашист джеллятлары севгили бабамызны, полициягъа хызмет этмектен ред эткени ичюн, атып ольдюргенлерини бильдирген эди. Бу хабер мени пек мугъайтты. Бабам огей олса да, мен оны пек севе

эдим. О, ватаппервер, мераметли, яхшы бир адам эди. Бабамызынын олюми — мени сонъки енъишке къадар душманнен амансызджа урушмагъа чагъырды.

Зейнур озюнинъ мектебинде, манъа эмджемнинъ огълу Халиль Чалбашнынъ адресини де бильдирген эди. Онынъ хызмет эткен арбий къысмы, о вакъыт Харьковда булуна эди. Дженк башында биз Халиль агъамнен чокъ мектюплешсек де агъыр дженк вакътында бир арбий къысымдан дигерине авушкъанымыздан багъымыз кесильген эди.

Халиль менден дёрт яш буюк эди. Меним яшайышымда онынъ манъа тесири буюк олды. Экимиз де бабадан арте оксюз къалдыкъ. Экимизини балалыгъымыз да мухтаджлыкъ, хорлыкъ ичинде кечти. Халиль мени аджый, мени къорчалай эди. О, эр даим, манъа догъру ёл косътерсе, манъа эр джеэттен ярдым этмеге тырыша эди. Манъа шоферлик зенаатыны огренмеге де Халиль агъам себепчи олды.

Халиль Алушта балалар эвинде тербие коръди. Еди йыллыкъ мектепте окъуды. Бундан сонъ, Акъмесджит демпр ёл ФЭУ-сында ве автомобиль ёл техникумыны окъуп битирди. Оны Керчь маден заводуна ёлладылар. Анда автомобиль-транспорт цехинде механик-техник олып чалышты. 1936 сенеси, оны Къызыл Орду сафларына чагъырдылар. Дженк башында о, Совет Ордусынынъ механизмлештирилген ве броньлы-танк къысымларынынъ арбий академиясыны битирип чыкъкъан эди. Халиль бутюн омрюни ордунси, техниканен, механизмлернен багълады. Беллидир ки, фашист Германиясынен олгъан улу Ватан дженкинде арбий техниканынъ, танк ве топларнынъ ролю пек буюк олгъан эди. Богдан Хмильницкий адына Къызыл Байракълы гаубица-артиллерия бригадасынынъ техника къысмы Халильнинъ имаеси алтында булуна эди. Бригаданынъ агъыр юк ташыгъан машиналары, агъыр топларны чеккен моторлы техникасы, тракторлары ордуда эр заман макътавгъа ляйыкъ ола эди. Фашизмни ёкъ этювде Халильнинъ косътерген къараман ишлеринен мен ифтихар эте эдим. Халильнинъ хызмет эткен бригада, Юкъары Баш Команданынъ приказында он учъ кере къайд этильген эди. Халильнинъ кокусини докъуз джеккявер мукафат яраштыра.

Халиль, инженер-подполковник рутбесинде, отставкагъа чыкъты. Шимди Ташкентте яшай.

Сабадан акъшамгъа къадар, аэродром устюнде джен-
кявер учушлар ола эди. Бир кунъ, болдурып, эвге кель-
генде бизге янъы хабар айттылар. Юкъары штабдан генерал Жуков адына телеграмма кельген. Телеграммада:

— «Джебэге ёлламакъ ичюн тешкиль этильген лётчиклер группасыны аджеле суретте азырланъыз!»— деп эмир этильген.

Шукюр, умятимиз ерине кельди. Тезден джебэге ёла-
наджакъмыз. Энди керчектен азырланмагъа башладыкъ.
Самолётларымызны бир даа козьден кечирдик, авада
учып сынадыкъ. Эр шей сырасында.

— Ёлгъа азырланынъыз!— эмири берильди. Бизде
насыл азырлыкъ оладжакъ? Солдатнынъ неси бар? Ур-
баларымыз устюмизде, силамыз белимизде. Шимди бааръ.
Сыджакъ урба керекмей. Кучюк чемоданчыкъларда эки
къат ич урба, эки юзбез, сабун, траш алетлери ве башкъа
уфакъ-тюфек кереклерни толдырдыкъ...

* * *

1944 сенеси, майыс 20-де, эркянында 12 «лавочкин»-
истребители олгъан лётчиклер группасы авагъа котериль-
дик. Маршрут— Тирасполь. Барып къонаджакъ арбий
къысым— генерал В. А. Судецнинъ 17-нджи ава ордусы
эди. Биринджи токътав нокътамыз Харьков. Мында биз,
самолётларымызны бензиннен темин этеджекмиз. Лякин
бензин етерлик олмагъанындан себеп, беклемек керек
олды.

Фурсаттан файдаланып, Халильнен корюшмек исте-
дим, элимдеки адресинен, онынъ хызмет эткен арбий
къысымыны къыдырып таптым. Анда, Халильнинъ бугунъ
самолётнен Акъмесджитке учып кеткенини ве тезден къай-
тып келеджегини айттылар. Мен, озъ адресини ташлап:

— Эгер, о мен кетмезден эвель къайтып кельсе, сизге
риджа этем, бу адреснен мени тапмагъа тырышсын,— дедим.

Экинджи куню, Халиль телефон этип кельгенини биль-
дирди.

Самолётлар ичюн даа бензин кетирмегенлеринден фай-
даланып, мен шу саат берабериме группанынъ командири
подполковник Орловны, капитан Пётр Вовкны алып, Ха-
лильнинъ отургъан ерине бардым. Эки догъмуш корюш-

тик. Къучакълаштыкъ, опюштик. Къуванчымызынынъ сынъыры ёкъ эди. Шимдиликъ экимиз де сагъ эдик. Халль бизге джебъ софрасы донатты. Ичмеге, ашамагъа эр шей бар эди. Биринджи къадени бизим гъалебемиз ичюн котердик. Корюшов ве достлыкъ ичюн де чокъ къаделер даа котерильди.

Хатырлавлар башлады. Хаберлер чокъ эди. Агъамнынъ койге барып кельгенини хатырлап, сорадым. О исе меним соравларыма:

— Къоркъунчлы бир шей ёкъ. Ишлер сырасында,— деп лафны башкъа тарафкъа бурды. Лякин мен нелердир гизлегенини дуйдым...

Бу корюшов 1944 снеси, майыс 23-де, Харьковда олгъан эди...

Экинджи куню «Тростинец» деген аэродромгъа келип къондыкъ. Бу аэродром Тираспольде эди. О, даа якъындарда фашистлерден азат этильген эди.

Баарь. Багъчалар баяз, гульгули чичеклернен ярашкъан эди. Чёллерде, дерсинъ, ешилъ махат джайылгъан. Багъларда, багъчаларда, тарлаларда къызгъын иш кете. Мында къартлар, къадын-къызлар. Тракторлар, машиналар ерне, чёллерде ат ве огюзлернен ер сюре эдилер.

Биз, подполковник Орловнен экимиз, Тирасполь шеэринде 17-нджи ава ордусы команданы генерал В. А. Судец булунгъан бинагъа бардыкъ. Судец — шимди авиация маршалы, Советлер Бирлигининъ Къараманыдыр. Биз кельгенимизни билъдирдик.

— Кельгенинъиз яхшы амма, вакъытсыз,— деди генерал.

— Я не ичюн?— деп бир агъыздан, сорадыкъ.

— Кормейсизми. Орталыкъ чым-чырт. Учущ ёкъ, атыш ёкъ. Сиз не япджакъсынгъыз? Сиз оладжакъ тойгъа иштирак этип оламазсыз. Сизге вакъыт аз берильген,— деди.

Бу вакъыт — Ясса-Кишинёв операцияси азырлана эди. Душман мында буюк инженер пекинтилери япып, чокътап-чокъ арбий техника ве аскер къуветлери топлагъан эди. Бизге къаршы 47 дивизия, бу сайыда учь танк дивизиясы, секиз юзден зияде самолёт къоюлгъан эди. Бизим аскерлеримиз джебэни ярып, мувафакъиетнен илерилени кенишлетмек ичюн, къатты урушларгъа азырлана эдилер. Мына бу себептен орталыкъта, фуртунадан эвель, тынчлыкъ укум сюре эди.

Генерал Судец бизни 195-нджи истребитель-авиация дивизиясына ерлештирди. Истребитель самолётлар дивизиясынынъ командири бизни гузель къаршылап алды. Биз онъа насыл макъсаднен кельгенимизни айттыкъ. О, эр бир лётчикнен айрыджа танышты. Корюшювден пек мемнун къалды ве:

— Бизге бойле лётчиклер пек керек. Шимдилик синъ огюнъизде тургъан дженкявер вазифе: душман районлары устюнде учып, авада, ерде душман аскер группаларыны, автомашиналарыны, поездларыны дарма-дагъын этмек!— деди.

Биз, шу куню ишке кириштик. Невбетнен авагъа кoтeрильдик. Душман топрагъына 50—60 километр теренге сокъулып, зенит топларынынъ бизге къуветли атеш ачкъанларына бакъмадан, онынъ ердеки къуветлерини ёкъ эте эдик.

Авада, энди биз акимлик эте эдик. Дженкнинъ ильк кунълери фашист лётчиклери, мына шай этип бизге раатлыкъ бермей, тыныш алдырмай эдилер. О вакъыт, авада олар акимлик эте эдилер. Аскер кытталарымызны, айры арбий нокъталарны къуршунгъа тута, атта ачыкъ ерде бир солдат коръселер, онъа биле къуршун сепе эдилер. Амма шимди? Шимди биз оларгъа тыныш алдырмаймыз.

Подполковник Орловнен берабер экимиз, эки кунъ ичинде алты кере дженкявер учуш япкъан эдик. Аскер колонналарына, юк машиналарына уджюм этмекнен берабер, румын аскерлери устюне листовкалар ташлай эдик. Бу листовкаларда, фашизмнинъ румын халкъына да зарары ве япкъан джинаети анълатыла эди. Румынлер ичюн къуртулыш ёлу— ялынъыз гитлерджилер блокындан чыкъув ве бизим аскерлеримизге теслим олувда экени анълатыла эди.

Меним самолётымнынъ номерасы 13 эди. Аркъадашларым манъа: «бу хайырсыз бир номера. О, сенинъ башынъа илле бир къаза кетирир. Сен сакът ол!»— дей эдилер.

Эм, керчектен де, ава урушларында озюм сагъ ве яраланмайып къалсам да, самолётыма, эр вакъыт, илле бир зарар келе тургъан. Зенит топлары самолётымнынъ къанатларыны, фюзеляжны тешиклея эдилер. Бунынъ себебини де, номеранынъ 13 олмасында,— деп «анълата» эдилер. Бойле шакълалар япылгъанда хатрима, яшлыгъымда олгъан бир ал тюшкен эди. Бизим койде Сентибраим

агъа деген адам бар эди. Бу адам, огюз арабасынен, дагъ-гъа одун кетирмеге кеткенде, онынъ огюнден, эгер де къара мышыкъ кечсе, я да бир къадын кечсе, о, арабаны че-вирип, эвге къайтып келе тургъан.

Бир кере дженкявер вазифени иджра этип, аэродром-гъа къайтып кельгенде, техниклер меним самолётымнынъ сагъ къанатында къуршун делиги тапкъан эдилер. Бу де-лик — винтовкадан атылгъан къуршун делиги экен. Мен-ден:

— Сен авада олгъанда, душман самолётына раст кель-динъми? — деп сорады техник.

— Ёкъ. Раст кельмедим, — дедим.

— Шай экен, бу къуршун не ичюн къанатиы тюбден дегиль де, усттен урып тешкен?

Меселе шойле олса керек...

Душман нокъталары устуне уджюм эткенде, чокъусы вакъыт, маневра япып, самолётны терсине айландыра, яни «бочка» шеклини япа, самолёт йыктыла деп, душманны алдата эдик. Мына бу вакъыт, ерден атылгъан автомат къуршуны, тесадуф оларакъ, къанатнынъ усть тарафын-дан ургъан, асткаа чыккъан.

Къабаат кимде эди? Самолётнынъ номерасы 13 олма-сында эдими? Эльбетде, ёкъ. 13-нджи номералы самолёт, озъ ишини битирген сонъ, эр вакъыт, сагъ-селямет аэро-дромгъа къайтып келе эди.

Бир кере лейтенант Кузовкиннен берабер, экимиз де душман демир ёл станциясында, вагонларгъа нелердир юклегенлерини корьген эдик. Биз башта, паровозны сырадан чыкъармагъа, оны ёкъ этмеге къарар бердик. Па-ровоз устуне пике япып, оны топлаарымыздан снаряд атешине туткъаанымыз киби, о, къара тютюн чыкъарып, орталыкъны орытти. Бир шей корюльмей эди. Биз душман-нынъ къурназлыгъыны биле эдик. О, бунинънен бизни алдатмакъ истеген эди. Биз паровознынъ янгъанына инан-мадыкъ. Бир даа пике япып, вагонларгъа ве оба-оба тур-гъан ящиклерге ве сонъ къара тютюнден арынгъан паро-возгъа топ атешин ачтыкъ. Паровоз бурулды, ёлундан чыккъып авдарылды.

* * *

Бир ай бойле урушлар яптыкъ. Джебэ команданлыгъы бизим косьтерген къарамаи ишлеримизге юксек къыймет

кести, мени бир дефа даа Къызыл Йылдыз орденнинен мукафатлады.

* * *

Бизге кери, мектепке, къайтмагъа эмир кельди.

Чокъкъа бармадан, Ясса-Кишинёв операциясы башлады. Бизим шанлы ордурыз, беш-алты кунь ичинде душман мудафаасыны бир тамам ярып, оны тар-мар этти, Совет Молдавиясыны, онынъ меркези — Кишинёвны азат этти. Бу тарихий енъишлерде бизим де иссемиз олгъанына биз ифтихарландыкъ.

1944 ссесининъ кузюнде, Советлер Бирлигининъ аман-аман бутюн территориясы — гитлерджи баскъындылардан азат этильген эди. Бизим аскерлеримиз, энди Шаркый Пруссиягъа, Чехословакия ве Булгарстан сынъырларына келип чыкъкъан эдилер. Совет Ордусы, фашист аскерлерини къувып, Польша ве Румыния топракъларына аякъ басты.

* * *

Бизим, джебэде косътерген къараман ишлеримиз — мектебимизнинъ итибарыны даа зияде котерген эди. Генерал Жуков махсус эмирнен эпимизге тешекюр бильдирди ве къыйметли бахшышлар берди.

Раатланмагъа вакъыт ёкъ эди. Биз кене де, эвелькиси киби, озъ ишимизге — яни, ава урушларынынъ усталарыны, ассларны азырлавны девам эттирдик. Огде даа буюк урушлар тура эди. Душман агъыр яраланса да, даа бусь-бутюн ёкъ этильмеген эди. Онынъ ичюн, яхшы азырлыкълары, уста лётчиклер етиштирюв талабы — кунь-кунден арта эди. Биз, бу фахри, месуль вазифени иджра этювге бутюн бильги ве теджрибемизни бере, къуветимизни аджымай эдик.

Дженк энди пек узакъта, душман топрагъында кете эди. Буюк енъишлер акъкъында, эр кунь радионен берильген хаберлер бизлери джоштыра эди. О кунълери, мен, догъмушларымнен корюшмек ичюн генерал Жуковгъа рапорт берип, бир къач кунь отпуска бермесини риджа эттим. Генерал меним вазиятимни анълады, риджамны ерине кетирди.

Мен поездгъа минип, Ташкент тарафкъа ёл алдым. Эки кунь ёл кеткен сонъ, Ташкентке якъын бир станцияда

токъталдыкъ. Авалар пек сыджакъ эди. Пек сувсагъан эдим. Сув ичмек ичюн вагондан чыкътым. Елджы танышлар манъа кымыс ичмекни тевсие эттилер.

— Кымыс файдалы шей, о, сувсавынъны къалдыра,— дедилер. Мен, омюримде даа ич де кымыс ичмеген эдим. Кымыс ичкен сонъ, поезд кеткенге къадар перронда бир аз юрейим, дедим. Бу вакъытта, къаршымда, узун бойлу бир кызынъ козь къамаштырып, дикъкъатнен манъа бакъкъаныны, онынъ не ичондир, манъа пек сыджакъ корюнгенини эследим. Бу кызынъ ким олгъаныны бильмек ичюн, онъа догъру кеткенде, о да, манъа якъын кельди. Биз козь-козьге кельдик. Мен онынъ ким олгъаныны танып етиштирмеден, о, бир кереден, меним бойнума атылды.

— Агъачыгъым, сенсинъми?— деп козь яшларына богъулды. Бу кыыз, меним къардашым Зейнур эди.

Учъ йылдан сонъ, агъыр бир вакъытларда олгъан бу корюшювни язып, тариф этмек мумкюн дегиль. Бойле тесадуфий раст келиш — ялынъыз дестанларда — масалларда айтыла тургъан.

Мен Зейнурны озъ вагоныма алып, анамлар олгъан ерге — Бекабадкъа келип тюштим. Севимли анамнен, тугъанларымнен корюштим. Яшайышларынен таныш олдым. Бир къач вакъыт кечкен сонъ, оларны, озюмнинъ хызмет эткен ериме кочюрип кетирдим.

МОСКВАДА АВА ПАРАДЫ

Агъыр дженк башлагъан сонъ, арбий ава парады косьтерильмеген эди. Авиация кунюни байрам этюв, ялынъыз ишханелерде, совхозларда, колхозларда, мектеплерде къайд этиле эди.

1944 сенеси, август 18-де, акъшам лётчиклер мектебининъ клубында топландыкъ. Авиациянынъ тарихы, онынъ дженктеки буюк ролю ве хызмети акъкъында доклад динъледик. Кинофильм бакътыкъ. Бундан сонъ, тантаналы акъшам емеги берильген эди.

Гедже кеч олгъанда, эскадрилья командирлерини генерал Жуковнынъ кабинетине чагъырдылар. Кабинетке киргенимиз киби, биз генералнынъ юзюне дикъкъат эттик. Генералнынъ юзю куле, гонълю шенъ эди. Демек, хабер къуванчлы...

Генерал бизге — Москва устюнде арбий ава парады тешкиль этюв акъкъында, Юкъары Баш Команданнынъ приказы олгъаныны бильдирди. Парадны отъкерюв, август 20-де, базар кунюне, тайин олунгъан эди.

Биз, бир-биримизге бакъындыкъ. Эвельде бойле парадларгъа чокътан-чокъ истребителлер, бомбардировщиклер, энъ намлы лётчиклер иштирак эте эдилер. Я шимди? Шимди энъ яхшы лётчиклеримиз джебелерде булуналар. Я бу парадгъа ким иштирак этеджек? — деген фикирлер акълымызгъа келир-кельмез, генерал лафыны девам этирип:

— Бу иш ичюн бизде къувет етишир. Парадгъа бизим мектепнинъ лётчиклери де иштирак этеджеклер! — деди.

Парад оладжакъ акъкъында бильдириу — бизим ичюн бекленильмеген бир янъылыкъ эди. Агъыр дженк кунълеринде арбий парад оладжакъ! Парадгъа иштирак этмек — биз ичюн фахри ве месулиетли бир вазифе сайыла эди.

Бизим мектептен парадгъа секиз «докъузлыкъ», яни 72 самолёт иштирак этеджек эди.

Эртеси куню, саба, аэродромда, тренировкалы учушларгъа башладыкъ. Акъшам кеч олгъангъа къадар, программаны музакере эттик. Бир кунъ ичинде эр шейни тюшюнмек, эр джеэттен азырлыкълы олмакъ талап этиле эди. Тертип олунгъан программа шойле эди.

Бизим истребителлер колоннасы секиз «докъузлыкъ» — 1200 метр юксекликте учаджакъ, Москва устюнде алкъа шеклини тешкиль этеджек, учер-учер олып, алты юз метр алчакътан, Къызыл Мейдан устюне пике япаджакъ эдилер. Бундан сонъ, кене де юксекликке котерилип, эр бир лётчик, озъ башына, Москванынъ демир ёл вокзаллары устюнде юксек пилотаж шекиллерини япып косътереджек. Программа чешитли ве муреккеп эди.

Акъшам саат беште, шанлы авиаторлар шеревине эки юз йигирми топтан залпнен салют берильгенде, ачыкъ, мавы кокте, бинълернен ракеталардан культе-культе атеш сачрагъанда, биз Москва устюнде пейда олгъан эдик.

Парад башлады. Бизден огъуне — йылдырым киби, «Илюшин» штурмовиклери, оларнынъ артында «Туполев» бомбардировщиклери учып кеттилер. Топлардан залп бериле, салют девам эте. Орталыкъ сарсыла, топ атышларыны моторларнынъ гурюльтиси тындыра эди. Бизим «Лавочкин» ве «Яковлев» истребителлеримиз тюзгюн сы-

раларнен, Москва устюнде уча эдилер. Огдски биринджи «докъузлыкъны» — генерал Жуков алпы бара эди. Меним «докъузлыкъым» колоннанынъ единджи сырасында уча эди.

Программада косътерильгени киби, самолётларнен биз алкъа тешкиль эттик, Къызыл Мейдан устюне пике яптыкъ, шеэр демир ёл вокзаллары устюне юксек пилотаж шекиллерини косътерип учтыкъ... Докъуз самолёттан ибарет эскадрильянынъ башында турып, пайтахтымыз устюнде ава парадына иштирак эткеним ичюн озюмни пек бахты сайдым.

Парад битти. Биз экимиз озъ аэродромларымызгъа къайтып кельдик.

1944 сенеси, август 20-де отъкерильген авиация куню, газеталарда кениш айдынлатылгъан эди. Шу куню шаплы авиаторларны мукаяфатлав, арбий ава флоты адамларына юксек офицер рутбеси берюв акъкъында, Советлер Бирлигининъ Юкъары Совети Президиумынынъ ферманлары, информбюронынъ кунеш екюнлери басылгъан эди.

Совет авиациясы, 1941 сенеси Ватан дженки башлагъан куньден 1944 сенесининъ август 18-ге къадар, авада всерде, душманнынъ элли бинъден зияде самолётыны, пек чокъ сайыда танкларыны, броньлы машиналарыны, эки юз бинъден зияде автомашиналарыны, секиз юз паровозыны, он бинъден зияде вагонларыны ёкъ эткен эди.

О вакъыт совет халкъыны джоштургъан, ахлякъ рухыны котерген бу ракъамлар ичинде, меним де кучюк бир иссем олгъанына ифтихар эте эдим. Кене де шу куню газеталарда — команданнынъ дженкявер вазифелерини нумюневий иджра этип, къараманлыкълар косътергени ичюн, Александр Покрышкинге де Советлер Бирлигининъ учюнджи дефа Къараманы унваны берильгени акъкъында ферман басылгъан эди.

Иван Александрович Покрышкинни мен, бир къач керелер корьген эдим. О, орта бойлу, кесментик, тыныкъ сеснен, яваштан лаф эткен, отъкюр бакъышлы бир адам. Дюнъягъа намы кеткен бу лётчикнинъ къараманлыкълары акъкъында ишитмеген адам ёкътыр.

Ава фуртуналы олып, йылдырым кокни къамчыласа да, афатлы еллер окюрип эссе де, ягъмурлар шувулдап ягъса да, Покрышкин авада, озюни эр даим сербест дуя эди. Ерде атышмалар ич бир дакъыкъа тынмагъанда, дешетли урушлар кениш колем алгъанда, Покрышкин кокте,

къара булутлар ичинде шемшек киби атылып чыкъаракъ, душман устюне атыла эди. Намлы лётчик душман самолётлары сюрюсине уджюм эткенде, фашистлер къоркъакъ джанаварлар киби, тыр-мыр оларакъ, совет ассынен ту-тушмакътан баш чеке эдилер.

Мен, шахсен, Покрышкиннинъ уруш тактикасындан пек чокъ шейлер огренген эдим. Иван Александрович шойле дсй эди:

— Аتكъанда, къыскъа месафеден, козюне бакъып, нишангъа алып атмакъ керексинъ. Узакъ месафеден атсанъ, файда чокъ кельмез, нафиле къуршун масраф этерсинъ,— дер эди.

Мына, бойле къаиделернен арекет эткен намлы лётчик, айткъанларына коре, фашист-лётчиклеринен урушкъанда, ялынъыз бир кере къуршунсыз — сиясыз къалгъан экен. О, урушларда янъы-янъы усуллар къуллана эди. Бу сс-бептен, докъсан кунъ якъбан дженкявер учушында онынъ самолёты тек бир кере зарарлангъан экен.

Покрышкинге учюнджи дефа къараман унваны берильгенде, о, душманнынъ энди, 60-тан зияде самолётны урып тюшюрген эди.

Я, бундан сонъ, Берлин устюнде урушкъанда, о, не къадар душман самолёты урып тюшюрди!

Совет ассы — Покрышкиннинъ ава урушларындаки усуллары бизим мектепнинъ лётчиклери ичюн дерслик кызметини коре эди.

ГЪАЛЕБЕ

Дженк душман топрагъында кете эди. Гитлерджилер энди, енъиш акъкъында тюшюнмей, бутюн къуветлеринен вакъыт къазанмагъа тырыша эдилер. Берлиннинъ мудафаасына буюк дикъкъат бере, оны инженер-техникасынен пекиткен, сарсылмаз бир къальагъа чевирген эдилер. Лякин, бир шей файда этмеди.

Бизим бомбардирлеримиз, Берлин этрафындаки районлар устюне бийлернен тонна бомба ташладылар. Совет ордулары Берлинни эр тарафтан сарып аларакъ, керъпеден киби сыкъкъан эдилер.

Ниает, бизим аскерлер апрель 30-да рейхстаг устюне гъалебе байрагъыны тикледилер.

Совет ордуларынынъ энди Берлин ичинде олмасы,

рейхстаг устуне гъалебе байрагынынъ тикленильмеси — совет халкыны, бутюн дюнъя эмекдарларыны къувандырды.

* * *

Совет халкы майыс байрамыны буюк тантананен откормеге азырлана. Радионен джебелерден, буюк енъишлер акъкъында хаберлер бериле. Афатлы дженкнинъ, бугунъ-ярын битеджегини — совет халкы эеджаннен, сабырсызлыкънен беклей эди.

Майыс байрамы куню, Къызыл Мейданлыкъта арбий парад оладжакъ эди. Бу парадгъа, бизим мектепнинъ лётчиклери де иштирак этеджеклер. Парадгъа иштирак этмек ичюн, бизим мектептен докъуз дане «докъузлыкъ» — яни, 81 самолёт айрылгъан эди. Мен секизинджи «докъузлыкънынъ» командир эдим. Меним эскадрильяма бу сефер теджрибели, уста, дженк атешинден кечкен лётчиклер де къошулгъан эдилер.

Майыс Бир куню — эки къат байрам эди. Эм буюк енъиш, эм де баарь байрамы эди. Адет олгъаны киби, орталыкъ яраштырылгъан, эмекдарлар озьлерининъ энъ яхшы урбаларыны кийгенлер. Гонъюллер джошкъун... Эр кес сокъакъларгъа тѣкюльген.

Аэродромда буюк джанлылыкъ..

Эскадрильялар, айры-айры сыраларгъа тизилгенлер. Генералнынъ эмирини сабырсызлыкънен беклеймиз. Ава гузель, кок мас-мавы, ачыкъ, айдын. Команда берильди. Самолётлар гудюрдеп, шувулдап, вызнен бири-бири артындан шу анъ, кокке котерильдилер. Докъузар-докъузар олып, дженкявер низамгъа кирдилер. Биз Москвагъа ёлтуттыкъ.

Парад башлады. Мавы кокте юзлернен арбий самолётлар учалар. Лётчиклер энъ юксек пилотаж шекиллери япалар. Буларнынъ бирисиде мен эдим. Бу бахтлы, къуванчлы дакъикъларны мен омюрлик унутмам.

* * *

1945 сенесининъ майыс 9 куню тарихта алтын арифлернен язылды. Шу куню, фашист Германиясы тамамы иле енъильди, яни бир сѣзсиз теслим олув актыны имзалады.

Бу хаберни биз пек къувангъан балалар киби, секиришсескирип, къучакълашып, опюшип къаршылап алдыкъ.

Пыштаварымыздан кѳуршун атып, салют бердик. «Урра!» сеслеринен орталыкѳны сарсыттыкѳ.

Гѳалебе! Бу сѳзѳни айтмасы кѳолай. Бу кунѳге етишмек ичюн не кѳадар заметлер, не кѳадар азаплар чектик! Не кѳадар кѳанлар тѳкюльди, не кѳадар джанлар кѳурбан кеттилер!

* * *

Июль 24-те, Кѳызыл Мейданлыкѳта, гѳалебе парады оладжагѳы акѳкѳында кѳарар чыкѳарылгѳан эди. Бизим мектепнинѳ лѳтчиклери де бу парадгѳа нштирак этеджек эди. Мен кене де, озѳ «докѳузлыкѳымнынѳ» башында эдим. «Докѳузлыкѳлар» арасында джебѳден кельген те-джрибели, уста лѳтчиклер — Советлер Бирлигининѳ Кѳараманлары бар эди. Эки «докѳузлыкѳ» бир тамам ава урушларынынѳ кѳараманларындан ибарет эди. Бу «докѳузлыкѳлар» колоннанынѳ башында учаджакѳ эдилер. Бойлеликнен гѳалибе парадына азырлыкѳ бир ай девам эткен эди.

Парад куню кельди. Лякин саба эрте, авасы бир кереден тюрленген эди. Кокни кѳара булутлар кѳаплады. Сонѳра, ягѳмур сепелеп башлады. Бунѳа бакѳмадан, биз аэродромдан кетмеймиз, самолѳтларымызнынѳ кабиналары ичинден чыкѳмаймыз. Генералнынѳ эмирини беклеймиз.

Бу гѳалебе парады баштаки парадларгѳа ич де ошамай эди. Джебѳлерде шан-шурет кѳазангѳан аскер кѳысымлары, Ленин мавзолейи огюнден тантаналы маршенен кечелер. Эр бир колоннанынѳ огюнде, джебѳнинѳ команданы — маршал, я да генерал кете.

Чешит калибри топлар, душманнынѳ отюни патлаткѳан катюшалар, фашист Германиясынынѳ топрагѳында джувургѳан агѳыр ве енгиль танклар — бири-бирининѳ артындан гудюрди котерип кете эдилер.

Гѳалебе парадынынѳ энѳ юксек нокѳтасы — эсир тюшкен душманнынѳ байракѳларыны, алем-масхарасы этиль-меси эди. Бу, бойле олгѳан эди. Кѳуветли оркестр — চালুন্যи токѳтатты. Кѳызыл Мейданлыкѳта тынчлыкѳ-сукюнет уюм сюрди. Юзлернен думбелеклернинѳ теляшлы тасырдысы тынчлыкѳны бозды. Мейданда кѳатты адымларнен, дюзгюн сыраларнен совет аскер колоннасы пейда олды. Эки юз солдат эллеринде, эки юз душман байрагѳыны алып кете. Олар, Ленин дурѳбеси янына кельгенде,

бирден токъталдылар. Сонъра, юзлерини дурьбеге тараф чевирип, эллеринде туткъан, устьлеринде фашист свастикасы, къара хачы олгъан душман байракъларыны иренчен савурып, ерге котерип аталар. Бу дюньяны сарсытдыжы бир вакъианы анъдыра эди...

Ягъмур токътады. Сылакъ ташлар устюне быракъылгъан бу кирли байракълардан козь алмасы мумкюн дегиль эди. Бу — фашист Германиясынынъ сонъу эди.

КРЕМЛЬДЕ КЪАБУЛ

Акъшам устю бизни аджеле суретте штабкъа чагъырдылар. Генерал, бизим мектептен докъуз лётчикнинъ Кремльде оладжакъ къабулгъа давет этильгенини билъдирди. Бу докъуз адамнынъ джедвелинде меним де адым олгъаныны ишиткенде, пек къуwandым.

Бинълернен эали, Москва сокъакъларыны толдыргъан. Къызыл Мейданлыкъта, ине ташламагъа ер ёкъ. Эр ерде йырлайлар, чалгъы чала, «урра» садалары янгъырай. Сым-сыкъ тургъан кутъле арасындан зар-зорнен кечип, къадим Кремль диварына келип янаштым.

Кремльге киреджекте, араба къапы огюнде весикъаларымызны тешкердилер.

Буюк Кремль сарайы пек тантаналы ве дюльбер эди. Парылдап янгъан чешит люстралар, ялтыравукъ алтын зинетлер, диварларгъа асылы дюльбер картиналар, къызыл махатнен оръюли кениш мермер мердивен. Бутюн булар козюнъни охшай.

Кремльге давет этильген мусафирлер арасында дженк йылларында намы кеткен маршаллар, генераллар, адмираллар, девлетимизнинъ белли иш адамлары, конструкторлар — иджатчылар, языджылар, журналистлер, артистлер, алимлер, ишчилер, колхозниклер ве даа башкъа совет адамлары ве мусафирлер бар эдилер.

Залларда токъуныджы, эеджанлы корюшювлер олды. Йылларнен бири-бирини корьмеген якъын достлар, мында корюштилелер. Олар къучакълашалар, опюшелелер, атта козьлеринден къуванч яшлары акъа эди.

Георгиев залында столлар зияфетиен донатылгъан, чичеклернен яраштырылгъан. Столлар устюне эр бир адам ичюн, башкъа шейлернен берабер устюне «гъалебе» язылгъан бирер папирос къутусы къойылгъан эди.

ДЖЕНКТЕН СОНЪ...

ТЫНЧ ЯШАЙЫШ ШАРАИТЫНДА

Дженк битти. Лякин ватанымызнынъ мудафаасы — совет халкъынынъ тынч, барышыкъ эмегини къорчалап иши — энъ мукъаддес вазифелерден бири олып къалды.

Арбий лётчик зенаатыны мен юректен севдим. Бу зенаат, манъа телюкенинъ козюне джесаретнен бакъмагъа, къыйын дакъикъаларда, шу анъ, къарар чыкъармагъа огреткен эди.

Лётчик зенааты — менде ираде, эрлик хасиетлерини ашлады. О меним къаным ве джаным олды. Онынъчюнде мен, дженктен сонъ, арбий авиация сафларында къалдым.

Устюмден арбий урбамны чыкъармадым, дюменден элимни алмадым, оны даа къавий туттым, элимден сияны быракъмадым, Ватанымыз ичюн метинли лётчиклер азырлавны девам эттирдим.

* * *

Генерал Жуковны Н. округына, арбий ава къуветлерине команданлыкъ хызметине ёллагъан эдилер. Мен генералгъа мектюп язып, мени Н. шеэриндеки арбий ава мектебинден, озюне чагъырып алмасыны риджа эткем эдим. Чокъ йыллар бир ерде чалышувуыз нетиджесинде, мен генерал Жуковгъа пек алышып къалгъан эдим. О да мени пек якъындан бильген эди. Онынъ ичюн мен, Жуковнынъ командалыкъ эткен ава къысымларында хызмет этмек истедим.

Арасы чокъ вакъыт кечмеден, мени Р. шеэринге авуштырдылар. Мени истребитель-самолётлар полкына

эскадрилья командири тайин эттилер. Бу, янъы бир полк эди. Мында дженкиннъ атешли ёлларындан кечкен — те-джрибелли, метинли лётчиклер бар эди. Оларнынъ огюнде тургъан баш вазифе — яш лётчиклерни янъы типтеки самолётларда учмагъа огретмек эди.

Улу Ватан дженкинде, немсе-фашист авиациясынен олгъан урушлардан биз буюк нетиджелер яптыкъ. Бизге сурьатнен учкъан, реактив самолётлар ве бу самолётларда къаранлыкъ геджелерде учмагъа бильген лётчиклер керек эди.

Конструктор Яковлев «Яшайышнынъ макъсады» адлы китабында реактив самолётларынынъ ильк учушыны къайд этип, шойле яза:

...«Авиация байрамы башлады. Кокте, башта спорт самолётлары пейда олдылар. Олар, авада чешит пилотаж шекиллери япып, учув усталыгъыны косътердилер. Бундан сонъ ава самолётлардан темизленди. Эр кес, дикъкъатнен, даа не оладжакъ экен деп, уфуккъа бакъа. Диктор радионен, кокте янъы бир самолёт пейда олгъаныны бильдирди. Орталыкъ чым-чырт олды. Узакъта къара бир нокъта пейда олды. О, шу анъ буюди, оны мен суретинден таныдым, бу ЯК-15 эди. Самолёт — козь юмып-ачкъандже сызгъырып, шувулты котерип, йылдырым киби трибуна огюнден кечти. Сонъ, арасы бир къач сание кечер-кечмез МИГ-9 самолёты да, сызгъырып, кечип кетти.

Аэродромда буюк тантана. Эр кес эль чырпа, алгъышлайлар, шляпаларыны кокке аталар, къуваналар... Бу вакъыт меним бутюн тенимни, джанымны пек буюк бахт къап-лап алды. Узакътаргъа бакъа-бакъа ёрулгъан, къамашкъан козьлеримден къуванч яшлары чыбырды. Достларымыз, танышларымыз — Артём Микоян, мени сарып алдылар: бизни хайырлайлар, къучакълайлар, опелер...

Зияде эеджанланып, чокъ гъам ве тюшюнджелерден себеп, вуджудымны насылдыр бир агъырлыкъ, ёргъуналыкъ къаплагъан, такъатым къалмагъан эди. Этдафымдаки инсанлар, бутюн барлыкъ манъа бир кольге киби, туман ичинде корюле эди. Машинагъа минип, эвге кельдим, озюмни тешек устуне аттым, шу анъ олю киби юкълап къалгъан эдим...»

Авиация саасында янъы девир башлагъан эди. Инсанларнынъ акъылынен, оларнынъ къолунен япылгъан реактив самолёт муджизе эди.

1948 сенесинден башлап, реактив самолётлар, айрыджа «МИГ»лер кутълевий сериянен чыкъарылып башлагъан эди. Окъ киби суюри, арткъа майышыкъ къанатлары, учъ копчекли шассиси, герметикалы кабинасы олгъан бу самолётлар, о вакъыт бир саат ичинде 1050 километр ёл ала эдилер.

Мына, меним Балтика дживарында келип тюшкен полкымда бойле самолётлар бар эди. Бу самолётларда учувны огретюв, хусусан гедже учувны огретюв, меним ишим олды.

...Гедже. Тынчылыкъ. Ава ачыкъ. Ыылдызлар яна. Шеэр энди чокътан «юкълай» эди. Лякин, узакъта, прожекторларнен ярыкълатылгъан аэродромда иш къайнай. Эр кес аякъ устюнде. Сыраларнен тизилип тургъан самолётлар янында лётчиклер, техниклер къарынджа киби чапкъалайлар.

Кокке ракета атылып, команда берильгени киби, бетон тешельген ёлдан — самолётлар сызгырып кеттилер, йылдырым киби авагъа котерильдилер. Олар къаранлыкъны ярып юксекликлерге чыкъа ве шу анъ козьден гъайып олалар. Ялынъыз, узакътан къызыл-ешиль атешчиклер корюле. Самолёт программада косьтерильген вазифени иджра эткен сонъ, аэродромгъа келип къона.

Геджелердеки учушлар месулиетли ве хавфлы. Биз ичюн бу учушлар, даа янъы бир иш, теджрибемиз даа аз эди.

Гедже учушлары вакъытында, дивизиядан мытлакъа я командирнинъ озю, я да онынъ муавини иштирак эте эди.

Дивизия командирининъ муавини полковник Обозенко бизим полкнынъ эр даим сайгъылы мусафири эди. Лётчиклер Обозенконы севе-сая эдилер. О, джиддий ве талапкъар командир, адалетли ве инсансевер, шакъаджы бир адам эди. Полковник лётчиклерге баба огюти ве айдалы косьтеришлер япа эди. Озю де авада булуна эди. Невбетий агъыр учушлардан сонъ, тенефюс ола. Биз раатланамыз. Бу вакъыт аэродромнынъ узакъ кошесинде атеш яна. Қъаранлыкъ, салкъын геджелерде атеш башында къораланып отурмакъ — бир кейф эди.

Полковник Обозенко янымыздан айырылмай эди. О атеш башында багъдаш къурып отура, башына келип-кечкен адиселер акъкъында икяе эте тургъан. Полковник бош вакъытларында авджылыкънен, балыкъчылыкънен огъраша эди. Авджы олгъан сонъ, ишлер белли. О, бир чокъ

икяелерни балландырып, уйдурып айта. Бундан сонъ козьге юкъу кирерми?

Тенсфюс вакъыты бите, команда бериле. Эр кес самолётларына чапа. Невбет-невбет самолётлар, кене де, бетон тешельген ёлдан кетип, сызгырып, йылдырым чабиклигинен авагъа котерилелер.

Сабагъа якъын полковник Обозенко бизнен сагълыкълашып, эвине къайта, биз исе раатланмагъа кете эдик.

Куньлернинъ биринде полкымызгъа дивизиянынъ командирни генерал Михайлов кельди. Бу адамны да биз сая, урьметлей эдик. Полккъа кельгени киби, бутюн самолётларны козьден кечирип, эр бир лётчиклернинъ ал-хатрини сорап, таныш олды. Полкнынъ вазиятинен таныш олгъан сонъ, бизлернен берабер учмагъа къарар берди.

Къаранлыкъ бир гедже эди. Не ичюн дир, ишханелер, команда пункты олгъан эв зайыф ярыкълатылгъан эди. Лётчиклер, дёрт-беш адым узакълыгъында бир-бирлерини яхшы эслеп оламай эдилер. Генерал озюнинъ регланыны, фуражкасыны чыкъарып, скемле устюне ташлады, озю самолёты тургъан ерге кетти. Бир къач дакъыкъадан сонъ о, авагъа котерильди. Команда пунктында иштен бош лётчиклер къалгъан эдилер. Мында, учушларгъа ёлбашчылыкъ эткен неветий ве полк штурманы бар эди. Къайдандыр лётчик, лейтенант Иван Коробко пейда олды. Онынъ шакъаджы олгъаныны, илле бир шейлер тюшюнип чыкъаргъаныны, достларыны кульмеге меджбур эткенини эр кес биле эди. Лейтенант, кимсеге дуйдурмадан генерал формасыны кийип, генерал ролюни иджра этмек истеди...

Джиддий ишлернен огърашкъан, муреккеп машиналарны огренмекте олгъан лётчиклер, эльбетте, шенъленмеге де, шакъа этмеге де вакъыт тапа эдилер.

Генерал Михайлов авада экенде, лейтенант Коробко, аэродромны теминат батальонынынъ (БАО) командирни Петренконы «озюне» чагъырмаларыны эмир эте. Майор Петренко ашыкъып, чапып кельди, къолуны пилоткасына къойып:

— Генерал аркъадаш! Сизинъ эмиринъиз муджиби, майор Петренко кельди!— деди. «Генерал» сесини де-ньиштирип:

— Сиз мында не ишнен огърашасынъыз? Не ичюн сиз аэродромны учув ичюн азырламадынъыз?— деп Петренконынъ устюне багъырды.

— Къабаатлым, генерал аркъадаш! Шимди ишни тешкерип, тюзетирим,— дей Петренко.

Бу адисени четтен сейир эткен лётчиклер, кульмектен озьлерини зорнеп тута эдилер.

«Генерал» сёзюни девам эттирип:

— Эгер бойле хызмет этеджек олсанъыз, сизни трибуналгъа беририм,— дегенде, БАО командирининъ тизлери къалтырады, озюни акъламагъа тырышып:

— Къабаатымны танийым, генерал аркъадаш! Тешкерим, керек чарелерни корерим, тюзетерим,— деп тыныкъ сеснен джевап берди.

— Айды, кетинъиз! Джебзанъызны алырсынъыз!— деп, «генерал» Петренконы бошай.

БАО командири башыны асып, ёлда кеткенде, лётчиклернинъ бирисине раст кельди ве онъа:

— Шимди мени генерал сыкъыштырды. Аэродромны азырламадынъыз деп, сёгди, шикъятленди.

— Насыл генерал?— деп сорай лётчик.

— Генерал Михайлов,— дей Петренко.

— Генерал Михайлов, дейсинъми? О, даа авада булуна, къайтып кельгени ёкъ,— дегенде, Петренко, асини башына топлай. Шу анъ арткъа чеврилип, лаф олып кечкен ерге чапып келе. Келе амма, энди эр кес дагъылышып кеткен. Янаша одада ялынъыз самолётларнынъ учушына ёлбашчылыкъ эткен невбетчи отура. Скемле устюнде генералнынъ регланы ве фуражкасы тура. Петренко меселени анълагъан сонъ, озю де шакъылдап кульген эди.

Бойле зевкълы дакъикъалар чокъ ола тургъан. БАО командирининъ, лейтенант— лётчик Коробкогъа джаны агъырмагъан эди. Атта, бундан сонъ, олар даа зияде достлашкъан эдилер. Кимериде, шенъ дакъикъаларнен кедер, къасевет де келе эди.

Гедже учушларынынъ биринде, меним эскадрильямда бир бахтсызлыкъ олып кечти. Невбетий учуш якъан зveno командири Николай Марченко аэродромгъа къайтып кельмеди. Биз пек раатсызландыкъ. Акълымызгъа кельмеген фикрлер къалмады. Араштурувлар башлады. Сонъундан анълагъанымызгъа коре, Марченконынъ самолётыннынъ моторы бозульгъан, шеърден узакъта, чёль ортасында къонмагъа меджбур олгъан. Лётчик, ерге самолётны фюзеляж устюне отурткъанда, самолёт зарарлангъан, лякин лётчик сагъ къалгъан. Марченконынъ сагъ къалмасына биз эпимиз пек къувангъан эдик.

Чокъкъа бармадан, телефоннен берильген хабер, къуванчымызны кедерленювнен деньиштирди. Марченко ерге отургъанда, агъыр суретте башындан яралангъан экен, оны хастаханеге къойгъанлаар.

Марченко хастаханеде яткъанда, бир козюни ачып, этрафындаки шейлерни коре бильсе де, экинджи козюниниъ шифасы ёкъ, ич бир шей корип оламай эди. Марченкониъ бойле алда олмасы эпимизни пек раатсызлады.

Бир кунъ эким «хастанынъ бир козюни тикмек керек оладжакъ», деди. Эким къадыннынъ бойле тюшонджеси менде шубе догъурды ве шубемни экимге бильдирдим:— Сиз бираз токътап турунъыз. Мен сизнен разы дегилим,— дегенде, эким къадын:— Хаста ичюн месулиетни мен ташыйым. Сиз медицина ишине буруннъызны сокъманъыз,— деп манъа къаба суретте джевап къайтарды.

Мен, Марченкониъ вазиятини полк командирине бильдирдим ве козюни тикмеге разылыкъ бермегенимни айттым. Полк командири полковник Армашев, менимнен разы олды:— Теджрибели экимлернен кенъешмек керек,— деди.

Экинджи куню, кене де, хастаханеге кельдим. Марченконен лаф этип, онынъ гонълюни алгъанда о, кроватиндан секирип турды ве:

— Командир! Эки козюм де корел— деп багъырды. Янымызда тургъан эким къадын яваштан янымыздан турып кетти.

Лётчик Николай Марченко арбий сырада къалды.

Бир къач йыл кечкен сонъ, биз Николай Марченконен Киевде, ишханелернинъ биринде раст келиштик. Бу тесадуфи бир къуванчлы корюшюв эди.

АМЕТ-ХАН СУЛТАННЕН КОРЮШЮВЛЕР

Амет-Хан Султаннен, биз арбий хызметимизни Къачы мектебинде башлагъанымизны, онынънен бир группада окъугъанымизны, 1940 сенеси, Аметни Смоленск арбий округына ёллагъанларыны, мени исе, Къачы мектебинде инструктор оларакъ къалдыргъанларыны, китабымнынъ башында язгъан эдим.

Бундан сонъ, дженк башлады, биз бир-биримизнен корюшмедик. Топракъдашым Аметни Улу Ватан дженки вакътында косътерген къараманлыкълары акъкъында мен,

ялынъыз, газеталардан окъуп, радиодан ишитип биле эдим. Онынъ къараманлыкъларына мен сукълана, ифтихар эте эдим.

Амет-Ханнен корюшмек, 1946 сенеси, дженктнен сонъ, Н. шеэринде къысмет олгъан эди. Амет меним къыйметли мусафирим олды.

Советлер Бирлигининъ Эки Дефа Къараманы олгъан Амет-Хан Султаннинъ кокюспни учъ дане Ленин Орденни, эки Алтын Йылдыз, чокътан-чокъ дигер дженкявер орденлер ве медаллер яраштыра эди. Бизим саатлернен девам эткен корюшювимиз — достчасына, лафнен, хатырлавларнен, шакъа-хоратанен кечкен эди.

Экинджи куню мен, онынъ Москва тюбюнде, Жуковский шеэриндеки эвинде мусафир олдым.

Адети олып кельгени киби, сёз дженк акъкъында, корип кечиргенлеримиз акъкъында кете эди. Къачы мектебинде окъув йылларымызны хатырлагъанда, не ичюндир — биз айрыджа зевкъ ала эдик.

Дженк акъкъында лаф чыккъанда, мен Аметден биринджи душман самолётыны насыл урып тюшюргенининъ этрафлы айтмасыны риджа эткен эдим. Мен Аметнинъ озю акъкъында айтмакъны севмегенини бильсем де, эр альде, фашистлернен биринджи урушны шойле тасвир эткен эди: къараман Амет биринджи фашист самолётыны 1942 сенеси майыс 31-де урып тюшюрге эди.

— Биз, Москва дживарындаки джебэ аэродромында эдик, — дей, сёзюне башлагъан Амет, — меним эскадрильям авагъа котерильмек ичюн, озъ небетини беклеп тура эди. Козетюв пунктындан:

— Ава! — деген хабер берильди. Бу, авада душман самолётлары пейда олды демек эди. Биз, шу анъ авагъа котерильдик. Мен пек ачувлы эдим. Чюнки, манъа душман самолётыны урып тюшюрмек даа мумкюн олмагъан эди. Авада «юнкерс» бомбардировщиклерине раст кельдик. Мен еди бинъ метр юксекликте эдим. «Юнкерсининъ» бирисини козге тутып, онынънен урушкъа кириштим. Душман самолётына якъын келип, нишангъа алдым, онъа пулемёттан атеш ачтым. Ачтым амма, душман самолёты меним атешимден зарарланмаса керек, о ёлуна девам эте, менден къачып къуртулмакъ истей. Мен бурулып онъа бир даа атеш ачтым. Корем ки, бу кересинде, меним атешим «юнкерс»ни тельчелесе керек, атешини токътатты Лякин, не ичюндир, самолёт ерге йыкълмай эди. Душман

Советлер Бирлигининъ Эки Дефа Къараманъ
Амет-Хан Султан.

лётчиги теджибели олса керек, самолётыны бургъалап-бургъалап уча, меним атешимнинъ астындан чыкъмагъа, четке къачмагъа тырыша эди. Мен, кене де онынъ къуй-ругъына кысылып, гашетке бастым, амма къуршуным битсе керек, атеш чыкъмай эди. «Къуршун битти» деген фикир меним ачувымны даа зияде къозгъагъан эди.

Душман менден узакълашмагъа истеди. Мен онынъ ар-тындан къалмай эдим. Къуршунсыз, мен не япа билирим?

Не олса-олсун, самолётымнынъ кевдесинен оны тюр-терим, дедим. Якъын келерек, самолётымнынъ сагъ тара-фынен онынъ къабургъасындан къакътым. «Юнкерс»нинъ демир кысымлары чангъырады, къара тютюн чыкъарып, ерге барып сапланды. Лякин, меним самолётым да, бойле агъыр урувдан зарарлангъан эди. Самолёт энди сёз тут-май эди. Оны идаре этип, аэродромгъа кетирип, къонмакъ мумкюн дегиль эди. Мен самолётны быракъып, парашют-нен секirmeге меджбур олгъан эдим. Мен ерге энгенде, душман самолётларындан эки фашист лётчиги де пара-шютнен ерге тюше эдилер. Ерге тюшкенлери киби, бизим солдатлар оларны эсир алдылар. Самолётта булунгъан ди-гер, эки фашист лётчиги самолётнен берабер гъайып ол-дылар. Самолётнынъ экипажы дёрт адам экен.

— Мына, достым, немсе фашистлеринен олгъан корю-шювимиэ, бойле олып кечкен эди,— деп, Амет-Хан сёзюни кести.

Бу ильк косътерильген къараманлыгъы ичюн, Амет-Хангъа о вакъыт энъ буюк мукафат — Ленин Ордени бе-рильген эди. О вакъыт Амет, йигирми яшында, комму-нист партиясынынъ азасы, джесюр лётчик эди.

Ильк мувафакъиетли учуштан сонъ, Амет къараманджа учушны дженкнинъ сонъуна къадар девам эттирди. О, на-млы совет ассы олды. Алты юзден зияде дженкявер учуш-япты. Немсе-фашист лётчиклеринен олгъан къатты уруш-ларда, Амет, шахсен бир озю, душманнынъ отуз самолё-тыны ве группанен алынып барылгъан урушларда 19 са-молётыны даа урып тюшюрген эди.

Дженк биткен сонъ, Амет-Ханны, Жуковский адына Академиягъа ёллагъан эдилер. Лякин, аз бир вакъыттан сонъ, окъувны ташлап, генеральный конструктор Мико-яннынъ иджад эткен реактив самолётларыны сынап иши-нен огърашмагъа башлагъан эди. Амет бу саада да буюк къараманлыкъ косътерген ичюн бир къач дефа девлет му-кафатыларынен мукафатланды.

Амет, аля бугунь бу хавфлы, лякин пек керекли иште чалыша. Янъы самолётларны сынауда, мен академиядан зияте зевкъ алам,— дей эди Амет.

1946 сенесинден сонъ, биз Амет-Ханнен бир даа корюшмеген адик. Мен онынъ эр йыл Алупкагъа кельгенини, озь раатлыгъыны бабасынынъ эвинде кечиргенини ишиткен эдим. Онынъ ичюн де, манъа, раатланмакъ ичюн Алупкагъа путёвка берильгенде, къуwandым, бельки Амет-нен корюшюрим?— деп умят эткен эдим. Бахтыма, о вакъыт Амет-Ханда Алупкада эди. Менде олгъан адрес-нен телеграмма бердим, ёлгъа не вакъыт чыкъаджагъымыны билъдирдим.

Амет-Хан мени къаршыламакъ ичюн ёлгъа чыкъкъан... Лякин, ёлда раст келишип оламадыкъ. Мен, догъру Алупкагъа келип тюштим ве башта онынънен корюшмек истеп, бабасынынъ эвине бардым. Азбар къапыны къакътым, эвден бир огълан балачыкъ чапып чыкъты. Бу Аметнинъ огълу экен. О беш-алты яшларында эди.

— Бабанъ эвдеми?— деп сорадым.

— Эвдедир,— деди ве къолумдан тутып, эвге тартты.

— Мына, меним бабам,— деп бала башына салкъын сув тёкип отургъан Амет-Ханны косътерди. Амет ёлда менимнен корюшaalмай къайткъан ве шимди бир аз салкъынлана эди.

— Сен къайда эдинъ? Мен сени къаршылап чыкъкъан эдим, даа шимди кельдим,— деди Амет. Бир аздан сонъ, соравлар, хатырлавлар башлады.

Амет-Ханны мен, эвельден берли орта бойлу, кенъ омузлы, атик ве гъайретли бир адам оларакъ билип кельдим. Агъыр дженклер онынъ отъкюр, мераметли козьлеринде озь тамгъаларыны къалдыргъан. Лякин, о джошкъунлыгъыны, шакъа-хоратасыны ташламагъан.

Алупкада, тувгъан топрагъында, Амет-Хан Султангъа тунч эйкель тикленильди.

1952 сенесининъ алтын кузюнде, биз Алупкада бахты кунълер кечирдик. Сонъ бир кунъ Акъяр бетке ёнедик.

АКЪЯРДА

Къачы мектебинде окъугъанда биз Акъяргъа чокъ бара эдик. Шахсен меним бир къач йылым Акъярда кечкен эди. Онынъ ичюн дженктнен сонъки Акъярны коръмеге пек авес эте эдим. Биз Акъяргъа кельгенде, оны та-

нымагъан эдик. Айткъанларына коре, шеэр дживарындаки уфакъ, алчакъ эвчиклерден башкъа шеэр ичинде яшамакъ, чалышмакъ ичюн ич бир сагълам эв ёкъ эди.

Акъярны мен эвельден яхшы биле эдим. Лякин шимди, онынъ кенъ сокъакъларыны, эки-учъ къатлы юксек биналарыны асла козюм огюне кетирип оламагъан эдим. Эр ерде балабан къуруджылыкъ кете. Къараман Акъярны тирильтмек, оны гъайры баштан къурмакъ ичюн укюметимиз ич бир шей аджымай эди.

1941—1942 сенелери, немсе фашистлери Акъярны 250 кунъ къуветли атеш алтында туткъан эдилер. Лякин, Акъяр теслим олмады. Ялынъыз Юкъары Баш Команданнынъ эмиринен, муакъкъат оларакъ ташланылгъан ве 1944 сенеси, майыс 10-да, совет ордуларынынъ мувафакъиетли уджюмлери нетиджесинде бир тамам азат этильген эди.

Акъярда фашистлерининъ энъ макътавлы дивизиялары курсхтилер. Шеэр къуветли пекинтилернен сарылып алынгъан эди. Бельбек озенинден Херсонеске къадар, дёрт ёлакъ топлар, пулемётлар ерлештирилъген эдилер. Сырасыра траншеялар, эндеклер, окоплар къазылгъан, миналангъан эди. Гитлерджилер, энъ башлыджа, мудафааны Сапун дагъы, Мекензи къырларында пекиткен эдилер. Мында инженер къуветинен япылгъан демир, бетон къалъалар, атеш нокъталары бар эди. Фашистлер бу къалъаларны бозып-йыкъмакъ мумкюн олмаз, деп беллей эдилер. Лякин совет ордуларынынъ огюнде ич бир тюрлю къалъалар, пекинтилер къаршы турамадылар.

Майыс 7-де бизим ордуларымыз, бутюн къуветинен Сапун дагъынынъ устюне япырылдылар. Лётчиклеримиз бинълернен бомба ташладылар. Узакъ аткъан топларымыздан бинълернен снарядлар, душман устюне ягъдылар. Аскерлеримиз олюмнинъ козюне бакъып, адым-адым огге илерилеп, душманнынъ къуветли пекинтилерини йыкъып, бир кунъ девам эткен къатты урушлардан сонъ, Сапун дагъынынъ тёпесине Къызыл байракъ тиклеген эдилер.

Майыс 9-да, Акъяр ичинде, сабадан-акъшамгъа къадар девам эткен урушлардан сонъ, Акъяр бир тамам совет ордуларынынъ къолуна кечкен эди. Душман чокъ гъайыпларгъа огърады.

Майыс 10-да, Акъярнынъ 1854 сенеси мудафаа панорамасы устюнде, Къызыл байракъ ельпиреди.

Йыллар кечти. Акъяр кене де тарихта язылгъаны киби, йыкъынтылар ичинден, джанланып котерильди. Шим-

дики Акъяр эвельки Акъяргъа ич де ошамай. Янъы Акъярны тасвирлемек пек агъыр. Оны ялынъыз козынен корип гъурурланмакъ мумкюн.

Раатлыкъ вакъытым биткен эди. Баба топрагъымнен, Амет-Хан ве онынъ къорантасынен сагълыкълашып, ёлгъа чыкътым.

УЗАКЪ ШАРКЪТА

Уджу-буджагъы олмагъан дагълар, юксек тёпели къырлар арасындан кечип, узун ёлларнен Узакъ Шаркъкъа келип тюштим.

Бир къач кунъ ичинде, ишнен якъындан таныш олдым. Кунъдюз сайын авагъа котерилип, самолётларнынъ хасиетини огрене эдим. Яш лётчиклер, меним учувыма сукълана эдилер. Командирнинъ итибары — онынъ устаджа учувында таныла.

Манъа, энди гедже учмакъ керек эди. Кунълерден биринде, командирим Маньковский манъа:

— Гедже сенинънен башкъа командир учмакъ истей,— деди.

Гедже самолёткъа отурдыкъ. Мен огде, о артта. Авагъа котерильдик. Ава булутсыз, айдын эди. Меним вазифем: учувнынъ бутюн техникасыны, усулларыны косътермек, чешит маневралар япмакъ эди. Огюме къойылгъан вазифелерни иджра эткен сонъ, самолётны отуртмакъ ичюн ашагъы энмеге азырланып, газ берювни токътатаджакъ олдым. Лякин, не ичюндир, командир газ берювни токътатмагъа изин бермей, озю самолётны ашагъы эндире эди. Онынъ якъан арекети тамамынен янълыш, бу бизни эляк эте биле эди. Мен самолётны отуртмакъ ёлуна минип, газ берювни токътаджакъта, командир кене де газ секторыны сыкъып тутаракъ, манъа газны токътатмагъа мусааде этмеди. Мен ачувланып:

— Командир аркъадаш, бойле алда, самолёт къазагъа огърар. Газны алмайынджа, самолётны отуртмакъ олмаз. Мен катапулт япарым, парашютнен секиририм, сиз не япсанъыз-япынъыз,— дедим.

— Яхшы, сертейме! — деди ве самолётнынъ идаре этюв ишине о бир даа киришмеди. Мен самолётны аэродромгъа бир хусурсыз, отурттым. Дженкъавер вазифени иджра эткеним акъкъында о рапорт бергенде:

— Аферин, пек яхшы уча экенсинъ. Манъа джанынъ агъырмасын, деди о.

Мен, агъыр юкнинъ туюбуне киргенимни анъладым. Лякин арткъа чекильмеге истемедим.

Билек тиреп, ишке башламакъ керек олды.

Реактив самолётларда тренировкалы учушларны гедже-куньдюз девам эттирдик. Энъ кыйын вазифелер — перехватчик-истребителлер эскадрильясы огюнде тура эди. Мында сестен сурьатлы учкъан самолётлар бар эди. Олар, пек юксеклерде, фезаларда уча эдилер. Мында, лётчик козюнен корьмеген, лякин приборлар вастасынен нишанны тапып, козь ачып-юмгъандже, оны янъы пулемётнен (ФКП) урып йыкъмакъ керек. Бу хусуста бизде даа етерлик теджрибе ёкъ эди. Амелий оларакъ бу вазифе шойле чезиле эди.

... Районнынъ биринде, белли бир юксекликте, «душман» пейда ола. О, булутлар ичинде, гедже къаранлыгъында уча. Оны козьнен корьмек мумкюн олмай. Чюнки о, ярыкъ бермей.

Ерден команда бериле. Перехватчик-лётчик шу анъ сестен сурьатлы самолётынен, сызгырып, авагъа котериле. Онъа ерден радио-техника вастасынен ёл косьтерелер, душманнынъ къайда олгъаныны айталар. Лётчик «душмангъа» — нишангъа якъынлаша, лякин о, нишанны корьмей. О, ялынъыз ерден олгъан косьтеришлерге бакъып арекет эте, кабина ичиндеки приборлар вастасынен, «душмангъа» янъы пулемётнен атеш ача. Буюн бу иш козь ачып-юмгъандже олып кече.

Нишанны ёкъ эткен сонъ, перехватчик, озюнинъ приборларына бакъып, арткъа къайта. Къара булутларны, гедже къаранлыгъыны ярып, аэродромгъа келип, кёрджа сына самолётыны отурта.

Бойле пек муреккеп вазифени иджра этмек ичюн, лётчиктен буюк дикъкъат, низам, акъайлыкъ талап этиле. Лётчик, чокътан-чокъ агрегатларнынъ-приборларнынъ къурулышыны, вазифесини сув эзбер бильмеси, реактив самолётны пек усталыкънен идаре этмеси керек.

Баштаки вакъытларда, перехватчик самолётларда учув кыйын олсада, ишлер мувафакъиетнен кете эди. Эр бир учуш акъкъында манъа, эр кунъ, эр гедже, догърудан-догъру малюмат бермек керек ола эди.

Мен полк командири оларакъ, озюм де, вазифем муджиби сестен сурьатлы самолётларда чокъ уча эдим.

Бир сефер перехватчик-самолётта учкянда мушкуль бир алгъа къалдым. Ерден, команда пунктындан япылгъан косътеришлер муджиби, мен нишангъа догъру уча эдим. Бирден, эр шей денъишти. Этрафыма бакъам — йылдызлар, тёпеме бакъам — йылдызлар, ашагъы бакъам — йылдызлар... Эр ерде йылдызлар... йылдызлар. Аджеба, бу не? Дерсинъ, этраф йылдызларнен къаплы. Бундан да башкъа манъа ойле корюле эди ки, дерсинъ, самолёт башы устюне, терсине, янълыш уча. Лякин приборларгъа бакъсам, олар меним ёлумы догъру косътере эдилер. Бунинъ ичюн мен этрафыма бакъмайып, ялынъыз приборларнынъ косътеришлеринен учкян эдим.

Бу не, ве неден себеп ола? Бу, лётчиклернинъ ёрулмасы нетиджесинде келип чыкъа. Бу бир къач сание девам эте, сонъ бир кереден гъайып олып кете.

Конструкторларымызнынъ акъылынен, ишчилернинъ алтын къолларынен яратылгъан бойле дешетли самолётлар — эндиден сонъ, душман устюнден учып, оны атешке тутмакъ, отюни патлатмакъ ичюн къыйметли сила сайыла эдилер.

САГЪЛЫКЪНЕН КЪАЛ, АВИАЦИЯ!

Йылар кече, яшым арта, эсленем. Янъы, сестен суръатлы самолётларда учувны девам эттирмек ичюн такъаткъувет керек. Лякин йигирми эки йыл токътавсыз учулар — энди вуджудымны ипраткъан эди, къулакъларым агъыр ишите башлагъан эди.

Экимлернинъ: — Сагълыгъынъ насыл? Неге шикъает этесинъиз? — деген сорауларына, эр заман:

— Сагълыгъым гузель, шикъаетим ёкъ, — деп айта эдим. Чюнки мен, йигирми эки йыл ичинде кокке, самолётларгъа, тенимнен, къанымнен япышып къалгъан эдим. Мени самолётлардан къопарып алмакъ, коктен эндирмек — теними яраламакъ демек эди. Мен, авиациягъа ашыкъ олгъан эдим. Коксиз, самолётсыз яшавны мен озъ-озюме тариф этип биле оламай эдим. Этим-теним чимирдей эди. Лякин...

Къанун чыкъарылды. Юкъарыдан эмир кельди. Яшы 36-ны кечкен бутюн лётчиклер медицина комиссиясындан кечмек керек. Меним яшым исе, энди 41-ге тырмашкъан эди.

Йигирми кунъ госпитальде сагълыгъымны тешкерди-

лер. Сонъ, приговор яздылар:— Санъа лётчиклик зенаатыны девам эттирмек мумкюн дегиль,— дедилер. Не япмалы? Отставкагъа чыкъмагъа керек олды.

Аэродромдан, самолётлардан, достларымдан айрылмакъ меним ичюн пек кыйын кельди.

.. Демирджилер демир дёгер, тунч олур,
Севип-сайып, айрылмасы кучь олур..

деген тюркюни, яваштан созып, бир даа аэродромгъа, самолётларгъа, кокке бакътым да «сагълыкънен къал, авиация!»— деп огге, ёлгъа чыкътым. Лякин авиация юрегимде омюрлик къалды. Къанатларым эбедиен кокке котерильмеге азырлар...

Отуз йыл эвельси авиацияда хызмет этип башлагъан эдим. Онь секиз яшында экенде, мен учув романтикасынынъ не олгъаныны бильген эдим. Йигирми яшында олгъанда Улу Ватан дженки башлагъан эди. Бундан бир йыл кечкен сонъ, мен озь яшайышымны эбедий оларакъ Ленин партиясынен багълагъан эдим. Дёрт йыл Ватанымизны, явуз душмандан къорчалавда иштирак эттим.

Яшайыш ёлу агъыр ве чатаалы олса да, пек зенгин ве меракълы. Бир черик асыр ичинде башымдан келип-кечкенлерни, козюмнен корьгенлеримни, бильгенлеримни, мен бу китапчыкъкъа, бир адий солдат оларакъ хатырлап, элимден кельгенине коре, язмагъа тырыштым. Барсын, яшларымыз буны окъусынлар да, бабаларынынъ, агъаларынынъ, ватандашларынынъ Ватан огюнде япкъан ишлерини унутмасын ве оларнынъ излеринден кетсинлер.

МУНДЕРИДЖЕ

БИРИНДЖИ КЪЫСЫМ	: : : :	7
ЭКИНДЖИ КЪЫСЫМ :	: : : :	33
ДЖЕНКТЕН СОНЪ : :	: : : :	144

На крымско-татарском языке

Э. У. Чалбаш

ДВАДЦАТЬ ДВА ГОДА В НЕБЕ

Мемуары

Редактор *Сенгумер Эмин*
Рисунки *Н. Рободвеско*
Технический редактор *В. БАРСУКОВА*
Рисунки редакторы *И. Цыганов*
Корректор *Ш. Абилятова*

Басмагъа берилди 18/VI—1970. Басмагъа рухсет этилди 18/VI—1970.
Форматы 84×108¹/₃₂. Басма табагъы 5,0. Шартлы басма табагъы 8,62.
Нешр табагъы 9,18.
Р 09228. Тиражы 5000. Ташкент Навои сохъагъы, 30. Шартна-
ме 38—70.

Озбекистан ССР министрлер Совети Матбуат Девлет Комитетининг
Ташкент полиграфкомбинатында 1-кыргыткъа басылды.
Ташкент, Навои, 30, Сымарыш № 467, Филаты 43 к.

